

Di ziman de xêv û hevoksaî

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

Di ziman de xêv û hevoksazî (syntaks)
@Abdusamet yigit
Weşanên zanistî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: zendî şîyar

.
ISBN 968-4-940990-78-8

Pêşgotin:

Hevoksazi (syntaks) wê weke têtînek zimanî ku wê, di ziman de wê çawa wê, hevok wê were avakirin wê li ser wê bisekinê. Mijare hevoksaziyê wê di demên hemdem de wê bo gihiştina têtîgihîstînek baş a ziman û fahmkirînek kûr û bi temen wê weke aliyekê ku wê li ser wê lêkolîn wê werina kirin bê. Wekî din wê jî dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku hevoksazî wê dema ku em bi çerçoveya wê û pêvajoyên wê re hilde li dest wê bi temenekê fonolojikî, morfolojikî û hwd re wê, were hildan li dest.

Têtîna hevoksaziyê wê ji du aliyên ve wê dikarê wê di destpêkê de wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê bi têtînek weke bi têtîna kirde, lêker û bûjenê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were hildan li dest. Weki din di dewama wê de wê bi zanîna ziman re wê, rewşên têtîliyên bi hev ve, girêdan û hwd wê weke aliyên bi têtîna rêzimanî û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were hildan li dest.

Di awayekê de wê mijare hevoksaziyê wê aliyê wê yê bi rêzimanî û hwd wê di wê temenê de wê were hildan li dest wê weke aliyekê wê yê zimanî wê biafirênê. Lê di çerçoveya têtîliyên ziman û zêhnê û an fahmkirin û hebûnê de wê weke aliyekê ku wê di wê de wê çawa wê were lê hizirkirin wê were hildan li dest.

Gotina hevoksaziyê wê weke têtînek teorikî wê were hildan li dest. Minaq weke Derek Bickerton û heta noam chomsky wê dema ku wê mijare hevoksaziyê (syntaks)ê wê hilde li dest wê di rengekê de wê bi temenekê biolojikî wê li wê were nerîn. Chomsky wê di xabate xwe ya bi navê «bi zimanê ku ew ji dayikê bûyî» re ku wê werênê ser ziman de wê, ziman wê ne weke têtînek teorikî û an çandî wê şîrovebikê. Wê weke bi çerçoveyek biolojikî û wê hilde li dest û heta gotin wê bi têtînek biolojikî gotinên weke «uzwên me yên zimanî» wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Derek Bickerton wê hevoksaziyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke şaxekê biolojîyê wê di rengekê de wê bibînê û wê di wê temenê

de wê werênê ser ziman. Di demên piştê wê di lêkolînên li ser ziman û fahmkirina wê ya bi zêhnê û hwd re ku wê were kirin re wê, di wê çerçoveyê de wê gelek lêkolînên ku ew dihên kirin jî wê di wê çerçoveyê de wê salixkirinekê wê dênina pêşîya mirov. Bickertson wê dema ku wê mijare hevoksaziyê wê bi zimanî wê şîrovebikê wê bi gotina «ya di zêhnê mirov de şenber bûya weke zanina bi ziman ku ew were lêkolîn kirin» û fahmkirin re wê mijarê wê di wê temenê de wê di rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare ziman de wê, di wê temenê de wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê û têkiliya wê bi zêhnê re wê, di wê çerçoveyê de wê weke ali û mijare ku wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin bê. Li gorî têgînên ku wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman wê di çerçoveya têgîna hevoksaziyê de wê, mijare hevoksaziyê wê weke 'di cûreyê mirov de wê, weke xwediyê temenekê genetikî bê' ku ew bi wê heya wê di rengê de wê were hanîn li ser ziman. Ev têgîn û salixkirinên ku wê werina ser ziman wê weke aliyekê zanina a hilberîner jî wê di rengê de wê ji temen ve wê weke ku wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek tipolojikî de wê ziman û giştîyên wê bi hev re wê di rengê de wê werênina hanin ser ziman. Di demên dawî de wê gelek lêkolînên ku ew dihên kirin wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê di rengê de wê çawa wê, bi çerçoveyek biolojikî wê mijare ziman û sazûmana wê di çerçoveya pêşketina wê û bingihê wê yê di mejî de wê were lêkolînên kirin. Di kijan beşên meji de wê çî wê were girtin û wê çawa wê bi wê re wê karibê were fahmkirin wê were li ser wê sekin in. Weki din jî wê aliyekê wê yê din wê ew bê ku em di dewama wê de wê bîna ser ziman wê mijare xêvê bê. Di wê çerçoveyê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xêvê wê di awayekê de wê weke temenekê gotinî ê salixkirinê wê di wê çerçoveyê de wê werê ser ziman. Minaq wê mijare hevoksaziyê wê were ser ziman wê bi aliyên wê yên fonolojikî, morfolojikî û semantikî û hwd re wê werê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê ev ali wê bi zêdeyî wê bi aliyên xwe yên his, bîr û xêvê re wê di şewayekê de wê bi hev re wê di dewama wê de wê werina dîtin ku wê derkevina li pêş. Wê jî wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare xêvê û ziman wê bi têkiliyên wê yên ku ew heya wê dikarê wê di wê nûqteyê de wê bi gotinekê wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê, di gotinê de wê çawa wê, di rengê de wê, were bîrkirin û an wê bi zanina

li wê dihê kodkirin û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê semantikî û hwd re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê weke aliyekê wê yê bi girêdanin têgîna zanina zimanî wê dema ku em ji aliyekê ve wê li wê bihizirê wê di wê temenêde wê weke aliyekê wê yê giring wê di nava têkiliya kirde û lêkerê û hwd de wê, pêvajoyên wê yên fahmkirinê wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê hinekê li wê bihizirê.

Di çerçoveya têgîna qatagorikî de wê têgîna işlev û têgîna argûmanê re wê, di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê di demên hizirkirinê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Ev ali wê weke aliyekê ku wê bi hizirkirinên felsefeyî jî wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya têgînên funksiyoniya nava wê de wê çawa wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê wê, li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê bi felsefeyê re wê li ser kirdeyê û awayên pîrr funksiyonî ên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare girêdanên bi fahmkirinê û hwd re ku mirov wê ji aliyê hebûnê ve wê li wê dihizirê wê bi temenekê fîzîkî wê bi bingehkê bi pergale siniran û şaneyên wê ve girêdayî wê weke ku wê were kifşkirin wê aliyekê wê yê ku ew were fahmkirin jî wê hebê.

Di çerçoveyên têgîna zanina zimanî a rêzimanî û mijarên têgînên weke tawandinê û hwd wê bi aliyên weke bi têgînek funksiyonî û bi awayekê pîrrali ê salixkirinê re wê were lê hizirkirin. Di çerçoveyek din de wê di dewama wê de ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman wê têgîna zanina ziman a hilberîner wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Têgîna hevoksaziya hilberîner wê, hevoksaziyê wê di nava zanina ziman a hilberîner de wê bi çerçoveyek berfireh de wê lêkolîn bikê. Hevoksaziyên hilberîner teoriyên wê bi rêzina gotinê ku wê bi hin aliyên ku ew dihê dewlemendkirin strûktûra hevokê wê amûrên weke zanina ziman ku wê bi karbênê wê qalibên wê bi wê re wê dahûrbikê. Di dahûrkirina zimanekê de wê armanca wê di wê zimanê de ku baş hatina bi awakirin haninên ser ziman ku wê çawa wê bi rêgezên hilberîner wê were diyarkirin. Di wê çerçoveyê de di çerçoveya têgîna hilberîner a baştir de wê, ji hebûnê ku wê çawa wê werin û bibin wê, bi hişmendiya zimanî re w bigihêjê fahmkirinek baş wê li ser wê were sekin in. Têgîna hilberîna rêzina gotinê bi wate û têkiliyî ji aliyê wê ve ku wê were dayin

diyarkirin wê, di çerçoveya rêgezên gotinsaziyê bi serê xwe didina dîyarkirin wê were ser ziman.

Di mijare têtîna rêzina gotinê a hilberînê ku em bahsa wê bikin wê, bi aliyên weke kartografîkî weke bi zankirinên ku ew wê bi wê re wê werina pêşxistin re jî wê were ser ziman. Bi gotinek din wê rêzina gotinê wê di hemû zimanan de wê bi hema qaliban ku ew hatiya salixkirin re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê her têtîna rêzinê a gotinê wê xwediyê awayê wê yê teybet jî bê. Wê dema ku em bahsa aliyê wê yê teybet bikin wê karibê bahsa têtîna metayî a rêzina gotinê di temenekê salixkirinê de ku wê bi wê re wê were ser ziman bê. Di zimanekê xwezayî û an ne xwezayî de wê di dema bi bernemekirina wê de wê, bi awayê wê re wê were ser ziman. Di wê temen de wê pêvekirin û an rewşên weke tawandinê û hwd ên gotinê wê di wê rengekê de wê bi wê û awayê re wê di wê çerçoveyê de wê karibê were lê hizirkirin. Di nava têtîna rêzina gotinê de wê, mijare têtîliya wê bi zêhnê re wê bi weke awayekê wê yê teybet bê ku mirov wê fahmbikê bê. Mijare têtîna minaq musikê wê di wê nûqtayê de wê, hinek aliyên wê yên ku em dikarin di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê werênina ser ziman wê hebin. Di serî de wê, bi aliyên weke rewşa morfeman, funksiyon û an weyna zanina ziman û her wusa weyna rêzimanê û hwd wê weke aliyên ku mirov wê di wê temenê de wê, bi têtîna nav, kirde bûjen û bûjena ne rastarast wê weke hinek aliyên bi têtîna ku wê bi mijare fahmkirina wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê di musikê de rewşên weke pîvanê, temenê akorî û temenê miftayê wê weke aliyên wê yên ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Di mijare pîvanê de wê di rewşa dengên de wê navbera wan ya asimetrikî ku wê wê wê bi wê re wê hebê wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê di dengê wê de wê têtîna weke ya minor û an major ku wê werê ser ziman wê, dema ku wê li rewşa sêyeyîya majorê binerê wê minaq wê weke li ser C'yê ku wê weke C, E, G û hwd ku ew li wê werina avakirin wê ew wê biafirênê re wê bibê. Ev wê bi wê re wê di wê çerçoveya wê têtîna rêzinê de wê dîmenekê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare rêzina bi gotinê de wê aliyên wê yên teybet wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê bi wê re wan bihizirê wê hebin. Minaq rewşên weke 'rêzinên zimanê bernemekirî' bê û an yên weke bi têtîna aqadamikî û hwd bê wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare têtîna rêzinê de wê dema ku wê di

dewama wê de wê bahsa têtîna menên wê re wê di renekê de wê karibê di dîmenekê qatagorikî de wê li wê bihizirê bê. Di çerçoveya têtînen qatagorikî ên weke bi sentetikî û hwd re wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê li gorî ya kevneşopîyî ku wê ew bibê û an nebê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de strûktûra hevokê û hwd wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa wê fahmkirina wê bi wê re wê were kirin wê, rengê awayê wateya wê bê, cûreyê pêvekên ku ew hildaya û çerçove û an bingihê wê yê ku ew bi wê di temenekê bûya wê weke aliyên ku wê bikê ku ew were fahmkirin bê.

Minaq di kurdî de em dema ku em bahsa têtîna 'pîvanê' dikin wê, têtînek weke bi pêvajoyî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê em ku pêveje '...an' wê bi wê ve bikin wê weke têtînek pirranîtiyê bê û wê di wê têtîna pirranîtiyê de wê çendî ku wê, zêdebûnekê wê bide diyarkirin wê karibê dîmenekl bûjenî jî bi fenomenolojikî ew bi wê re wê bide diyarkirin bê.

Di mijare têtîna zimanî û rêzimanîya wê de wê, bi têtîna hevoksaziyê re wê, awayekê wê yê levkîrin wê bi wê re wê hebê ku wê were dîtin. Di renekê de wê, di şewayekê de wê Chomsky wê di renekê de wê di xabate xwe ya bi navê «temenê mantiqî teorikî ê zanista ziman» wê, hevokên bêwate wê di renekê de wê bi wê re wê hilde li dest. Minaq weke ku em bêjin «sor bêreng a» ku me hanî ser ziman wê di wê rengê de wê têtîne de wê xwe bide diyarkirin. Di serî de wê weke têtînekê ku wê karibê were ser ziman wê rengê hizir wê nebê re wê di têtînekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê di dîmenekê razber de wê weke têtînekê wê xwe bide diyarkirin. An jî wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, navê 'bêrengîtiyê' wê weke bêreng ku ew karibê were fahmkirin. Ku em bi gotinekê weke «hizre bêreng a şin» ku wê werênê ser ziman wê di wê de wê weke hizrê hem weke bêreng û hem jî wê weke şin wê di dîmenekê de wê bide diyarkirin. Lê di dewama wê de wê ji xwezaye wê ya razber ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê rengê hizrê wê nebê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, mijare rengê di nava hizrê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, dervî fahmkirinê jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bimênê. Chomsky di wê xabate wî ya ku me ew li jor wê navê wê hanî ser ziman wê di nava mijare rêzimanîya zimanî û ya

mantiqî û bi fahmkiirna mantiqê re wê çawa wê di awayekê de wê karibê wê di rengekê de di rewşên levkirin û levnekirinê de wê ji hev cihê wê karibin bigihijina dêmenên cihê wê bixwezê wê dîmenekê wê di wê temenê de ew wê bide dîyarkirin. Mijare zanina zimanî û mantiqê ku wê di awayekê de wê bi hev re wê hilde li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê, di wê çerçoveyê de wê encamên cihê wê ji herdû aliyan ve wê, cihê wê karibê wê bi rengê bide dîyarkirin. Ya ku wê li gorî rêzimanê weke di levkirinekê û lêhatinekê û baş hatibê bi awakirin bê wê di têngîna wê ya wateyî de wê bi mantiqî karibê wê vajî wê di dîmenekê de ew xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê din de jî wê weke aliyekê wê yê din wê di hevokê de wê bi awayekê pirwateyî wê ji wê fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji wê aliyê ve wê, çerçoveya gotinê wê di dîmenekê wê weke ji wê derhanînê de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê û rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê weke bi wateyên cihê wê salixkirin û ji wê hewldana gihiştinê wê aliyekê wê yê ku ew wê bi wê nûqteya mantiqî ve wê girêdayî wê di temenê de wê bide dîyarkirin ev wê bi fêrs û îma û hwd re wê xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq «çûk bilind bû lê ne difirî» ku em wê weke gotinekê wê werênina ser ziman wê karibê di awaye wê ya pêşî de wê weke 'li deverek bilind bê lê ew ne di rewşek firinê de bê.' 'Hê ji dema wê ya firinê re wê, dem pêwîst bû.'. An jî 'ne dikarî ew bifirê weke çûkekê' û hwd re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê gelek aliyên ku wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê bê. Ev wê hevokek ku wê bi wateyî ne di levkirinek mantiqî de ku ew ne hatibê ser ziman wê çawa wê ji wê bi levkirinek mantiqî ji wê bigihijê hinek hevok û fahmkirinên bi wê re wê, bibê. Ev jî wê weke rewşên weke derhanînê û an li ser rewşa wateyê re ku mirov wê di dîmenekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê. Weke bi gotinên 'şînê bêreng', 'çûkê li hewa ku ew nafirê' û hwd wê di wê temenê de wê weke gotinên ku em di wê temenê de wê, bi derhanînên ji wê re wê, di rengekê de wê fahmbikin bin.

Di wê temenê de wê mijare rengtîyê wê çawa wê biriqîna wê di rengekê de wê di meji de wê bibê wê hertimî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li ser wê bisekinê bê. Reng wê, bi gotin kirina wê ku wê were kirin û wê weke rewşek salixkirinê wê di wê de wê bibê jî lê ew gotina rengê wê rengê wê nikaribê werênê ser ziman. Ew tenê wê di nava

têkiliyek bi kombinasiona nava xêvê û weke dîmenkirinên xêvî û wê, kodkirina bi wê re ku wê bibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di têkiliyekê de wê karibê ew di wê çerçoveyê de weke ku ew bibê. Ber vê yekê wê mijare xêvê wê bi hevokên me re wê di temenekê rêzin û têngîna hevoksaziyê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê temenî ê diyar jî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê biafirênê bê.

Wê dema ku wê, ji xabate chomsky a ku me li jor navê wê hilda wê zimanzan Roman Jakobson wê ji xabate chomsky wê 'keskê bêreng' wê şîrovebikê wê bi gotina «rengê çilmişî' wê pênasebikê û wê di rengekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê têngîna xwe de wê weke ku wê bixwezê ku wê werênê ser ziman ku ew reng çendî ji rengîtîya xwe dûrketibê û weke bêreng bûbê jî lê wê di wê bêrengîtîyê de wê ew rengîtîya wê ya çilmişî wê hebê. Ev têngînek û intibayek ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bikê ku ew bi wê re wê fahmkirinê bikê ku ew wê fahmbikê bê. Olan john hollander wê di rengekê de wê gotinê wê weke ji girêdanên xwe dûr wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê.

Ji wê têngînê wê dema ku em bi berdewami bihizirin wê karibin wê bibêjin ku wê çawa wê di rengekê de wê, pirr zêde wê nîqaş wê li ser mijare rengê a di ziman û aqil de wê di wê temen de wê di rengekê de wê werê ser ziman wê karibê wê kifşbikê. Ji wê aliyê ve wê, dema ku wê ziman wê bi aqil wê reng wê bîrê ser ziman wê bi girêdanên xwe yê xêvî û tefkirkirinên wê re wê bikê. Ev di hemû hizrên me de wê di wê rengê de wê, bi temenekê azmûnî wê bi wê rengê wê weke ku wê xwediyê bingihêkê bi fahmkirinê bê.

Abdusamet Yigit

Destpek: di ziman de xêva hevoksaziyê

Di serî de wê dema ku em di çerçoveya ziman de mijare têgîna hevoksaziyê (*syntaks*) û ankû rêzina gotinê wê fahmbikin wê bi hiş û ankû zaninê wê mijarên weke yên bi fahmkirinê ên bi têgînê wê di rengekê de wê weke aliyna wê yên giring wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Diwê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, di nava felsefeyê de wê mijarên weke yên bi nerîna zêhnê û hwd wê, dema ku wê werê ser ziman wê hinekê jî wê bi nerînekê ku ew were fahmkirin wê li ser wan aliyan weke yên bi têgîna bûjenê, kirdeyê, mantiqê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide diyarkirin.

Di demên hemdem de wê, bi zêdeyî wê ji aliyê zêhnê ve wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê were hildan li dest û wê, di wê de wê were kûrbûn. Di awayekê de wê, mijare wê bi ziman re wê dema ku em wê hildina li dest wê di wê temenê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di rengekê de wê hillde li dest bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê salixkirinê bi gotinê ên weke bi kirdeyê, lêkerê, bûjenê û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyna ku wê di çerçoveya fahmkirinê de wê di wan de wê were dîtin ku wê were kûrbûn.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê wê diwê temenê de wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Di mijare heyina zimanî de wê dema ku em li wê dihizirin wê mijare kirdeyê wê di rengekê de wê hinekê din wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê kompliketir wê xwe di rengekê û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di aqilê ku ew bi wê re wê were ser ziman wê di dîmenekê fahmkirinê ê sentetikî de wê ji wê bi derhanînên ku ew were fahmkirin re wê xwe di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê fahmbikin bin.

Wê jî di rengekê de wê di dewama wê de wê fahmbikin wê, mijare fahmkirinê a bi ziman û çerçoveya rêgîn hevokî ku wê weke bi rêzîna li hev a gotinê û tîkiliya nava wan û hwd re wê, di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide diyarkirin ku mirov wê fahmbikê bê. Di serî de wê, mijare tîkiliyê wê di wê çerçoveyê de wê bi fahmkirinê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê hevokek wê di dema ku ew dihê avakirin de wê bi zanina morfolojikî û hwd re wê, dimijare levkirinekê û ankû weke di levhatinekê û hwd de wê xwe bi wê re wê, di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Gotin wê di wê rengê de wê bi tîkiliya nava wan re wê, ew wê, di rengekê de wê ahengekê di çerçoveya wê fahmkirina ku ew ji wê hevokê ku ew were fahmkirin wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bidina dîyarkirin bê.

Di çerçoveya mijare hevoksaziyê de wê ew wê ji çî wê biafirê û wê were li holê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew were fahmkirin bê. Di hevokê de wê kirde û lêker wê bibê. Di wê temenê de wê mijare kirde û lêkerê wê bi hevokê re wê, bibê. Minaq wê dema ku meg ot 'zaro bazî' em di wê temenê de wê, bi awayekê hesan wê, di rengekê de wê, bi hevokî weke bi kirde û lêkerê wê dihênina ser ziman. Di hevokek hevgiretî de wê, ji kirde, lêker, girêdan an kirde û lêkerê wê pêkwerê. Minaq zaro di pêşbaziyê de bazî û xwûşka wê jî piştî wê bazî' ku wê werênê ser ziman wê hevokek girêdayî wê werênê ser ziman. Weki din wê di dewama wê de wê hevokên ku ew bi temen û an strûktûra xwe komplike dibin wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê **bê**.

Weki din tîgîna hevoksaziyê, di hevokê de strûktûra gotina lê dikolê. Weki din wê hevokan ji hev cihê bikê û wê, di hevokê de hebûna gotinan weke beşek ji axiftinê wê bi tîgîna armancê û hwd re wê bikê ku wê fahmbikê. Gotin wê çawa bina beşek ji hev weke bi hevokî wê li ser wê

bisekinê. Weki din wê di nava hevokê de wê weyn û rengê kar û xabîfîn û fahmkirina gotinan wê çawa bê wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Ji hev cihê ku mirov bahsa têngîna morfolojiyê û hevokê bikê wê, çawa ku wê, morfoloji wê bi strûktûra gotinê wê bikê ku wê fahmbikê û wê, hevoksazi bi têngîna rêzimanî wê ew wê bikê ku wê bikê. Weki din wê morfoloji ku wê bikê ku ew di gotinê de wê koka wê fahmbikê wê hevoksazi wê bikê ku wê bi rêzina gotinan û têkîiya wan re wê temenê hevokê wê ew bikê ku wê fahmbikê. Gotin wê çawa wê, rengê axiftinê wê bide dîyarkirin û weyna wê ya di wê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê, bikê mijare fahmkirinê bê. Morfolojî û hevoksazî rê dide zimanzan ku avahiya ziman dahûr bike. Ev pênasîn di warê bikarhanîna peyvan û belavkirina peyvan de di pêşketina zimanan de têngihîştinê dide. Ji bo têngihîştina kûr a zimanekî, girîng e ku mirov zanibe ka peyvên cihêreng û rêzikên wan çawa dikarin giraniyek cûda bidin ziman û karhanîna peyvan. Bo fahmkirinek baş a mekanîka ziman wê, bi wê re wê pêwîst bê ku mirov strûktûr û rêgezên wê fahmbikê. Gotin bi hev re çawa dixabitin û an kar dikin, û ev wate û peyame gotinan wê çawa wê bi bandûr bikê wê weke aliyên wê yên pêwîst bin ku ew were fahmkirin.

Morfolojî û hevoksazî bi dahûrkirina peyvan û hevokan bingihêkê fahmkirinê ê ziman bi xwe re diafirênin. Her çend her du jî bi bandûra peyvan li ser ziman ve mijûl bin jî, lêkolînek li peyvê wek modela ku were lêkolîn kirin dinêre, lê lêkolînek din li vekolîna peyvên di nav hevokê de dinihêre û rêzik û pêkhateya wan çawa bandûr li wateya hevokê dike wê, dikê ku ew wê fahmbikê. Lêkolîna hevoksaziyê bi zanîna beşên cihêreng ên axaftinê ve tê da ku rola peyv an peyvan dikare beşdarî hevokê bibe wê dikê ku ew wê fahmbikê. Peyv dikarin wekî navdêr, lêker, rengdêr û beşên din ên axaftinê werin bikar hanîn. Her peyv dikare bi serê xwe were lêkolîn kirin da ku were fahmkirin ka paşgîrek an pêşgîrek an karhanîna peyvek di çarçoveyek cûda de çawa dikare wateya peyvê bigûharênê. Û an wateyekê din bidîyê. Morfolojî û hevoksazî amûrên ku ji hêla zanîna ziman ve dihê bikarhanîn ku fahm bikin ka zimanek çawa dixebite. Zimanên cihê rêzikên peyvan di wan de çawa ne, û cûdahi di avakirina hevoksazî û morfolojiyê de lêkolîn dike. Bi eslê xwe, awayê herî hêsan ji bo têngihîştina du têgehên zimanî ev e ku mirov li morfolojiyê wekî lêkolîna peyvan û hevoksaziyê wekî lêkolîna zimanî û an bi rêzimanî ya peyvan di hevokan de binêre bê. Di dewama wê de ku wê çawa wê, ziman wê weke xwediyê makanîsmayên pêşketinê û fahmkirinê bê ew bi wê were fahmkirin.

Di mijare têtîna hevokî de wê, bi têtîna morfolojikî wê li ser hizirkirinê re wê pêvajoya wê ya hilberînê wê di wê temenê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê bikirpênê. Mijare hilberînê wê, di hevokê de wê her rêz wê weke ku wê ji yekê zêdetirî wê bi derhanînên ji wê û hwd re wê, karibê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di wê rengê de wê ji aliyekê ve wê hem li ser temenê kirdeyî û fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin û hem jî wê li ser temen û awayekê bi gotinê û qarakterên ku ew bi wê dihê afirandinê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di gotinê de wê, mijare fahmkirinê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di pêvajoyên hevoksaziyê de wê di wê de wê pêvajoyek hîyararşiyî a ji têtînek fonolojikî û bi ber pêvajoyên wê yên din re wê hem li ser aliyê wateyî û fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin û hem jî wê ji aliyê gotinê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê di serî de wê dikarê wê fahmikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare salixkirinê wê, di wê nûqteyê de wê, di gotinê de wê bi wateya ku ew ji wê dihê fahmkirin wê bi wê ji bili wate û fahmkirinên bi rengê derhanînê ku wê ji wê werina derhanîn wê weke aliyên wê yên din wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê ku wê hevokek wê weke kombinyonek pirrali a bi fahmkiirnê ku wê di wê de wê kodkirinên bi temenekê xêvî ên bi fahmkirinê ku wê bi wan wê li wan wê were ghiştin wê karibê bi xwe re bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, levkirina bi rêzîna gotinê wê weke aliyekê bê. Aliyê din ê hevokî wê weke aliyekê wê yê din bê. Di wê nûqtayê de wê di nava gotinê û gotinê de wê têtîliya fahmkirinê ku em di wê temenê de wê bikina mijare fahmkirinê wê di wê rewşê de wê fahmkirinek çawa wê bi xwe re wê bide me.

Di wê nûqtayê de wê mijare zimanê wê, li aliyekê wê yê din wê, mijare salixkirinên weke yên ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Bi morfolojikî wê di gotinê de wê ji bili ya bi kirdeyî û lêbarkirinê ku wê were fahmkirin wê ji aliyekê din ve jî wê çawa wê weke aliyekê wê yê fahmkirin ku wê mijare bi wê têtîgihştinê wê bi xwe re wê biafirênê bê.

Di wê nûqtayê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê pêvajoyê de wê mijare xêvî wê di rengekê de wê di astek bilindtir û kompliketirî wê xwe bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê di serî de wê hem

darêjk û di wê de wê pêvajo û rewşên ku ew dihên fahmkirin wê çawa wê werina fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê bê. Lê aliyê din jî wê bi mijare fahmkirina bi ji wê derhanînê bê. Di wê nûqteyê de wê ji wê aliyê ve wê bi du aliyên wê dikarê wê fahmbikê. Yek wê bi temenekê dahûrî û sentetikî ku wê bi gotinê û li hev rêzînên wê re wê di rengekê de wê bibê û wê di wê temenê de ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê. Aliyê din jî wê di çerçoveyek têtîhek xêvî a demkî re ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, bi wê re wê kodkirinên ku ew dibin re wê, di wê temenê de ku mirov wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê di şêwayekê de wê b wê re wê fahmbikê bê.

Fahmkiirnên bi gotinê wê, di rengekê de wê weke bingîhekê jî wê bi dîmenekê sentetikî ê bi dîmenê fahmkirinê jî wê di wê temenê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirêne. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê, di rengekê de wê bi wê re ku mirov fahmbikê ku wê çawa wê, di awayekê de wê bi wê re wê, bibê bê. Di gotinê de wê, levkîrînên bi morfolojîkî ku wê bibin wê ji kokên ku ew diafirê wê bi wê re wê, piştî ku ew afirî jî wê weke têtînek ku ew bibê kok wê di şêwa û rengekê de wê bibê xwediyê dîmen û awayekê fahmkirinê ku mirov wê b iwê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare têtîna rêzîna gotinan a li hev wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê, direngê de wê weke hev temembikê û wê bi hev re ne di nava nakokiyê de bê wê, di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Lê di wê nûqteyê de wê ev alî hemû wê weke aliyên ku mirov wê karibê bikê mijare nîqaşê bê.

Di awayekê de wê pêşî wê dikarê wê pirsê bikê. Ya ku wê di di rengekê de wê weke ku wê bi levkîrîna gotinê û an hevokê re wê bibê ku ew wê li gotinê têtînekê wê bibê û an wê, ew têtîn wê piştî wê levkîrînê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirê bê. Di wê temenê de wê mijare gotinê wê karibê wê li ser wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna hevoksaziyî de wê rêzîna ku ew wê di wê de wê were kirin wê di wê de wê girêdanên ku ew bi fêrsên fahmkirinê jî wê di rengekê de wê bibin. Di awayekê de wê, di mijare têtîna fahmkirinê de wê pêşî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama hev de wê bi têtînek hiyararşiyî wê di wê de wê fahmbikê wê, zanin û hişmendiya

fonolojikî û morfolojikî wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku em wê di rengekê de wê li wê bihizirin bin.

Di gotinê de wê, ya ku ew dihê ser ziman wê, karibê wê di dînenekê salixkirinê de ew bi sentetikî a zanin û fahmkirinê cihê bê. Em wê dikarin ji rewşa fahmkirinên cihê ên di zimanekê de bê û ankû wê weke di zimanên cihê de wê weke ku wê çawa wê, weke bi temenekê di wê heman rengê de ku wê bê gihiştin têgîn û fêrsên fahmkirinê û rengên wan ên cihê weke aliyekê wê werênê ser ziman.

Di awayekê sentetikî de wê, di rengekê de ku em bi têkiliya fahmkirina semanatikî wê werênina ser ziman wê weke ku em di kurdî de wê dibînin wê gelek rewş wê ne bi karakter lê wê bi deng û monstrebûna wê û salixkirina wê û di wê de gihiştina salixkirinek xêv û hwd re wê, di wê de wê were dîtin ku wê, bibê. Di wê çerçoveyê de wê di mijare deng de wê dema ku wê bê gotin 'kêr' wê weke pêşî dikarê di wateyek lêkerî a weke ya kêrhatinekê de û hwd wê fahmbikê. Lê di awayekê din de jî wê weke 'kêr' ku ew di rewşa duyem de wê bahsa wê bikê wê weke 'amûrekê birrînê' ku mirov wê karibê wê bahsa wê bikê wê di reng û awayekê de wê karibê bahsa wê bikê. Di wê nûqtayê de wê, di rewşên fonolojikî û salixkirinên wê yên bi awayên li ser rewşên dengî û hwd re ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Di heman rengê de wê di rewşa hevokê de jî wê, di şêwayekê de wê, karibê wê, werênê ser ziman. Lê di wê temenê de wê di hevokê de wê, rewşek weke ya kompliketirî wê di mijare fahmkirina ji wê xwe wê karibê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. «Rêzan çû malê» û an «çû malê rêzan» wê di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê weke hinek aliyên wê yên ku wê bi cihê nivîsandina wê re wê weke 'heman wateyê' wê bi xwe re wê, di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di gotin û rêzîna wê ya pêşî de wê, fêrsek bi têgîna demê a weke hinekê dîyar wê xwe bide dîyarkirin. Lê di ya duyem de wê, ew dîyar wê weke di hinek rewşên wê yên fahmkirinê de wê weke ku wê ji nava hiş wê xwe bide dîyarkirin. Lê ew fêrs wê bi tememî ku wê çendî wê xwe ji nava hiş wê bide aliqî jî lê wê weke ku wê winda nebê.

Wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û wê hebûna xwe wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, dema ku em li têgîna hevokê dinerin wê fêrsek weke ya di wateyê de a tawandinê ku wê weke ku wê

hebê wê bide me. Lê di wî nûqtayê de wê mijare tawandinê wê weke aliyekê wê yê ku ew di rewşa fahmkirinê de wê weke di her gavên wê yên tawandinê de wê dîmenekê zaninê ku wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê, di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê bê.

Hevok wê di pêvajoya fêrbûnê de wê, minaq bo zaroyê wê weke çerçoveyek hinekê din a kompliketir bê. Wê di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê de wê, weke ku wê 'di xwe de wê li wê bigihijê' wê di rengekê de wê, dîmenekê fahmbikê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Zaro di demên xwe yên destpêkê de wê di rengê weke yên fêrbûna xwe de wê weke ku wê zêdeyî wê berê wê li aliyê hundûrîn bê. Wê weke ku wê li derve weke hinek girtî bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Em çendî ku em bahsa wê dikin û em dibêjin wê çendî wê çi wê bibînê û wê bigrê jî lê wê ji wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke ku wê, dixwe de wê, hinek rewşên din ên ku wê di wê temenê de wê bi çerçoveya xwe re wê bi zaro re wê xwe bide dîyarkirin. Di pêvajoyên fêrbûnê ên zaro de wê, were dîtî ku wê, di demê de wê çendî ku wê pêde wê herê û wê bi hizrê xwe wê, pêşkeve wê zêdetirî wê weke ku wê şîyariya wê li derve wê zêdetirî wê bibê. Di rewşekê de wê weke ku wê ya derve wê karibê di demek dirêj de di hişê xwe de negirê. Lê ya hundurîn ku ew weke di xwe de dihizirê wê karibê wê zêdetirî wê di xwe de wê, di demenekê de wê bide girtin. Ev wê, rewşa hişmendiya hundurîn wê di dîmenekê teybet de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê fahmbikê ku wê mijare aliyê hundurîn wê di wê temenê de wê, zaroyê wê weke di rewşek weke ji ya derve wê weke 'qût' wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, minaq rewşên weke leyistikê ku wê di xwe de wê weke di rengekê de wê xwediyê fêrsek fahmkirinê bê wê, zêdetirî wê karibê bale wê herê li ser wê. Çendî ku wê leyistik wê weke bi rewşek derveyî a zaroyê wê were dîtî jî lê wê bi hişmendiya navaroka wê mirov wê nikaribê wê di wê temenê de û wê di rengekê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê, di rewşa gotinê de wê, dema ku wê were ba hev wê têkiliya nava wan wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirin bê. Di wê rewşê de wê jî wê,

dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare salixkirinê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di gotinê de wê, lêker wê weke ya ku wê hem xwediyê têtikiliyek li wê digihijê û di dewama wê de ku wê ji wê derbas bibê ji wê bi ber ya din de ku wê bide çêkirin jî bê wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Lê wê têtigîna ku wê weke ku wê li wê bibê û ji wê bidomê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê dervî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare salixkirina bi hişmendiya zimanî re wê, di wê temenê de wê têtikiliya nava ya dihê fahmkirin û ya ku ew weke ji wê hatî fahmkirin wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek teybet wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Ku em di awayekê de wê, di wê nûqteyê de wê hinekê fêrsên bi fahmkirina zêhnê wê tevli wê bikin û hinekê bi wê bikin ku wê fahmbikin wê karibê wê di wê rengê de ew dîmenekê fahmkirinê bide me. Minaq wê di wê nûqteyê de wê rewşa salixkirinên me yên ku em di wê rewşê de wê ji rewşa heyî û bûjena heyî ku em dikin em bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê di rêzina gotinê a hevokî de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê, bixwezî ku wê werênina ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê fêrsek fahmkirinê a dervî wê rêzînê wê di asta pêşî de wê intibaya fahmkirinê dide me ku ew dide dîyarkirin.

Minaq wê di renekê de wê, dema ku em bahsa fahmkirina rewşekê dikin û lî ser wê re wê, hevokekê wê avabikin wê, di wê rewşê de wê, weke rewşek hizirî a ku wê bi wê rewşê weke bi derkkirina dîmenê wê bi rêya wê rewşê ku mirov wê karibê wê di rewşekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weki din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, ew sazûmana nava wê rêzînê de wê, di renekê de wê, di awayekê de wê aliyekê wê yê din jî ê bi levkirinê wê weke hem di nava têtikiliya nava gotinê û rêzîna wan û bi girêdanên wê re wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare wê sazûmanê û wê rewşa ku ew bi wê dihê salixkirin re wê, di nava wê sazûmanê û levkirina wê rewşê de wê, fêrsa fahmkirinê ku wê bi me re wê çêbibê ku wê di nava wan de wê weke bi tamî wê levkirinek û an levhatinek wê weke ku wê hebê wê ew wê intibayê wê bi me re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide çêkirin. Lê di wê nûqteyê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê girîng ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa ku wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê ku wê di nava wê rewşa rewşê, sazûmana nava

gotinan û rêzina gotinê û hwd de wê, levkirin wê, di xwe de wê hinek fêrsên bi girêdanê ku wê, di xwe de wê weke hinek hiş û an rewşên hiş wê bihawênin wê di wê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn û wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di nava rewşa wê têkiliyê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê were fahmkirin. Têkiliya nava gotin û salixkirinên wê yên bi hiş jî wê di wê rewşê de wê hinek weynên ku ew wê di wê de wê bileyizê wê bibê.

Di sazûmana gotinê de wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê bi temenê wê yê fonolojikî wê pêşî wê fahmbikê. Wê di wê temenê de wê di rêzîna li hev a gotinan re wê hevokên ku ew diafirin wê di rengekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê di rengekê de wê bi rengê hizirkirinê û ankû hizrê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin.

Di wê hevokê de wê, dema ku ew bi lêker, pêvek, daçet û hwd ku ew dihê kirin wê di rengekê de wê ahengek wê ya weke levkir wê di wê de wê hebê. Di wê ahengê de em wê di rengekê de wê di dîmenekê weke ku ew wê çawa ku wê bi fahmkirina ji gotinê ku ew di rengek de wê bi wê re wê weke ku ew gihiştîya wê fahmkirinê wê di rengekê de wê bibê. Lê em bi wê dîmenekê hizirkirinê wê bidest dixin. Ew dîmenê hizirkirinê wê di rengekê zêhnî de wê di aslê xwe de wê pêwîst bê ku em wê hinekê wê li wê bihizirin û wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê di dewama wê de wê werênina ser ziman bê.

Di mijare wê fahma ji wê hevokê de wê çendî ku wê weke rengê gotinên li hev rêzkirî wê di wê de wê weke ku wê temenekê fahmkirinê wê biafirênin jî lê wê dînenekê çêkerî ê zimanî wê bi hizirkirinê re wê di wê temenê de wê ew dîmenê fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê.

Ev dîmenê çêkerî ê zimanî bi hizirî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi ziman ku em li wê dihizirin wê di wê temenê de wê, tişt a ku em dihizirin wê weke bi hizirî wê, di fêrsek fahmkirinê de ku wê weke di axiftinekê de wê, ew hizirkirin wê weke ku wê bi me wê wan gotinan wê bide berhev hanîn. Ev wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê çawa wê bide dîyarkirin wê dikarê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê, li wê bihizirê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê dikarê wê di rengekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di dewama wê de wê, têkiliya bi hev ve girêdayî a di dîmenekê hiyararşiyî de wê, bi gotinê re ku wê biafirê wê, di wê temenê de wê rengê wê fahmkiirna bi çêkerî a li ser wê gotinê û zimanîya wê re wê bide çêkirin wê bingihê wê biafirênê.

Wê jî wê di rengekê wê yê din de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê, di gotinê de wê, bi hevokê wê di dema deng derxistinê de wê, nûansên cihê wê derkevin û ew jî wê bi wê re wê weke aliyên wê yên ku wê karibin ji aliyekê din ve wê bi têkiliyên samantikî ên fahmkirinê ku wê di dîmenekê de wê li ser wê re wê di mejî de wê bi xêvî wê bidîna çêkirin û wê karibê di rengekê de derxistinên nû ku ew derxê li pêş û bênê li bîrê wê bi wê re wê direngê de wê weke ku wê karibê ew bide kirin. Di gotinêa hevokê de wê, di rengekê de wê dema ku em wê di hevokê de wê bi wê rêzîna wê re wê di hevoksaziyekê de wê dihênina ser ziman de wê, weke dîmenekê din ê fahmkirinê wê ji wê re wê diafirênin. Ankû dîmenekê din ê fahmkirinê bi aqilekê çêkirî wê di wê temenê de wê dide li wê. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê kirde wê hevokê û çavkaniya wê, di wê temenê de wê di têkiliya wan a bi hev re wê, di wê temenê de wê, di rewşa demê a ku ew di wê de dihê jiyin re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ya ku ew wê fahmkirina bi wê hevokê re ku wê, ji me re wê weke fahmkirinek nû wê di rengekê de wê bide dîyarkirin jî wê di aslê xwe de wê, ev têkiliya samantikî a bi wê rewşa demî re wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di gotinên hevokê de wê li gorî wê demê wê bi salixkirinên wê yên ku ew dibin wê karibin bi dîmenekê nû ew werina fahmkirin. Ev dîmen wê di rengekê de wê weke dîmenekê dervî ya fêrsa demê jî wê karibê weke salixkirinekê bi xwe re bide dîyarkirin. Lê ji wê zêdetirî wê çerçoveya wê çêkerîya bi hevokî ku em di rengekê de wê li ser temenekê hizrî û rewşa ku ew ji wê dihê hizirkirin bi dîtinê û hwd re wê, di wê temenê de wê aliyekê çêkerî ê hizirî ku em wê bi demê re wê di rengekê de wê karibin wê li wê bihizirin bin.

Di wê nûqteyê de wê di dîmenê ku em dibînin û dihizirin de wê çerçoveyek zêde komplike wê di fahmkirinê de wê kaeribê xwe bi wê re di reng û awayekê de bide dîyarkirin. Minaq em di wê temenê de wê bi wê re wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di dîmenê çêkerî ê hizirî bi hevokî de wê, dîmenekê demî ku ew di wê de wê hinek fêrsên fahmkirinê wê bi têtîliya dem û mekanê û hwd re wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê wê biwê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bigihijê fahmkirinekê.

Fêrsa dem û mekanê wê di wê temenê de wê di wê de wê, û ankû wê di xwe de wê çavkaniya wan wê bi wê dîmenê ku ew di wê de bûya û di wê temenê de wê bi referansên mekanî ku wê bi têtîna demê ve wê werina girêdan re wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê di renekê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê ku wê bi xêva zimanî re ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê de wê bi girtinên ku ew dibin wê çawa ku wê weke aliyna ku wê di wê temenê hizirî de wê bi wê re wê weke ku wê werina girtin û wê di wê temenê de wê weke dîmenna ku ew dihên li holê wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Çavkaniya rewşek weke ya bûyinê wê di wê temenê de wê hinekê jî wê aktiviteyên me yên ku em bi xwe re û di jîyane xwe de wan dikin jî bin. Wê di wê temenê de wê aktiviteyên ku em dikin em bi wê rengê ku em dikin em wê dikin û wê di wê temneê de wê, bi hizirkirinên me re wê bi me re wê bibin. Lê ew bûyina wan wê bi me re wê bina weke hizirkirinna ku em dikin jî bin. Di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê, di awayekê de wê, tenê wê di wê nûqteyê de wê dîmenek wê hebê. Wê hizirkirinên me yên bi aktiviteyên me yên herê ku ew bi hiş bi me re bûna wê di wê temenê de wê karibin ji aktiviteyên me yên piştre ku em bikin re jî wê weke karibin bibina temenekê bi hiş ku ew wê di wê temenê de wê çawa wê bingihêkê derkkirinê ê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê, ew wê were kirin. Di aslê xwe de wê di wê nûqteyê de wê salixkirinên di gotinê de wê bi referansên wê yên bi hiş û hwd re wê di wê wate, kirde û

an lêkerkirinên wê û hwd de ku wê bibin wê, di wê temenê de wê bingihêkê ku wê di temenekê referansî ku em di wê temenê de wê bikardihênin wê bibê. Ziman û zêhn wê di wê nûqteyê de wê têkiliya nava wan wê zêde komplike bê û wê di wê nûqteyê de wê di rewşa ziman û derkkirinên me de wê bingihêkê wê yê ku ew wê bi wê çawa wê ziman û bi gotinên wê weke têtîna hiş ên dîtbar ku mirov wê weke bi wê serwer a wê biafirênê jî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di têkiliya fahmkirinê a nava gotinekê û rewşekê de wê levkirinekê de wê di renekê de wê şibandinekê wê karibê wê bikê. Wê ne di rewşek weke lê daxistinekê de wê bibê. Minaq ku em bahsa haspekê bikin em di demên cihê de bi deerfet bê ku em haspna bibînin. Wê dema ku ew gotina hasp were ser ziman wê hasp wê werênlê bîra me. Wê bi wê dîtina me ya hasp re wê werênê li bîrê. Lê ev ji kes li kes jî wê karibê cihê bê. Min ku haspekê dayimî sipî dîtibê û kesekê din hertimî û dayimî haspekê sor dîtibê wê bi wê rengê wê bîrkir. An jî bi renekê din weke bi zer dîtibê wê di wê rengê de wê were bîrê. Yan jî kesekê bi destê xwe weke ji darekê bi qaşartinê hasp darî ji xwe re çêkiribê wê ew wê were li bîrê. Di wê temenê de wê di renekê de wê ew wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.

Di çerçoveya sintaksê û semantikî de mijare hevoksazi

Di awayekê de wê dema ku em bahsa têtîna hevoksaziyê wê bikin wê ji aliyekê ve wê mijare têtîna darêjkê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê, weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê di têtîna wê ya darêjkî de wê li ser temenekê semantikî û ankû bi fahmkirina ji wê re ku wê çawa wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Ev jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di wê nûqteyê de wê darêjka bi hevokan wê di şewayekê de wê bi awayên wê yên cihê wê çawa wê di renekê de wê teme û derfeta li wê têtîhiştinê wê bi aliyên wê yên din wê biafirênê wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li wê bihizirin bin.

Di dema ku wê li ser mijare têtîna hevoksaziyê wê were lê hizirkirin wê ji du aliyan ve wê mijare têtîna ziman wê, di wê temenê de wê di renekê de wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê têtîna zimanê

xwezayî û yê zimanê nexwezayî û an zimanê sentetikê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna hevokê de wê, dema ku em wê ava dikin em bi têtînekê û têtîhiştînek ku em bi wê ji wê digirin û ankû bi têtînek ku em dihizirin em wê ava dikin û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dikin ku em wê di dewama wê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku em karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê.

Di wê temenê de wê hemû wê, di wê fahma wê de wê ya ku ew wê bi wê re wê were ser ziman û an wê were pêşkeşkirin. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê têtîna hevoksazi de wê, çawa wê di rengekê de wê, ew wê were avakirin û wê bi girêdanên wê û di rengekê de wê bi wê re wê ew ya ku ew wê were hanîn li ser ziman wê weke aliyê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Ber vê yekê wê mijare têtîna sintaksê û an hevoksaziyê de wê, mijare hevoksaziyê û têtîna semantikî an ya fahmkirinê a di wê de wê weke du aliyên ku em bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê bikin ku wê fahmbikin bê.

Di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi têtînekê wê weke ku wê çawa ku wê di awayekê de wê mijare fahmkirinekê wê di ahengekê û rewşek weke ya bernemeyî a fahmkirinê de wê were sazkirin wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin. Fahmkirina hevoksaziyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê di pêşxistina wê de wê çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê.

Di ziman de wê di wê temenê de wê bi aliyê wê yê hevoksazi û yê semantikî re wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê dibînê ku wê her yekê wê ji aliyê xwe ve wê xwediyê hinek rêgezên ku ew di wê çerçoveyê de wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê, di mijare zimanî a hevoksaziyê de wê, aliyê zimanî wê bi gotinê, têtîliya nava wan, rewşên weke daçêk, lêker, salixkirinên bi wê û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewa û rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Minaq em tiştêkê wê weke ku em bi nav dikin wê ew nav wê di xwe de wê çi wateya wê hebê? Di wê temenê de wê bi têtînek wateyî wê karibê wê li wê bihizirê. Di mijare navê de wê, dikarê wê ji du aliyên ve wê bibêjê. Ji aliyekê ve wê weke ku wê dervî têtîna wateyê wê weke

dagerkirinek bi pêjnî ku mirov wê werênê ser ziman bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê xwediyê wateyekê bê û ankû wê di xwe de wê wateyekê wê bihawênê wê, di wê rengê de wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em di wê çerçoveyê de wê li gotinê wê bihizirin wê weke aliyekê wê yê giring wê, mijare lê daxistinê wê karibê were çêkirin û an na bê. Di wê nûqteyê de di mijare têngîna navî de wê, lê danexistin wê, di rengê de wê, weke ku ew wê, di wê temenê û çerçoveya weke ku ew bi wê heya wê, di wê çerçoveyê de weke monstrekirî wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di mijare têngîna semantikê de wê bi wê re wê weke aliyê ku wê di wê nûqteyê de wê aliyê hizir û an hizirkirinê ê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Wê li ser mijare wateyê, fahmkirina ji wê ji wê derhanînên bi fêrsên fahmkirin, pêjn û hwd re wê, karibê wê fahmbikê. Wê dema ku em bahsa têngîna fahmkirina ji hevoksaziyê wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, bi girêdana wê re wê çawa wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em di mijare têngîna hevoksaziyê û têngîna samantikî a wateyê wê li wê bihizirin wê di wê rengê de wê hevoksazi wê weke ku wê bi çerçovekirinê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê li vir wê, di wê temenê de wê bi têngîna samantikî wê dema ku em di hizirin wê ew bisînorkirin di wateyê de wê karibê bibê bê wê weke pirsekê jî wê bi wê re wê karibê di mejiyê mirov de xwe bide dîyarkirin. Têgînên hevoksazi ên weke 'cinavkan' jî wê di rengê de wê di çerçoveya rêgezên hevoksazî ên sintaksî de ku mirov wê bihizirê wê, di çerçoveya têngîna semantikî de wê nikaribê wê zêde wê di wê temenê de wê weke rêgezê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em di nava têngîna zimanî de wê di wê nûqteyê de wê bihizirin wê di çerçoveya têngîna zimanê xwezayî de ku wê bi hevoksazi û aliyên wê yên din re wê di pêvajoyên wê yên pêşdeçûyînê û hizirkirina wê re ku wê bibin jî wê di rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi têkili û li hev hûnandina wê û hwd re wê, çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê. Lê di wê nûqteyê de wê, dema ku em li ziman bihizirin wê, aliyekê wê yê din jî wê bi têngîna çêkerîya zimanî û ankû ku em bi gotin bikin zimanê çêkerî wê bi hizirkirinê û çerçoveya wê ya ku ew dihê fahmkirin re wê karibê wê kifşbikê.

Di mijare têtîna semantikî de wê, di derbarê wateya wê ya ku ew di wê de dibê û wê, çawa wê bi awayekê salixkirinê wê bikê û wê di çerçoveyek felsefeyî de jî wê bi hinekê û awayekê weke qarakterîzekirina wê ku wê di awayekê de wê were kirin wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, dema ku em wê têtîliya nava têtîliya zimanî wê bihizirin wê bi gotina ya çêkerî û xwezayê a zimanî wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê, çawa wê, bide dîyarkirin bi awayekê çêkerî û jîrî a zimanî wê bide çêkirin. Di zimanê çêkerî ê weke ke ku em di roja me de wê weke bi rêyên weke teknikê û hwd jî wê bikar dihênin wê di rengekê de wê weke zêdeyî wê, bi teybetîkirin û di rengekê û awayekê vekirî de wê karibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em hinekê din wê li ser wê aliyê wê yê çêkerî wê bide herin wê rêgezên sentetikî wê di rengekê de wê weke ku wê bikevina dewrê û wê di reng û awayekê de wê bûhûrîner bin. Minaq wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, rêgezên leksikali ên sentetikî ku mirov wê li wê bihizirê wê çawa wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de ku wê çî rengê wateyê wê di xwe de wê di awayekê de wê bihawênê bi wê re wê were ser ziman. Di awayekê de wê di mijare salixkirinê bi rêgezî ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê rêgezên sintaksê wê çawa wê di awayekê wê hevoksaziyek were kirin û ankû wê were avakirin wê di derbarê wê de wê têtînekê wê bi xwe re wê bide me. Û di awayekê de wê çawa wê karibê wê bi hev ve wê were danîn û têtîliya wê bi girêdanî û hwd wê were çêkirin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê wê fahmbikê bikê bê. Di awayekê de wê rêgezên leksikali wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê çawa wê menên leksikali wê werina avakirin wê hinekê wê di wê çerçoveyê de wê bikê ku ew fahmkirinekê bide me. Di roja me de wê rêgezên leksikali wê weke di têtînekê de wê çawa wê wateyekê û mene wê di wê de wê avabikê û wê bi wê ku wê werênê ser ziman wê bi zêdeyî wê di çerçoveya zimanekê teknikî û bi watekirinê û hwd re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Mijare bingihê fahmkirinê ê hevoksazi û fahmkirina wê

Ku mirov li ser temenê fahmkirina hevoksaziyê wê dihizirê wê weke aliyê wê yê din ê giring wê mijare salixkirinên weke bi têngîna fahmkirinê ên weke bi xwandinê, rewşa derxistina dengana û levkirina nava wan û girêdan û ahenge nava wan wê weke aliyên wê yên din bin ku em di wê temenê de bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê û rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama ya ku me li jor wê hanî ser ziman de em di vê ku wê hinekê di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê bidomênin û wê werênina ser ziman. Wê di wê temenê de wê di mijare fahmkirina wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê û awayekê de wê bide dîyarkirin ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di serî de wê, di wê nûqtayê de wê bi têngîna salixkirinê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê têtîliya nava hevoksaziyê wê di rengekê de wê bi temenekê morfemî ku ew wê di wê de wê di dewama wê de wê çawa wê bi gotinan wê di dewama hev de wê werina rêzkirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Lê ev wê tenê wê weke aliyekê wê bê. Aliyê wê yê din jî wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê jî mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare fahmkirina ji wê de wê, di rengekê de wê, di nava têtîliya bi hev re wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwediyê şewayekê fahmkirinê ku mirov wê, werênê ser ziman bê.

Di nava hevokê de wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê, di rengekê de wê gotin wê li dûv hev wê rêzina wan wê di wê temenê wê weke ku wê di wê wate û an salixkirina di gotinê de ew heya wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê di aslê we de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, gotin wê di wê nûqtayê de wê aliyên wê yên bi rêzînê re wê, bi xwe wê wateyên cihê û fahmkirinên cihê jî wê ji wê rengê salixkirinên di gotinê û bi wê ku wê di hevokê de wê bê xwestin were dayin wê bide mirov.

Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, hevok wê, di awayê ku ew bi hev re wê têtîliya wê dihê danîn de wê, di rengekê de wê çawa wê, di

şêwayekê de wê bi wê ahenge wê wateya bi gotinê re wê bi têkiliya wê ya bi ya din re wê, di rengekê de wê, bi wê re wê, ew wê bikê. Di temenekê rêzimanî de wê, pêvekên ku ew dihên kirin û ew di gotinê de wê weke tawandinê ew didin kirin wê weke aliyên din ên bi fahmkirinê ku mirov bi têgînek morfolojikî ji wê karibê tê bigihê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, di wê nûqtayê de wê, di wateya gotinê a di nava hevokê de wê, di wê rengê de wê, pêvek û an bi tîpên ku ew gotin bi wan dihê tawandin ên li pêş û an li paşîya wê bi wê ve dibin wê di wê de wê, aliyekê din wê weke bi makanismayî wê di fahmkirinê de wê bike dewrê de. Ew jî wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê di rengekê de wê, aliyên din ên wan wateyên di gotinê bi rewşên wê yên din ku wê di wê de wê, bibin wê, di rengekê de wê, di rewşa ahenge nava hevokê de wê bi wê re û bi girêdanên wê re wê, rengê wan wê di şêwayekê de wê were derxistin li pêş. Di wê nûqtayê de wê, mirov dikarê wê weke pirsekê li ser gotinê re wê bikê. Gotinekê mirov dikarê wê di rengekê de wê, bi wateyekê bitenê bi serê xwe wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê dema ku em di dewama wê de wê bi têgînek morfolojikî wê li wê bihizirê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê mijare di gotinê de wê, kombinyona nava wê bi tîpan ku ew dibê wê, li ser wê re wê, di wê de wê, ji aliyên cihê ve wê bi monstrebûyinên bi salixkirinê wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di gotinê de wê, dervî wê salixkirinên bi semantikî wê, di dîmenekê sentetikî ê fahmkirina bi wê û an ji wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di awayekê de wê weke ku em çawa di gotinekê de wê bo avakirina wê li tîpên li gorî wê 'rast' digerihih û wan bi wan dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê ew rewşê wê di awayekê de wê weke bi pêvajoyek hiyararşiyî a li ser fahmkirinê re wê di hevokê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê bi rewşê re jî wê weke rengekê bi wê lê hizirkirinê bê.

Di mijare rewşê de wê, têkiliya wê rewşê û bi gotinê re wê pêşî wê were dayin. Piştî wê, di dewama wê de wê hevokek wê, ew wê werênê ser ziman. An jî wê bo hanîna wê ya ser ziman wê hevokek wê were

avakirin. Di wê nûqtayê de wê, ew rêzîna wê hevokê bi hevokiya wê re wê, di nava wê rewşê û salixkirina sentetikî a bi fahmkirinê û hwd re wê, weke ku wê girêdanekê wê di rewşa ku mirov wê dibînê û dijî de wê, têkiliyekê wê dênê. Lê di wê nûqtayê de wê, di ya ku wê, di wê hevokê de wê bi rêzîna gotinan wê were derhanîn li holê wê, piştî wê di temenekê ji rewşê weke bi razberkirinekê di fahmkirinê de ku wê were kirin wê bi ahenge gotinan û dîmenê fahmkirinê bi wê re wê xwe direngê de wê bide dîyarkirin. Di rewşa fahmkirina rewşekê de em dikarin derkevina dervî rêzîna gotinan a di hevokê de? Yan jî wê di wê temenê de wê derfetek me hebê? Em wê dema ku em bahsa aqil weke dervî ziman dikin ku ew bi wê dihênina ser ziman wê di destpêkê de wê fêrsek bi wê rengê wê di mejiyê mirov de wê weke ku wê bibê.

Lê di aslê xwe de wê ya ku wê di wê temenê de wê di rengê de wê rêgezên xwe wê li wê bide serwer kirin wê rewşa fahmkirinê a bi ahenge gotinê a di hevokê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Hevokê wê ti carî wê bi awayekî û aliyekê wê newê fahmkirin. Wê di wê temenê de wê, di wê de wê, dema ku em rêzînekê di gotina di hevokê de dikin wê li gorî wê kirpendinê wê di rengê de wê weke ku wê bi aliyekê wê yê fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Her wusa ev rewş wê weke rewşek ku wê di temenekê hiararşiyî de wê xwe bide dîyarkirin. Di rengê de wê, dîmenê ku ew xwe dide dîyarkirin wê weke dervî rewşek hiararşiyî wê xwe bide dîyarkirin. Lê ya ku wê temenê wê têgîna hiyararşiyî di afirênê jî wê di wê nûqtayê de wê, di rengê de wê weke aliyekê yê giring wê ew rêzîna gotinê bê. Ew wê, ji aliyekê ve wê weke aliyekê ku wê li ser wê re wê, bigihijê fahmkirinên cihê. Di kirpendinên di hvokekê de wê, weke minaq ez bêjim ku wê di hevokê de wê kirpendin wê di mijare rêzîna wê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê, fahmbikê. Lê di hin rewşna de wê nekê. Minaq ez bêjim 'duhû çûm malê' ku di wê de wê, 'çûm' wê weke ya ku wê di awayekê de wê li wê kirpendin weke lêkerê wê were kirin. Wê demê wê karibê weke 'çûm malê dûhû' ku wê werênê ser ziman wê çendî ku wê weke heman wateyê wê bide me lê wê di fêrsa bi fahmkirina demê re wê weke ku wê di rengê de wê, cihêbûnekê di fahmkirinê de wê bide me. Di wê temenê de wê di mijare gûharînenin bi wê rengê ku ew dihênin wê, di mijare di hevokê de a bi têgînên kirdeyî ên weke bi demê û mekanê weke bi dîyar û an nediyar ku wê weke di wê de wê hebin wê di wûcana wan de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê gûharîne wê bi xwe re wê di

hevokê de wê weke ku wê bide kirin. Wê di wê çerçoveyê de wê, rêzîna hevokê wê ne tenê wê weke rêzinek ku ew wê bi hanîna cem hev a gotina û levkirina wan de bê. Wê di wê de wê rêgezên rêzimanî û yên hizrî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke fekotrên ku wê weyn bileyizin bin û wê di wê çerçoveyê de wê di fahmkirina wan de wê bandûra wan aliyan wê weke aliyna giring wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Li vir wê dema ku em bahsa têngîna zimanî wê bikin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê çawa wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê çawa wê weke aliyekê wê giring wê xwe bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di hevokê de wê hizirkirina bingihîn wê di wê temenê de wê, ji du aliyan ve wê weke ku em çawa di morfolojîyê de wê dibînin ji du aliyan ve wê, giring bê ku mirov wê hilde li dest. Aliyê pêşî wê bi têngîna hevokê a semantikî bê û wê di wê temenê de wê bi têngihên hizrî û an ên dihên hizirkirin û hwd re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê di wê temenê de wê karibê wê, di şêwa û renekê de wê bi wê re wê çawa wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî di renekê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di nava hevokê de wê, dema ku wê gotin wê li hev wê were zêdekirin û an wê li gotinê wê zêdekirin wê weke bi pêvekên wê were kirin wê di wê temenê de wê wateyên wê yên ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bibê. Lê ew rewşên weke bi gotinê ku ew li wê zêde dihên kirin wê ji aliyekê ve wê weke rewşna ji aliyê fahmkirinê ve wê di dîmenekê notr de jî wê karibin xwe bidina dîyarkirin. Wê dema ku em wê, di wê temenê de wê tiştêkê wê bi gotinê wê dikin û wê weke bi hiş dikin wê di wê nûqtayê de wê, çi wê, di temenê wê bi hişkirinê de wê hebê? Li vir wê dikarê wê di renekê de wê tenê wê weke wê bûjenê ku wê hema xwe li hişê me da û me di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê hizirkir wê ew bê? Di wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê təkiliya gotinê û hizirkirinê û salixkirinê a bi rewş û bûjenên dervî me wê weke təkiliyek di aslê xwe de wê zêde komplike wê

di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em di wê çerçoveyê de wê li wê dihizirin wê, ne tenê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de ku wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê di nava rewşê de wê, kombinyasyona bi deng a weke bi rewşa hişmendîya fonolojikî, morfolojikî û hwd ku wê di wê de wê ji binî ve wê xwe bidina dîyarkirin wê bi wê re wê, di salixkirinên me yên bi rewşî û hwd re wê, hişmendiyekê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku wê zaroyek wê, hevokekê wê bi kortî û an hinekê dirêj a bi hev ve wê biafirênê û wê werênê ser ziman wê di mejiyê xwe de wê weke ku ew wê wateyê wê li wê bikê. Ew hişiyeta wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Zaro di awayekê de wê salixkirinekê wê di mejiyê xwe de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Minaq wê dema ku wê hevokekê wê bikê ku ew wê fahmbikê wê karibê bi awayên cihê rastî fahmnekirinên wê were. Dikarê awayê wê fahmnekê. Dikarê hinek gotinan ji nava wê hevokê fahmnekê. Di karê temenê wê û bingihê wê fahmnekê. An jî di asta dawî de dikarê ji wê wate derxistinê û ankû ji wê gihiştina wateyên din weke bi şîroveyê de ew bikeve zorê de. Ev wê weke hinek aliyên ku wê bi rewşa hevokê re wê dema ku mirov wê, dikê ku ew wê fahmbikê wê bi wan aliyan re wê hinekê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê di hevokê de wê, di gotinekê de wê karibê zêdetirî ji wateyekê bigihijê wateyekê. An jî di awayê wê de bigihijê hinek têngînên din bi wateyî û fahmkirinê. Yan jî di rengekê de wê di temenê wê û koka wê de ew bigihijê têngiştinên din bi hiş. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku em dikarin wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê li wê bihizirin bin.

Di hevokê de wê di nava wê kompleksa wê de mirov dikê ku ew xwe bigihênê wateyekê. Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê wateya ku ew ji hevokê xwe digêhîniyê de wê carna wê ew intiba û fêrs bi fahmkiirînê wê karibê xwe bi wê re bide dîyarkirin ku mirov ji wê hevokê cihê wê xwediyê wê fahmkirinê bê. Wê bi dîtina bihiş a bi hevokê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di rewşekê de wê weke aliyekê wê yê

giring ku wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê. Di awayekê de wê mijare fahmkirina temenê hevokê wê weke aliyekê wê yê giring wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di mijare fahmkirina li ser hevokê de wê di awayekê pirrali de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di hevokê de wê carna wê gotinek û carna wê di wê ahenge wê de ku wê çendî wê li wateya gotinê wê ne serwaxt jî bê wê di ya hevokê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi fêrsekê wê bigihijê fahmkirinekê ji wê ku ew çî ya. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê wê, mijare hevokê wê di wê temenê de wê, fahmkirina wê, hertimî wê morfolojîya gotinê wê di rengekê de wê bi derhanîna ji wê di rengekê de wê karibê ji hinek aliyna ve weyn bileyizê. Di nava hevokê de wê ji gotinê ji wateya di hevokê de cihê wê bi hinek derhanînên bi wateyî ku wê bikê wê di rengekê de wê karibê di şewayekê din de hinek hevokên hizrî li ser wê hevoka bi gotinê re di meji de biafirênê û ev weke dîmenekê din ê hizirkirinê bi hevokê ê weke bi hinek encamên din ên gihiştinê ku wê di meji de wê di rengekê de wê karibê wê biafirênê bê.

Di mijare hevokê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di rengekê de wê çawa wê, xwediyê şewayekê fahmkirinê a di wê de wê, bi derhanînên ji wê bê. Di nava hevoksaziyê û morfolojîyê de wê têkiliyek giring ku wê bi sînorên wê ve girêdayî wê hebê. Wê di wê temenê de wê di pêvajoyên fahmkirina hevokê de wê, di wê de wê, çawa wê, awayekê fahmkirinê wê bibê wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê bi wê re wê karibê wê hinekê wê ji wê fahmbikê.

Di hevokekê de wê ya ku me ew weke fahmkir wê, di rengekê de wê weke têtînekê ku em wê fahmdikin bin. Lê ji wê zêdetirî wê hertimî wê hem di asta hevokê de û hem jî di çerçoveya têtîna morfolojîkî û hinekê din jî ji wê kûrtir bi têtîna fonolojîyê re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ji binî ve wê fonoloji û an deng wê, di awayekê de wê, di salixkirinê wê yê bi qarakter û li hev hoyandina wan a bi hev re wê, di dîmenekê de wê, bi bingihê ku wê, di hev de wê pênasekirin û weke di dîmenekê xêvî de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Em di rewşa fahmkirina wê asta binî de wê, bi hinek pêvajoyên wê yê fahmkirinê re wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê pêwîst bê ku em hinekê li ser wê bisekin in. Di wê nûqtayê de wê, di wê pêvajoya bini de

wê, bi fonemi wê salixkirinên ku ew bi deng û qarakterê wê werina kirin wê, di rengekê de wê, dîmenekê din jî wê bi wê qarakterkirina wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê dîtbarîya bi qarakterê re bê. Di wê temenê de wê bi wê re wê, hersê sehên me yên yên giring ku ew di mijare wê fahmkirina wê de wê, weyn wê bileyizin wê êdfî wê di rengekê de wê weke ku wê di wê temenê de wê êdfî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bigihijina hev. Ew jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di mijare fonolojiyê de wê dema ku em di çerçoveya hişmendiya wê de wê li wê dihizirin wê ji wê derhanînên ku ew di bin wê di rengekê de wê di xwe de wê, di rengekê morfolojikî a fonolojikî de wê di dîmenekê de wê dîmenekê fahmkirinê ê din jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê ew wê, di rengekê de wê hem bi rengên cihê wê salixkirina bi têgîna wateyê a dengê bê. Hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê bi awayekê wê, bi wê re wê, bi rewşên weke bi qarakterê û hwd re wê, bi sînorê dengê û tawandinên bi wê re ku wê bibê bê. Di wê temenê de wê ev wê, di asta morfolojikî de wê, bi dîmenekê wê weke bi gotinê re wê, xwe bi awayên wê yên berfireh re wê, bide dîyarkirin.

Em wê dema ku wê mijare morfolojiyê wê dihizirin wê, di wê temenê de wê, bi awayekê de wê, bi wê heman rengê û şêwayê wê karibê ji wê derhanînê wê, fahmbikê. Di morfolojiyê û asta wê de wê weynek giring wê weke ku wê were dîtîn wê bi têgîna semantikî wê bi wê re wê weke ku me hinekê li jor wê kirpend wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

BI teybetî di morfemên serbest de wê, dema ku em wê li wê dihizirin wê dibînin ku wê di wê de wê, dîmenên weke bi derhanîna bi semantikî ji wê ku ew dibin wê di rengekê de wê, bibin. Di her rewşên morfenên girêdayî de wê, dîmenekê morfemê serbest wê piştî wê asta wê ya dawî wê di wê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê ew dîmenê wê, di wê temenê de wê weke ku wê di rengekê de wê mijare morfemên serbest wê di rengekê de wê çawa wê, kûrtur û di dîmenekê berfirehtir wê, têgînekê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Dema ku em bahsa 'kevir' wê weke morfem li wê binerin wê di wê de wê, dîmenekê weke yê yekanî û di dewama wê de wê weke pirranî wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Em ji kû digihijina wê dîmenê fahmkirinê? Wê dema ku em rewşa wateyê û têgîna semantikê wê di wê nûqtayê de

wê bi wê re wê li wê dihizirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê dihizirin û wê dikarin wê di reng û awayekê din de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê, dema ku em bahsa morfemên girêdayî dikin wê di wê de wê dîmenê wê yê girêdayî wê, di wê nûqtayê de wê, bi girêdanên wê re wê, di xwe de wê dîmenekê ji aliyekê din ê weke fenomenî ê cihê ji wê yê ku em weke bi semantikî di wê de herikina kifşkirina wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di aslê xwe de wê mijare wateyê û an semantikê wê di rengekê de wê were dîtin ku wê çawa wê, di dîmenekê berfireh de wê çawa wê di wê de wê weyneke wê bileyizê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê ew bi wê re bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di wê nûqtayê de wê rewşa minaq wê dema ku em di kurdî de wê bahsa kevir dikin wê kevir wê di dîmenekê de wê hem pirranitîyê û hem jî yekanitîyê di rengekê de wê di wê tîgîna wê de wê karibê bi xwe re wê, bide me. Ev wê bi tîgînek fenomenê wê di wê de wê derfeta zêdeyî di wê de wê bi kifşkirina wê li ser tîgînek semantikî re wê bi wê re wê kifşbikê. Lê wê dema ku em 'an' bi wê ve bikin û weke 'kevîran' wê werênina ser ziman wê ev jî wê di rengekê de wê weke pirranîyek ku wê di wê temenê de wê bi wê lê zêdekirinê re wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Di wê morfeme wê de wê, di rengekê de wê weke dîmenê morfeme serbest û ya girêdayî wê di rengekê de wê di wê de wê xwe di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Ev rewş wê hinekê wê weke rewşek zêdeyî a komplike jî bi xwe re wê di dîmenekê de wê karibê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em bahsa tîgîna weke ya morfen neserbest bikin wê di wê temenê de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi girêdanên wê re ku wê bibê wê di wê de wê di rengekê de wê, kifşkirinên bi tîgînî wê bi wê re wê, bi zêdeyî wê bi wê re wê bingîhekê fahmkirinê ku em wê bikin wê bide me.

Weki din jî wê di wê nûqtayê de wê, di nava dengên morfenê de wê hem bi ahenge bi ber hev re bê û hem jî wê di rengê wê weke her dengê bi serê xwe ku ew di wê kombinyonekê de wê weyne ku ew dileyizê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê di gotinekê de wê kirpendinên dengê ên di gotinê de wê di rengekê de wê li ser wê temenê wê kifşkirinên di hişmendiya morfemê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Minaq di morfemê de wê fonemena 'a' ku mirov wê hilde li dest wê di renekê de wê çawa wê xwediyê rewşek teybet a ku wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê kifşbikê bê. Di wê de wê, têgînên ku ew dibin wê bi awayekê de wê hinek aliyên wê yên din ku ew di wê de wê karibin werina fahmkirin wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di gotinekê de wê minaq wê dema ku em wê beşbikin wê çendî wê karibê li ser wateyna ji wê fahmkirinê wê were beşkirin. Minaq em gotina 'zaro', 'hûnerê', 'çandê', 'ziman' û hwd wê, karibin diwê rengê de wê werênina ser ziman. Di hinek gotinan de wê ew beşkirin wê bi wateyî ku wê çendî wê bibê lê wê di hinek gotinan de ew nebê. Di wê nûqteyê de wê bêwateyîyê wê di wê nûqteyê de wê çi wê temenê wê biafirênê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li wê dihizirê wê, ji aliyekê ve wê fêrsa bi fahmkirinê ku wê xwe bi me re wê bide dîyarkirin wê di serî de wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa ku wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, bi hinek girêdanên semantikî û hwd re wê ew wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Kombinasiona di nava têgîna morfolojiyê de a bi semantikê û fonolojîyê wê di renekê de wê bingihê wê ji aliyekê ve wê biafirênê. Di wê temenê de wê aliyê wê kûrbûna wê jî wê biafirênê. Di awayekê de wê hem bi qarakter û hem jî wê bi wê ji wê derhanîna wê, di renekê de wê, bide dîyarkirin. Ji qarakterê derhanîna wateyekê din û wê bi qarakterkirinê û di dewama wê de dîsa gihiştina wateyek din û hwd. Ev wê weke pêvajoyek fenomenolojîkî wê karibê xwe di temenekê wê kûrbûna wê de wê di renekê de bi wê re di şêwayekê de bide dîyarkirin.

Bi kombinasiona nava hevoksaziyê, mijare fahmkirin û lê têgihiştinê

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di gotinê de wê weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman wê çawa wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê wê karibê wê hinekê din wê li ser wê were sekin in. Di mijare fonolojîyê û dengên wê de wê hişmendiya semantikî a ku ew di wê de wê diafirê û an ew dihê ser ziman wê weke aliyekê ku wê di wê de wê salixkirin û wê weke fenomenekê wê çawa wê bide dîyarkirin jî wê bi xwe re wê di renekê de wê werênê li holê. Ev jî

wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Ev kombinasyon wê bi fonolojikî wê salixkirina ku ew di wê de dibê wê di avakirinên morfolojikî ên weke bi gotinê û hwd de wê temenekê kokî wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê. Ev temenê kokî wê hinek aliyên wê li hev hoyandî û an hûnandê weke bi têngîna dengê û qarakterê ankû tîpê û hwd re wê, di renekê de wê di wê de wê hebê. Di wê nûqteyê de ew têkiliya din û qarakterê wê aliyekê di hev de wê bi kifşkirinê wê bi wê salixkirinê re wê di dewama wê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Weke ji dengê gihiştina tênginekê û ji wê têngîna gihiştina dengên din û hwd. Lê ew ji aliyekê din ve jî wê li gorî rewş û azmûnên me wê bi temenê semantikî ew wê di renekê de wê were bi temenkirin.

Wê jî wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman di wi temenê de wê di renekê de wê karibê wê fahmbikê.

Salixkirinên bi fonolojikî wê ji wê aliyê ve wê kombinasyonê deng û qarakterê wê di pêvajoya piştî wê morfolojikî de wê bi gotin û wateyê di temenekê semantikî de wê di renekê de wê awa wê bistênê. Di wê çerçoveyê de wê wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê li ser wê bisekinê ku wê têngîna gotinê wê di wê rewşê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di gotinê de wê, kirpendinên me ên bi salixkirin û an bi semantikî weke bi watelêkirinê wê ji du aliyên ve wê bibê. Yek wê li ser qarakterên gotinê tîpan û an dangan û hwd re wê bibê. Di dengê de wê karibê di awayên cihê û hwd de ew dengkirin wê were kirin û di wê de wê salixkirin bi wê rengê bi wê re wê were kirin. Di aslê xwe de wê di tîpê de bi dengên cihê salixkirinên bi wê rengê weke bi dengdayinê û an dengkirinê û hwd re wê ji aliyekê ve wê, pêşîya wê pîr zêde wê berfireh bê û wê di temenekê weke bêsînor de wê karibê wê di wê rengê de wê di renekê de wê bi wê re wê bikê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê, li ser wê têngîna salixkirinên bi wateyî û rengên kirpendinê û hwd ên di wê de ku wê bi rêya deng wê xwe bidina dîyarkirin re wê karibê wê bide dîyarkirin. Di hişmendîya fonolojiyî de jî û di ya morfolojîyî de jî wê ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi hişmendî ku mirov wê bi wê re wê hilde li dest û wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê dema ku wê minaq wê zaroyek wê dengê wê nasbikê wê di wê temneê de wê bi wê naskirinê wê sînorekê di nava dengên din de wê bi wê re wê weke ku wê dênê. Ev jî wê weke aliyekê

wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê û rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare gotinê de wê salixkirin wê di wê rengê de wê, hem bi tîpên gotinê û awayên wê yên dengî ên cihê wê bibê û hem jî wê bi têgîna wateyê û awayên wê yên cihê û hwd re wê di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê bibê. Di mijare têgîna semantikî de wê her awa wê di mijare xêvê de wê bi wê rengê ku ew dihê derxistin weke bi dengî û an salixkirin weke bi wateyê û hwd wê di xêva semantikî de wê bi wê rengê wê cih bigirin û ew wê, weke aliyna ku wê bi hişbûnên me wê êdî wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê salixkirinên me di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Di mijare gotinê de wê salixkirinên wê di rengekê de wê bi çî wateyê wê di nava hevokê de wê were ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di hevokê de wê gotin weke bi ya nav û lêker û hwd re wê were ser ziman. Minaqe 'çanda kurd dijî' ku ez wê dihênima ser ziman wê di wê de wê, gotina çandê wê têgînek lêkerî a weke nav salixkirî wê di wê de wê bibê. Lê gotina kurd wê nav bê. Lêker wê bi têgîna jîyankirinê a di 'dijî' de wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Kombinasiona nava hevokê wê bi wê re wê, di rengekê de wê dema ku wê mijare wê li sser çandê bê wê di hevokê de wê bi kirpendinên li sser wê temenê wê bi gotina çandê û di wê de wê bi lêkerkirinên bi dengên ku em wê bi wê dikirpenin re wê xwe di wê de û wê bi wê re di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di hevokên piçûk û hesan de wê, ji nav û lêkerê ku wê werênê ser ziman de wê, di ya salixkirina di nav de wê di ya lêkerê de wê bibê xwediyê rengekê funksiyonî. Di wê temenê de wê weyne lêkerê di wê nûqtayê de wê, di nava hevokê de wê, bi du aliyan wê heri hindik wê di destpêkê de wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê pêşî wê bi weyne funksiyonê ku ew wê dide dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê bi têkiliyek weke herikinî a girêdanê wê di nava wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin bê. Ne tenê wê dema ku em gotinekê di tawanênin bi pêvekên bi wê ve wê, ew wê

bide dîyarkirin. Wê ji aliyekê ve jî wê bi ya ku em wê dihizirin wê bi aliyê funksiyonî ve wê girêdayî li ser temenekê hizrî wê ew aliyên wê yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê werênina ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê direngê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, lêker wê di rengekê de wê di hevokê de wê, di wê rewşê de wê bi funksiyonên wê re wê di şêwayekê û awayekê de wê ew wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê mijare lêkerê wê, di wê rengê de wê, bi têkiliya hem ji destpêkê û hem jî bi girêdanek li ya dawîya wê û an pişt wê dihê re jî wê bi wê re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê dênê. Ev wê ne tenê di nava hevokê tenê bi serê xwe de wê wusa bê. Her wusa di nava du hevokan de wê girêdana bi zêhnî û wateyî û an zanîni bi kirdeyî ku wê were kirin re jî wê ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê di wê rengê de wê bi awayên wê yên cihê re ku wê ji hevokê li hevokê wê bibê wê têkiliya girêdanê wê bo ku ew were çêkirin wê di rengekê de wê di wateyê de wê tawandina ku ew dihê kirin wê bi wê re wê xwe di rengekê rêzimanî a hizrî de wê di wê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê, di wê rewşê de wê giring bê ku mirov wê çend gotinan wê di wê nûqteyê de wê bi wê bibêjê. Salixkirin wê di wê de wê hem di hevokê de wê bi ya ku ew di wê de wê werênê ser ziman wê bibê û hem jî wê di rengekê din de wê bi girêdana bi hevoka piştî wê dihê re wê, di wê temenê de wê bi wê rengê wê bi rêzimanîya hizrî û hwd re wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê di dîmenekê pirrali de wê, di wê de wê weke ji du aliyên ve wê bi hişmendiyekê wê weke ku wê tevbigirihê. Bi aliyê pêşî wê di wê rengê de wê bi salixkirinê û bi aliyê din wê weke kirdeyek ne diyar wê di wê de wê bi têgîna ya piştî wê werê jî wê di xwe de wê dîmenekê wê yê girêdanê wê bi têgîna wê û hizra wê weke fenomenek fahmkirinê wê biafirênê.

Di wê rewşê de wê mijare girêdanê wê, di wê temenê de wê weke rêyek salixkirinê a bûhûner wê di xwe de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê

rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin ku wê salixkirina di hevokê de wê, di wê rewşa kifşkirina di hizra wê de wê bi kijan aliyê wê were kirpendin di rengekê de wê weke aliyekê ku wê di rewşa hevoka hizrî de wê di hûndûrê hevoka bi gotinî de wê kirpendinên cihê û teybet wê werina kirin. Ya ku wê di wê de wê weke mêyl, fêrs, reng, awa, şewayê bi fahmkirina darêjkê û hwd wê bide dîyarkirin wê bi wê re bibê. Di wê rengê de wê, sînorê bi hizirkirina bi hişê hevoka hizrî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bibê. Hevoka hizrî wê di rengekê de wê di dîmenekê sentetikî de wê xwe bide dîyarkirin û ev wê, çendî ku wê hevoka gotinî wê ji wê re wê temen bê wê di rengekê de wê bi wê heyina xwe wê rengê wê yê weke rêzimana wê ya hizrî û hwd wê, di wê de û bi wê re wê hebin. Rewşên wê yê bi kirpendinê bê, bi rewşên weke çawa ku em di gotin û an hevokek gotinî de wê pêvekên weke li gorî ên weke 'î', 'an', 'ê' û hwd bi wê ve dikin û rengdêrîyê bi wê didina çêkirin wê di wê rengê de wê dîmenekê sentetikî ê hizrî wê bi wan re wê di hizirkirinê de wê hebê. Wê zan dikin ku em di gotina xwe de wê dikin. Lê ev aliyê hizrî wê di wê temenê de wê ew jî wê weke aliyekê wê yê ku em bi wê re wê kifşbikin û wê werênina ser ziman bê.

Wê dema ku hevoka hizrî wê were qaydkirin di xêvê de wê bi dîmenê xwe re wê di wê temenê de wê bibê. Wê xêv wê bi wê rengê wê fahmbikê. Ew hevoka hizrî wê dervî wê hevoka gotinî wê karibê bi aliyên wê yê din re wê di rengekê de wê kifşbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dîmenekê hilberînêrî jî wê we bide dîyarkirin. Wê dema ku wê hevoka hizrî û ya gotinî ew ji hev dihê cihê kirin wê, hem ji aliyê hevoka hizrî ve wê bi fêrsên din ên fahmkirinê bi wê temenê ghiştina wê ku wê xêv û hiş wê bikê wê bibê. Ji aliyê hevoka gotinî jî wê bi wê rengê wê ji xwe wê bi hizirkirin û fahmkirinên cihê wê bi wê re wê ew wê bibê.

Di mijare hevokê de wê weke hevok wê bi xwe re wê bi du aliyên wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman wê bide dîyarkirin. Ew jî wê bi temenê xêva fahmkirinê û ankû a semantikî bê. Ya din jî wê bi xêva gotinî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke bi xêva dengê û rewşên weke ku ew digirê û bi dager dikê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Têgînên xêvî ên weke yê bi xêva demkort û dem dirêj wê di rengekê de wê ew hinekê din wê weke mijarna wê piştre wê weke ku wê werin lê ew

wê di awayekê de wê weke ahengna ku wê bi pêvajoyên pêşketinê ên li ser wê re wê di rengekê de wê bibê.

Her mirov wê dema ku wê ji dayika xwe wê bibê wê bi fêrsên fêrbûnê wê bibê. Di wê temenê de wê weke di reng û rewşek fêrbûnê a ji wê re amede de wê di rengekê de wê weke ku wê were dûnyê. Bi wê temenê xêvî re ku mirov di dewama wê de wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê gotinekê wê bibêjê wê demê wê dikarê wê bibêjê ku wê dema ku wê were dûnyê wê ji aliyekê ve wê bi xêvek ku ew wê di wê de wê girtinên ku ew hena wê bê. Di wê temenê de wê bi wê temenê de wê temenekê fîzîkî ku wê, di wê nûqteyê de wê bi wê mêylên bi wê fêrbûnê pêşketinê û weke wê bûyinê ku ew bibê wê di wê de wê bibê wê di rengekê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê bi temenekê xêvî wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dema ku wê zaroyek wê were dûnyê ew mêylên fîzîkî wê di rengekê de di wan de wê xêvek fîzîkî a hebûnê wi di wê de wê weke ku wê hebê û wê di wê temenê de wê mijare pêşketinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê direngê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di wê rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê fêrbûnên me wê, di şewayekê de wê temenê wan yên ku ew wê bi pêvajoyên me yên pêşketinê re wê, di şewayekê de wê xwe bide dîyarkirin wê bi wê re wê hebê. Wê, bi wê re wê girtinê di xêvê de wê, di rengekê de wê kombinyona nava wê bi ahenge nava ziman û fahmkirinê û hebûna wê zêdetirî wê di nava wê rewşa fîzîkê û bûyina wê weke wê awayê wê yê dibê re wê karibê wê di dîmenekê weke wê ê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê fahmbikê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê ku wê mijare fahmkirinê a bi pêşketina me re wê ji du aliyan ve wê bi awayekê wê weke bi têkiliya bi hev re wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê. Ew ji wê bi aliyê hundurîn û derveyî re wê di rengekê de wê bibê. Lê wê di wê temenê de wê ew jî wê were dîtî ku wê aliyê hundurînê wê

bandûra wê dîyarîya wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê.

Di wê temenê de wê, dema ku em mijare pêşketina xwe ya bi zimanî, aqilî û an hişî wê şrovebikê wê ji aliyê hundurîn ve wê ji temenekê xêvî û awayên wê yên pêşketî û tûra bi hebûna fîzîkî a weke ya newrolojikî û hwd wê ji wê dûr nikaribê wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ziman û hwd wê, bi gotinê wê û an ragihandinên wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaaribê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Salixkirinên zimanî wê, hertimî wê teybetiyek wan a darêjkî a ku wê bi wê aliyê hûndûrîn ku wê weke hiş wê di renekê de wê bibin û an wê ya derve wê bi hiş bikin û hwd re wê bi təkiliyek fahmkirinê wê karibê wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare xêvê wê, di wê nûqtayê de wê, bi makanismayên wê yên fîzîkî re wê, di wê temenê de wê bi awayê monstrebûyî re wê, di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku wê birinek di laşekê de wê vebê wê ew devera bibîrîn wê çî wê di temenê wê de bê ku ew weke berê bi hev ve bibê û baş bibê. An deverek laş qatîya û an hat birrîn wê bi wê rengê wê bigihijê hev û wê bi hev ve wê bibê û wê, di wê temenê de wê ew wê weke di wê çerçoveyê de wê were û pêşkeve bê. Di wê nûqtayê de wê ew temenê wê yê fîzîkî wê bi wê ve girêdayî wê di wê aliyê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di roja me de wê kifşkirinên bi genetikê û hwd wê bidina dîyarkirin ku wê çawa wê, di wê nûqtayê de wê xwandinek di hebûnê de wê di wê rewşên weke yên ku me li jor hanîna ser ziman ên başkirinê de wê weyn bileyizê wê hebê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê nikaribê wê di renekê de wê dervî tégîna wê ya fahmkirinê wê karibê wê hilde li dest.

Di mijare fahmkirina bi hebûnê re wê, di wê temenê de wê weke ku wê fêrbûnek fîzîkî wê bi xwezayî a hebûnê wê di wê de wê hebê ku ew xwe wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê di renekê de wê dema ku em bi mijare fêrbûnê re wê di wê rengê de wê hildina li dest wê, rewşek weke ku ew di fêrbûn û pêşketinê de wê bi wê rengê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê hebê. Ev rewş wê weke rewşek bi hebûnê ve

girêdayî wê di wê temenê de wê karibê wê di reng û awayekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê di biriîna laşekê de ku wê çaa wê mêyle başbûnê wê xwebide dîyarkirin wê bi fêrbûnê re jî wê di wê temenê de wê mêyla fêrbûna ziman û hwd ku ew bi temenê wê re di dema ku mirov dibê wê bi wê re wê bibê û wê hebê re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare fahmkirinên me yên ku ew hin bi hin dikin de wê li ser wê temenê wê di dîmenekê kifşkirinê de wê bibê. Ji aliyekê ve wê dema ku wê minaq wê zaro wê pêşkeve wê mêyla wê zêdeyî wê li hundûr bê û wê zêde wê weke ne di dîmenekê de di farqe ya derve de bê wê, di wê temenê de wê, hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi temenekê zanyarî wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ji wê temenê wê dema ku em werina ser mijare fêrbûnên me yên bi zimanî, pêşxistinên bi gotinê, hevokê û hwd re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin di dewama wê de wê, di rengê weke wê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser zman. Mijarên fêrbûnê ên di wê temenê de wê bi wê temenê weke yê amede ku wê bi wê re wê bibê wê, li ser wê re wê pêşketina xwe bi ber pêş de wê bide çêkirin. Wê hinbi hin wê di wê de wê pêvajoyên pêşketinê wê bijî. Ew pêvajoyên pêşketinê wê bi serê xwe wê xwediyê hinek intiba û fêrsên fahmkirinê ku em li ser wan bisekin in bin.

Mijare fêrbûnê a di ziman de wê di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê bi temen û an bingihê ku em bi wê re wê fahmbikin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarin wê werênê ser ziman ku wê di mijare avakirina hevokê de wê, rêzimajîya hizrî wê di rengê de wê, di mijare hevokê û girêdanên wê de wê, di rengê de wê, çawa ku wê derkevina li pêş wê di rengê de wê weke ku wê çavkaniyek wan a bi hundurê me ve girêdayî wê hebê. Minaq em di rengê de bahsa rewşek weke ya bi hevokê pirrî (bridge) wê di şewayekê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, weke 'ez di bûhûrûm ezê herim', 'ez hatim û biçim', hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare lêpirsînên me yên li ser fahmkirinên bi hevokê re wê, di wê de wê bi gotinê wê bi hebûna wan re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê, hevok wê dema ku wê di gotinê de wê

were destpêkirin wê di renekê de wê bi dîmenekê wê weke ku wê bi dagerî wê di şewayekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare hevokê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Minaq wê di gotinê de wê, hertimî wê weke di avakirina hevokekê de wê, destpêkek wê ya bi gotinî weke nav û hwd wê hebê. Di wê nûqteyê de wê, rewşê de wê ew rewşa salixkirinê a destpêkê de wê weke jinûqteyêkê wê destpêbikê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê jî di şewayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ev wê çendî wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê di hevokê de wê çî rêzin ku wê weke di berdewamiya hev de wê bi wê re wê hebê wê weke aliyekê wê yê ku wê di mijare wê fahmkirina wê de wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di hevokê de wê dema ku wê ew destpêka wê dibê wê aliyên wê yên di destpêkê de ku wê di şopandina wê de wê li ser têngînek yekane wê xwe bide dîyarkirin û domandin û an li ser têngînek pirranî wê bide dîyarkirin û domandin jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare têngîna hevokê a bi mijare têngîna ya têngîna pirraniyê a destpêkê de wê, di dewama wê de wê weke aliyekê ku wê di rewşa rêgezên ku ew di wê herikina wê ya bi fahmkirinê de ku wê werina şopandin jî wê di rewşekê de wê cihê bibin. Lê wê bi xwe re wê rewş û rengên din ên rêgezî wê bidina dîyarkirin. Di rewşekê de wê, ev wê di rewşên weke yên xwandinê û an fahmkirinê de wê weke aliyna ku wê xwe di renekê de wê karibin bi hinek aliyên din bidina dîyarkirin. Li jor me hinekê bahsa mijare dengî a bi xwandinî û fahmkirinê wê di wê temenê de wê hinekê li ser wê sekinê. Lê di dewama wê de wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê din jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Direwşa xwandinekê de wê dema ku em wê dixwênin em çendî dikarin bêjin ku em wê hevoka ku em wê weke dixwênin û wê fahmdikin em di rastiye de wê fahmdikin? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê hinek rêgezên hizrî wê di wê rewşê de wê xwe ji temen ve wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Minaq wê di renekê de wê, ne tenê wê di hevokê û awayê wê di renekê de wê bi wê re wê bigihêjê wê fahmkirinekê ku mirov wê bi wê re wê li wê têbigihijê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê

dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê ku wê çawa wê di rengê û awayekê de wê weke aliyekê ku wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê ev jî wê xwe di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ev bê ku wê karibê wê hinekê li wê bihizirê bê.

Di çerçoveya fahmkirinekê de wê girêdanên semnatikî wê di wê rewşên fahmkirînan cihê û rewşên wê yên ku mirov wê bi wê re wê li wê bigihijê wê di rengê de wê bi wê re wê bibê. Di wê rewşê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê bibêjê ku wê rewşa fahmkirinê a ku wê di wê temenê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê, têtikilîyên wê yên semantikî wê bi wê re wê, di rengê de wê bi hinek aliyên din re wê, têtikilî danînê re wê, fahmkirînan weke ku ew dihênina li hiş wê bikin. Di awayekê de wê weke di temenekê xelekî a li hev hev de ku wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bibê wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê û awayê de wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Minaq wê, di wê çerçoveyê de wê, di mijare rêgezên hizrî de wê, di mijare temenê wê yê xêvî de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê ji du aliyan ve wê pêwîst bê ku wê, di wê nûqteyê de wê karibê wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare fahmkirinê ku wê li wê bi fêrsên din wê li wê bigihijê wê di dewama wê de wê êdî wê her fêrs û fahmkirin wê derî di xwe de wê bi xosletên hizirkirinê û salixkirin û teybetiyên kirpendinê ên di wan fahmkirinan û hwd de wê bi wan re wê bigihijênê hinek aliyên din ên ku wê di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê li wê bihizirê bê.

Di hizirkirînan me de wê, di wê temenê de wê ya ku me bi gotin kirî wê tenê wê weke aliyekê wê yê bi rewşa derveyî ve girêdayî ku wê weke bi intiba û hwd re wê were girêdan û wê di temenekê fahmkirinê û hwd de wê were ser ziman bê. Lê di wê de wê, bingihê wê, hê wê di wê de wê weke bi aliyên wê yên din ên ku ew wê werina fahmkirin wê bibin. Di wê çerçoveya wê ya fahmkirinê a di hevokê de wê di wê rewşê de wê bi kirpendinên li deverên wê yên cihê re wê, rengên hizrî ên weke bi hiş li

wan were lê gihiştin wê di dewama wê de wê karibê di rengê de bi wê re bibê.

Lê di wê nûqteyê de wê di rengê de wê, mijare gotinê a di hundurê hiş de wê dema ku em wê bînina ser ziman wê her gotin bi hizrî ên kifşkirinê û bi gotinkirinên wê re wê, di wê rengê de wê, ew derfetên kifşkirinên din ên bi wê ji wê derhanîne a weke derhanînekê ji ya berî xwe ku ew hatiya derhanîn wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. W jî wê di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê jî wê di wê temenê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi hizrî wê di wê temenê de wê, bi wê re wê weke aliyên wê yên din wê bi wê temenê xêvî wê di wê rengê de wê bibê.

Di wê rengê de em di aslê xwe de wê bi wê gotinê û hizirkirinê wê weke ku em di xêvê de weke ku em derdikevina li rêwîtiyekê wê di rengê de wê bi wê re wê xwediyê rengê fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê, mijare salixkirinên me wê di wê temenê de wê, bi awayekê wê, di nava xêvê de wê bi hizirkirinên me wê, weke bi temenekê weke ku wê xwediyê tûrek fahmkirinê bê wê di rengê û awayekê de ku wê karibê wê di çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê tûra bi têtînan hizrî û girêdanên wan ên bi hev re wê xêv wê bingihê wê hizirkirina bi hev ve girêdayî wê di gotinê de wê êdî wê bi wê re wê biafirênê û wê di gotinê de wê weke ku wê di awayekê bêsinor de wê di wê rêwîtiya weke ya zêhnî û hwd de wê bi demê re wê bihizirê û an di dîmenekê der demî de wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê de wê bigihijê kifşkirinên ku ew dikê.

Di têtîna gotina gotina 'hanîna li bîrê' de wê ev fêrs di wê fahmkirinê de wê weke ku wê hebê ku wê weke ku wê ew ya ku ew hatî bîrê ew berê di kûrahiya me de wê weke ku ew hebê wê bi intibayekê wê weke ku wê karibê were fahmkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku

mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di xêvê de girêdanên têtîni ên bi rewşa hevoksaziyê

Ji aliyekê ve wê mijare hevokê û an hevoksaziyê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi temenê wê yê xêvî ve wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê dema ku em mijare dengê dikin em bi wê dengê wê derkkirinekê em dikin. Em dema ku wê, dîtinekê bikin emê bi wê re wê weke derkkirinekê wê bikin. Di wê temenê de em li wê gotinê diafirênin.

Di nava gotinê û wê de wê, salixkirina ku em dikin em bi wê re wê çawa wê bi wê re wê werênina ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide fahmkirin û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna hevokê de wê, di wê de wê, weke aliyekê wê yê morfolojikî bê. Wê, di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa têtîna morfolojiyê wê dikin em di wê temenê de wê dikarin wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênina ser ziman ku ew wê di dewama wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê were fahmkiirn.

Di mijare hevokê de wê gelek aliyên wê yên ku mirov wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Bingihê wê ê yê morfolojikî wê di serî de wê bi têtîna qarakterê û dengê û an dîmenê wê di rengekê de wê bibê bê. Wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de ku wê çawa wê were fahmkirin wê bi mijarên weke xwandinê û salixkirinê û ji wê xwandinê wê ya ku mirov wê fahmbikê û hwd bê. Di xwandinekê de wê di wê temenê de wê fahmkirina wê, di wê de wê weke mijare ku wê di serî de wê bi kombinyona nava hizirkirina wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di mijare rêzimanî de wê têtîna bi hiş a ku em wê bahsa wê dikin wê ji aliyekê ve wê weke têtîne ku em bi mijare sentetikî wê fahmbikin bê. Wê di wê rewşê de wê li ser têtîna hevokê û an gotinê wê çawa wê ji wê were fahmkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di mijare fahmkirina ji hevokê wê di temenê ya ku wê di rengekê de wê bi wê re wê were salixkirin re wê di dîmenekê de wê were fahmkirin. Di

wê fahmkirinê de wê, awayekê fahmkirinê ê ji hevokê ku wê were fahmkirin wê di renekê de wê, di mijare fahmkirinên weke yên ku mirov wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê fahmbikê wê bi kombinyona wê fahmkirinê a bi hevokê re bê. Wê di dîmenekê de wê weke ku wê ji gotinên hevokê û rêzîna wan cihê wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di hevokê de wê, di renekê de wê, gotin wê rengê xwe wê bi wê re wê bide. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi tîkiliya gotinê a bi gotina re ku wê bi rewşên rêzimanî û hwd ku ew dibê re wê, di şewayekê de wê awayekê din wê bi wê re wê, di renekê fahmkirinê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê biafirênê. Di hevokê de wê nav û lêker wê tîkiliya wan ya ku ew bi wê hev re wê dênin wê tîkiliyek funksiyonali bê. Wê di wê temenê de wê di wê renekê de wê weke ku wê di herikina gotinê a ji nav bi ber lêkerê de ku wê di hevoikê de wê bibê wê, bi navê ku ew were ser ziman wê li ser lêkerê re wê, di renekê de wê bi wê re wê, çawa bûna wê û çîya bûna wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin bê.

Wekî din jî wê di hevokê de wê lêker wê di renekê de wê, di rengdayina li navê de wê, bi xosletên re wê, weke aliyekê wê yê din jî wê di wê temenê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê. Wê dema ku emz bêjim 'zelal wê herê' û an 'zelal wê rûnihê' wê di wê temenê de wê di tîkiliya nava wê de wê di mijare çûyina zelalê û an rûniştina wê de wê di renekê de wê weke aliyê bi fahmkirinê ên bi lêkerê re ku wê li ser nav re wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di renekê de wê di wê rewşê de wê rewşa rengê çalakiya zelalê wê di wê temenê de wê weke bi nav wê di lêkerîya wî ya bi çûyinê û an rûniştinê û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, bide dîyarkirin.

Weke ku wê were dîtin wê lêkerîya di hevokê de wê weke aliyekê bi tevger û dîyarker wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, di wê şewayê de wê dema ku em kirinekê wê dikin wê, di wê temenê de wê kirinê wê salixkirina wê di wê rengê de wê bi wê re wê dikin.

Di wê rewşê de wê di nava rewşa wê kirinê û tîkiliya wê ya bi fahmkirinê re wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke rewşek ahengbar wê xwe di wê temenê de wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Em tenê bi rewşekê û azmûnkirina wê re wê bi gotinê re wê, bi hişkirina wê nakin. Em bi hişkirina wê rewşa ku em azmûn dikin wê bi wê gotinê re wê dikin. Lê aliyekê wê yê din jî wê di wê gotinê û an wê navê bê û an wê lêkerê bê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Di gotinê de wê lêker wê, di wê de wê kirdeya ku ew wê hebê wê, aliyekê wê yê ku em di xwe de wê bi hiş dibînin wê hebê. Wê demê wê aliyê wê lêkerê wê bi aliyê me yê bi xêva fahmkirinê û hwd re ku wê di renekê de wê bi têkiliya wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê şêwayê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna lêkerê de wê, aliyê wê yê bi hiş wê weke bi têkiliya gotinê û xêvî de wê di renekê de wê têkiliyek bi hiş a ku ew bi wê re dirabê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Lê aliyê wê levhatina wê nava wê rewşa ku em bi gotin dikin û bi wê gotinê wê weke ku em bi hiş dikin wê weke aliyekê ku wê bi morfolojikî û hwd wê di wê de wê pêwîst bê ku ew were fahmkirinê bê. Ew wê, di gotinê û fahmkirina wê de wê weke aliyekê bihiş ku em hema wê bikardihênin bin. Lê weke aliyê wê yê din jî wê di wê temenê de wê de wê çawa wê weke aliyekê wê ku em wê fahmbikin bin wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di mijare hizirkirinên me de wê, di gotinê de wê, dema ku em dikin em bi azmûnkirinekê wê, gotinê û hişmendîya wê weke ku em dizanin. Ji ber vê yekê wê di wê gotinê de wê weke aliyê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê bê.

Hiş wê di wê nûqtayê de wê weke rewşek teybet a gotinê wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di rewşa fahmkirinê de wê, weke ji gotinê ku em rewşê fahmdikin wê bi wê re wê, intibayek wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê karibê bibê. Ji aliyekê din ve jî wê, di wê temenê de wê, bi têkiliya wê hişê a bi rewşê weke bi rêya sehên me re ku wê bibê wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekêde wê bi wê re wê, li wê bihizirin û wê karibin wê

fahmbikin. Di hevokê de wê, mijare fahmkirinê wê, di wê çeerçoveyê de wê, ne tenê wê bi girtinên me yên ji derve wê bi wê re wê bibê. Wê bi aliyên ku wê bi təkiliya wê rewşa hiş a bi aliyê hûndûrîn weke bi hiş û hwd ve ku wê bibê re jî wê di şewayekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê bi wê re wê di rengekê de wê fahmbikin.

Di dewama wê de ku mirov werê ser mijare hevokê wê di wê temenê de wê, di strûktûra wê de wê di rengekê de wê weke hinek aliyên ku ew bi wê re wê karibê wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bide dîyarkirin bê. Di hevokê de wê nav û lêker wê di dewama hev de wê wê werin. Di mijare lêkerê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê, funksiyonîya wê re wê xwe bide dîyarkirin. Minaq di rewşa du hevokê de wê, dema ku wê du lêker wê bibin wê, lêker duyem wê di rengekê de wê bi têgînek darêjkî a ku wê ji wê sînore ku ew bi wê were ser ziman wê derbasbûnê wê temenê wê bide çêkirin wê biafirênê. Ji aliyekê din ve jî wê, rewşa wan lêkerên duyem ku mirov wê bi gotinekê wê bi nirxênê û wê salixbikê wê dikarê bi têgîna weke ya ku wê, lêkerên bêdawî bi vê yekê têne diyar kirin ku ew di darêjkên lêkerên nebinavkirî de têne tewandin. Ev wê di rengekê de wê, karibê hem di temenê ya dema nûha û ya dema bûhûrî de wê, di rengekê de wê bi kirdeyî wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide me.

Di hevokên bi yek lêkera dawîn û yek lêkera nebinavkirî de, bi gelemperî ji lêkera dawîn re lêkera alîkar û ji lêkera nebinavkirî re lêkera ferhengî an lêkera sereke dikarê were gotin. Ji aliyekê din ve ku em di dewama wê de wê li ser lêkera duyem re wê bibêjin wê demê mirov dikarê wê bibêjê ku wê, ne bi serê xwe weke bi tenê wê bimênê. Wê bi alikariya ya din wê, a yekem wê di rengekê de wê, di hevokê de wê rengdêryek wê ya ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê bê. Hin lêkerên alîkar ên hevpar hebûn, bi têgînek pêwîst a weke 'divê' û bi hev re ne weke lêkereke ferhengî, lê ew gelek caran ji bo di hanîna ser ziman de wek kategoriyek rêzimanî, wek mînaqa dema nûha ya tam û hwd, dibin alîkar.

Minaq di lêkerek laksikali de wê bi lêkera têgînek demî a berfireh wê, wateya wê di xwe de wê bar bikê. Ev tê wê wateyê ku lêker watedar e, û wekî qaîdeyek, ew ji me re dibêje ku mijar çi kiryar dike. Minaq wê di hevokên daxuyandînê dikê de mijar bi gelemperî li pêşiya lêkerê tê danîn, û ew bi gelemperî vedibêje ka kî çalakiya devkî dike.

Digel ku di hevokên daxuyandî de cîbicîkirina bireserê li ber devkî pir hevpar e jî, di hevokên xwe de cihê gotarê de cihêrengiyên mezin hene li holê û dide dîyarkirin. Brevajîkirin an jî topkirin mînaqek baş a wê ye. Lêbelê, helwestên hevbeş ên cihêreng dê bêtir neyê nîqaş kirin, ji ber ku mijarên me li ser çawaniya hevgerî ne, û ne bi kîjan rêzê têne danîn bê.

Di bêjeyên hevokî de ji bilî bendên mecbûrî yên bireser û lêkerî, pir caran mirov bireser, pêşdaraz û hoker dibîne. Cûdahî di navbera objeya rasterast û nerasterast de tê çêkirin, ku ya berê bi gelemperî kes an tiştê ku kiriyara di hevokê de tê armanc kirin destnîşan dike.

Di awayekê de wê di têngîna hevoksaziyê de wê dema ku em hevokê diafirênin wê di mijare têngîna hevokê de wê bi bi ber lêkerê ji lêkerê bi ber objeya ku wê were bi navkirin de wê di têngînek tawandinê de wê regekê bi ber wê ve xwe dayinê wê bide dîyarkirin. Ev wê, weke aliyekê têkili bê. Lê ji aliyekê din ve jî wê, mijare mînaq em bibêjin 'wê gog avêt' wê demê di wê nûqtayê de wê, di gogê de wê weke tawandin wê bi awayekê darêjkî wê di lêkera wê de wê di awayekê de wê bi ber têngîna avêtinê de wê werênê ser ziman. Têngîna 'avêtinê' wê di xwe de wê di regekê de wê mînaq di kurdî de wê, ji du aliyên ve wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê werênina ser ziman bê. Di dawiya avêtinê de wê weke têngînek rêvekirî wê di şewayekê de wê bi têngîna hevokê re wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mînaq wê, di dawiya têngîna avêtinê de wê, weke têngînek berê wê li pêş bê û wê weke ku wê xwediyê kirdeyek weke ku ew di wê de weke ku ew ne dîyar bê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê biwê re wê, di şewayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikin. Mînaq wê, di wê temenê de ku em gotina 'avêtinê' wê bi serê xwe wê hildina li dest wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê di regekê de mecbûr bê ku ew di şewayekê de ku wê, çawa wê di reng û awayekê de wê, bi têngînek ku ew di dewama wê de ew were temem kirin. Weke mînaq 'avêt ji min re', 'avêt ji zelalê re' û hwd. Di wê nûqtayê de wê, têngîna 'avêtinê' ku ew '..inê' ew ji dawiya xwe dikê wê di regekê de wê bi serê xwe mayinê wê dîmenekê dema dem bûhûrî jî wê bi kirdeyî wê di xwe de wê bide dîyarkirin. Weke kirinek ku ew hatî pêkhatin û an weke kirinek ku ew di rewşê rûdayî de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê bi wê re wê, karibê were fahmkirin ku mîna kirde û devkî, bireser jî bi pozîsyona xwe ya di hevokên diyarker de tê naskirin.

Bi gelemperî, bireserê rasterast wekî di hevokê de li dû kirde û lêkera dawî dihê danîn.

Wekî qaîdeyek, ew devkî ye ku diyar dike ka ji hevokê re bireserek pêdivî ye an na ku ji hêla hevoksaziyê ve watedar be. Rastiya ku lêker diyar dike ku di hevokê de kîjan û çend bendan hewce ne, bi kevneşopî wekî valahiya lêkerê dihê jî gotin. Cûdahî di navbera lêkerên negerguhêz û gerguhêz de heye, ku lêkerên berê lêkerên yek-nirxî ne ku tenê ji bo ku hevok ji hêla rêzimanî ve rast bibe wek mijarek hewce dike. Lêkerên gerguhêz, ji hêla din ve, bi gelemperî lêkerên du-nirx in ku bi gelemperî bireser û bireserek rasterast wek didin diyarkirin.

Bi gelemperî di hevokê de bireser li ser kirdeyê agahdariya zêde dide diyarkirin. Wek ku li jor hatî destnîşan kirin, pêşdar bi gelemperî li dû lêkera hevokê dihê, ku tenê di hevokê de wateya wê ya semantîk tam û dîyarbikê. Di hevoka minaq *Kulîlk sor* in de, bo nimûne, sor pêşgirek e, ji ber ku ew tiştêkî li ser çi balldikişênê dibêje. Têkiliya nava her gav bi bendek ku diyar dike ve dihê xêzkin. Ev di hevoka nimûneya li jor de diyar dibe, ku lêkera sor, mîna topên navdêran, di pirjimariyê de dihê tewandin. Ji bilî wê rewşa kirdeyê, pêşdaraz dikare di rewşên din de li ser bireserê di hevokê de agahdariya zêde bide diyarkirin.

Di mijare hevokê û pêşxistina wê de di dîmenekê hesan de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê di hevokê de wê rewşa wê, di rengekê de wê di wê de wê bi awayekê sentetikî wê werina girtin. Minaq zarok bi lez û bez strukturên hevoksazî yên zimanê ku hîn dibin hildigirin. Di mijare afirandinekê di hevokê de wê, meji wê ji aliyekê ve wê di hundur de wê di wê de wê girtinekê wê weke ku wê di xwe de wê bigirê. Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyna ku wê aliyên fonolojikî û morfolojikî û hwd ku wê li ser têngîna semantikî û hwd re wê weynekê wê di wê de wê bileyizê wê xwe bide diyarkirin.

Di mijare hevokê û ji wê derhanîne de wê, di rengekê de wê bi aliyên wê yên hundûrîn ve wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê werina li wê hizirkirin û wê di wê temenê de wê çawa wê, bi hizirkirinê û hwd wê, di rengekê de wê weynekê wê bi wê re wê bileyizê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di hevokê de wê, ji ya ku wê weke wateya wê were fahmkirin minaq wê di rengekê de wê zaroyek wê di fêrbûna xwe de wê karibê kirpendinên sentetikî û strûktûrî di rengekê de wê werênê sser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê werênê ser ziman. Ev wê di wê

rengê de wê di rewşa têngîna hevoksazî de ku mirov bi wê bihziirê wê ji rewşê li rewşê û an ji kes li kes ku ew zaro bê û an mazin bê wê karibê di renekê cihêkirinekê ew bi xwe re ew di reng û awayekê de weke ku ew bi wê re ew bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihziirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê dikarê wê kifşbikê wê minaq di rewşa zaroyekê de wê, cihêyîyên ku ew di hevokê û kirpendinên wê de wê bi dîmenekê kifşkar wê bikê wê piştî kiu ew mazin dibê wê heman dîmenê wê di hevokê de wê di rewşa semantikê û an wateya wê de wê weke ku wê di renekê de wê bikê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em di wê nûqtayê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bi têngîna kifşkirinên rêzimanî re wê bi wê re wê kifşbikin wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Fêrbûnên morfolojikî û fonolojikî bi têngînek semantikî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê ew fêrbûnên weke bi girtinên bi gotinî û hwd wê, di wê de wê bi hûrgûlkinên bi wateyê û an fahmkirinê û hwd re wê, hin bi hin wê ji aliyê hundûrîn ve wê weke ku wê di dîmenekê xwezayî de wê bi ber kifşkirinên rêzimanî û hwd ve wê li ser wê temenê û strûktûrê ve wê herê û wê kifşkirinan wê bi wê re wê di mejiyê xwe de wê weke ku wê bikê.

Mijare têngîna rêzimane afrîner

Di awayekê de wê weke ku wê karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman wê ji salên 1900 û pê de wê, bi zêdeyî wê li ser lêkolînên bi pêşxistina ziman û hwd re wê di renekê de wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê bi hizirkirinên di fahmkirinê de wê çawa wê bi mijarên weke salixkirinê û ji wê derhanênê û hwd re wê di dîmenekê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Pêşxistinên bi zimanî wê di awayekê de wê ji demê û pê de wê bi lêkolînên bi hizirî û hwd re wê di wê temenê de wê di renekê de wê were lê hizirkirin. Piştê ku wê civaknasî û derûnî û wê pêşkeve wê bandûra wan herdû aliyan jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê di pêşketinên zimanî de wê xwe ji temen ve wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, pêşketinên bi derûnî wê, di renekê de wê bi aliyê hizirkirinê re wê, di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Derûnî wê di wê rengê de wê aliyekê wê yê zêhnî ku wê xwe bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin wê bi w re wê bi rewşên wê yên weke ku ew wê çawa wê, ji aliyê hundûrîn wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê dema ku wê bahsa têtîna zimanî wê bi wê re wê were kirin wê di renekê de wê bi mijare xwandinê û fahmkirinê re wê bi hev re wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê bi zêhnî ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare xwandinê û fahmkirinê de wê karibê wê weke hev di renekê û di heviyekiyekê de wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê di mijare xwandinê de wê di renekê de wê weke ku wê bi temenekê morfolojikî û fonolojikî wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê, di renekê de wê li wê bihizirê bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê di mijare fahmkirinê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê û wê fahmbikê bê.

Di mijare fahmkirina bi xwandinê û ya bi fahmkirinê re wê ew wê di nava wan de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare fahmkirinê wê di renekê de wê weyn bileyizê. Di fahmkirina xwandinê de wê, di renekê de wê, rewşa weke ya zaina wê û di zanina wê de têtîhiştin û hişmendiya wê re wê weyn wê di renekê de wê weke ku wê weyn bileyizê. Ji aliyê din ve wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê yê din jî wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di awayekê de wê ya fahmkirina xwandinê wê dema ku mirov li wê dihizirê wê dibînê ku ew wê çawa wê di renekê de wê weke temenê wê fahmkirina bi bihîstinê wê di renekê de wê di temenê wê de wê hebê. Di wê rewşê de jî wê di temenê fahmkirinên bi bihîstinê wê, di renekê de wê weke ku wê were dîtin û fahmkirin wê bi têtîna û temenekê fonolojikî û morfolojikî wê

karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di têtikiya mijare têtikiya fahmkirina bi xwandinê û bihîstinê de wê di renekê de wê weke aliyekê wan ê ku ew weke li hev hûnayî wê, di renekê de wê dîmenekê wê xwe bidina dîyarkirin. Di mijare dengdayinê a bi xwandinê û di wê xwandinê de wê dengdayina ku ew wê didiyê de wê bi wê re wê, di dmenekê de wê bi xwandinê re wê bide diyarkiirn.

Di mijare xwandinekê de wê di renekê de wê, aliyên weke bi gotinê têtihîştina bi fahmkirina wê û di wê de wê bi kifşkirinên bi hiş û hwd ve jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê girêdayî bê. Ji aliyekê din ve jî wê nasîna dengê wê, û di wê dengê de wê kifşkirinên semantikî wê di wê çerçoveyê de wê weke hinek aliyên ku wê di renekê de wê weke ku wê bi hev ve wê di renekê de wê weke ku wê girêdayî bin.

Di dewama wê de wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên semantikî wê di renekê de wê, di dengê de wê gihîştina wateyê wê weke aliyekê ku wê di dîmenê fahmkirinê de wê weke deng wê di xwe de wê weke têtînekê bar dikê ku wê intibayê wê bide mirov wê bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê wê weke ku wê biafirênê. Lê wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di rewşên salixkirinên me yên bi dengê re wê, di renekê de wê, bi wê re wê têtikiya wan a bi hev re wê, bi wê fahmkirina ku em li wê digihijin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi fahmkirinê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide çêkirin û dîyarkirin.

Di mijare dengê de wê dikarê wê li ser têtîna fahmkirinê re wê werênê ser ziman ku wê meji wê di wê de wê, makanismayên deng derkkirinê û di wê de wê deng ji hev cihêkirinê wê bi wê re ku wê, çawa wê pêşkevin wê li ser wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di salixkirinên me de wê, di renekê de wê, dengê wê di renekê de wê, dengê wê weke ku wê tiştek wê di wê temenê de wê ji me re wê bibêjê. Minaq wê dengê wê weke ku wê bi gotinê wê di wê de wê weke bi dîmenekê û an wênayekê wê ji me re wê bibêjê wê di awayekê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê dengê de wê, têtikiya nava dîmenê bi dîtinê weke bi wênayê û hwd wê, di wê dengê de ku wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, bi salixkirina wê û azmûnkirina wê ve wê di renekê de wê weke ku wê girêdayî bê.

Di awayekê de wê di mijare xwandinekê de wê bi wê rengê wê deng wê bi wê dîmenê wê weke bi wênayê ê bi wê re wê wê di dema xwandinekê

de wê weke ku wê bi təkiliyek ku wê di renekê de wê, bi rewşadîtina bi gotinê ve wê girêdayî bê. Di gotinê de wê wêneyên dîtbarî wê di wê de wê, di renekê de wê ji aliyekê din ve jî wê di wê de wê bi kombinyona wê re wê weke ku wê, təkiliyek semantikî ku wê dênê wê di wê temenê de wê fahmkirinekê wê weke ku wê bide wê di şewayekê de wê bi wê re wê weke di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê minaq wê dema ku em gotinekê dinivîsênin û an ku wê dihênina ser ziman de wê, çawa wê bi gotinê wê li dengê wê di renekê de wê hoyandinekê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê were dîtîn. Li wê dengê wê heya wê ya ku ew dibê wê di renekê de wê di temenekê morfolojikî de wê dîmenekê naskirinê wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di gotinekê û dengên wê de wê, hevgirtin û an senteza ku ew di wê de dibê wê, çerçoveya fahmkirinê ku ew diafirê wê di fahmkirinê de wê, weke bi wê re wê serwerî wê pêşî wê pêşkeve. Ew serwerî wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi hev re wê təkiliya nava dengên gotinê de wê, təkiliya bi fahmkirinê ku wê dênê wê li ser wê re wê di dîmenekê de wê azmûnkirinê wê mirov wê di mejiyê xwe de wê bide çêkirin. Di gelek lêkolînên ku wê di wê warê de wê di werina kirin wê di wan de wê were dîtîn ku wê xwedavan wê pêşî wê di wê sentezkirinê de wê serwerîyê wê çêbikê û wê di dewama wê de wê bi xwendinek fonolojikî ku wê bikê re wê di renekê de wê pêşî wê di awayekê de wê dîmenê wê bide dîyarkirin. Di mijare wê xwandina fonolojikî de wê di pêvajoya xwandinê de wê dema ku wê, ew fêrbûn kir wê piştî wê minaq di dewama wê de ku ew dúbare rastî wê, dengê weke ku xwandî wê were wê rewşên weke yên bi wê kodkirinê ku ew bûna wê di wê temenê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Wê ew wê, di dewama wê de wê werina li bîrê. Di metnên ku ew gelek caran hatina xwandin de wê, li şûna ku wê bi keve rewşa naskirina cardin a menên ortografikî wê, bi rêyên weke yên fonolojikî ên bi kodkirinê re wê herin.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê bi mijare axiftinê û hwd re wê çawa wê bi awayekê wê afirandin wê di şewayekê de wê bi wê re wê were kirin wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê li wê ser wê bisekinê. Di awayekê de wê, hevok wê di renekê de wê bi aheng û levkirina dengê û wê re wê, di ahengekê de wê têtînekê wê bi wê re wê biafirênê û wê di wê temenê de wê, bi wê mijare dengê re wê, ji wê bi fêrsên bi derkkirinên bi rengên din ên weke dihên hişkirin li

ser nûasên cihê û hwd ên di gotinê de bê û an di nava hevokê de di gotinê de bê ku wê bibê sedema bîrkinên cihê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di mijare gotinê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê di wê nûqteyê de wê hinekê di dewama wê de wê bi têtînek zêhnî re wê di zane min de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke pêwîst bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi mijare zêhnê re wê, dema ku mirov li gotina ziman wê dihizirê wê weke ku wê were lê hizirkirin wê di demên berê de wê çawa wê gotin wê weke pênumeyekê zêhnî wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di awayekê din de jî wê gelek hizirvanên ku wê mijare zêhnê bi têtînek felsefeyî wê hildina li dest wê, di zêhnê de wê gotin wê pêşî wê were û an wê, berî wê tefkirinek bi hizirî û hwd wê were wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê di çerçoveya têtîneke felsefeyî a weke ji ya jibûyinê ku mirov wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, di têtîliya ziman û zêhnê de wê têtîliyêk zêde komplika a bi fahmkirinê û ku wê di wê de wê rêgezên fahmkirinê ên zimanî bi aliyên rêzimanî û ne rêzimanî û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê karibin wê werina li lê hizirkirin wê di dewama wê de wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê karibin bidina dîyarkirin.

Di têtîna xwe ya zêhn û ziman de chomsky wê di renekê de wê li ser hizirên Goodman û Putnam re wê di renekê de wê mijare têtîna azmûnpêrêzî ku wê di renekê de wê di renekê de wê di ber lêpîrsînek ideayî de wê bide derbaskirin û wê rexnegirtinekê wê li wê bigirê de wê di wê temenê de wê di renekê de wê bahsa mijare zêhnê û di wê de wê berê wê girtinên wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di şewayekê de wê, di mijare lêpîrsîna xwe ya li ser hizirên hizirvanên di wê warê de chomsky wê dema ku wê di renekê de wê nîşeyekê wê ji descertes wê b desnîşankirina bi hizra wî ya jibûyinê bi wê re wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê bahsa têtînek ideayî a geometrikî ku wê

dema ku mirov wê care pêşî wê dibînê wê çî ji me re wê nebêjê û piştî wê çî wê jî wê were fahmkirin wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê di wê temenê de wê mijare têtgîna jibûyinê wê di felsefeyê de wê di demên hemdem de wê weke têtgînek zêde ku wê hê jî wê li ser wê were lê hizirkirin û wê bi zêdeyî wê hizirkirin wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di mijare zêhnê û ziman de wê, di wê nûqtayê de wê gotinên weke ku em di rengekê de wê, weke bi rêya ziman wê di wê de wê tefkirkirinên xwe dihênina ser ziman de jî chomsky wê di rengekê de wê argûmana nekarîna lêdaxistinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bêtê li bîrê û di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê mijare fahmkirinên me yên jî zêhnê û ankû jî wê hundûrîya me ya kûr re wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Gotina chomsky a 'hundûrê kûr' wê weke gotine ku wê zêde çerçoveya wê ya dîyarkirin wê berfireh bê û wê di wê temenê de wê bi wan berfirehiyên wê re wê di rengekê de wê gelek nediyarî jî wê heta ku wê karibin ew di wê temenê de ew di wê de ew di rengekê de wê werênina ser ziman. Li vir wê dema ku em bahsa wê kûrahiyê bi hundûrê re dikin û em wê têtgîna bi gotina nediyariyê re wê dihênina ser ziman em nexwezî ku em temenekê bijartinê weke di nava wê û ya têtgînek azmûnî weke ku wê Putnam û an Goodmann wê werênê ser ziman de wê hîlbijartinê wê di rengekê de wê pêşniyarbikin Ji xwe wê di wê temenê de wê ew wê kirin wê di rengekê de wê di fahmkirinê de wê karibê encamên ne rast ên bi fahmkirinê jî ew bi xwe re ew di rengekê de ew bi xwe re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê werêninê ser ziman ku wê di wê nûqtayê de wê mijare me wê ziman bê û wê di wê temenê de wê bi kifşkirinên bi wê re wê di rengekê de wê, çawa wê fahmkirinek baştirin wê karibê were lê ghiştin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê bi têtgiliya fahmkirinê û ya bi wê fahmkirinê û an ya jî wê dihê fahmkirinê wê weke aliyên ku em di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di şêwayekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê lêpîrsînên li ser fahmkirina bi zimanî ên di zêhnê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de bi wê re ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê fahmbikê ku wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din wê mijare têtîliya gotinê û di zêhnê de wê bi wê re wê bi mijare fahmkirinê re ku wê bibê. Di mijare navaroka zêhnê de wê bi têtîna zimanî ku wê were lê hizirkirin wê bi temenê dengê û her wusa wê bi wê fahmkirinên ku wê were lê ghiştin û an wê di wê temenê de wê rewşek ku wê were pêşxistin wê di wê nûqtayê de wê were dîtin ku wê were lê kirpendin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi gotinekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi hevokekê wê di wê de wê bi hanîna ser ziman wê ya ku wê bide dîyarkirin wê, di rewşekê de wê, di rengekê de wê bi rewşa kifşkirinê a ku ew dihê dibê bê. Di wê rewşê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê di mijare zêhnê de wê, salixkirinên di wê de wê, bi rengekê de wê, hertimî wê di wê de wê weke dîmenekê wê, di rengekê de wê li ser gotinê re wê were ser ziman wê bi wê re wê di awayekê de wê rewşek fahmkirinê wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê ev wê, di wê nûqtayê de wê mijare ziman wê, bi wê re wê bibê û wê, di wê nûqtayê de wê bi têtîliya wê ya zêhnê re wê, di awayekê pirralî ê fahmkiirnê de re wê di şêwayekê de wê rengekê fahmkirinê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê mijare zêhnê wê, weke temenekê berfireh û kûr bê. Wê di wê temenê de wê ev temenê berfireh û kûr wê di rengekê de wê weke temenekê ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were fahmkirin wê were li wê hizirkirin. Di awayekê de wê weke ku wê, mirov bi pêvajoyên wê yên afirandinê wê li wê binerê wê, di wê nûqtayê de wê rewşa razberê wê di wê rewşê de wê weke têtînek giring û bi ast a

teybet wê xwe di wê rewşê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Têgîna razberiyê, hevoksazi û xêv

Di renekê de wê mijare hevoksaziyê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê weke bi têgîna aqilî a weke aqilê razber re wê di renekê de wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê hinekê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Bi gotinên klasik û klişê ên kevnera wê di dîmenekê de wê têgînên weke zêhnê û hwd wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyên ku wê bi wê re wê karibê wê di renekê de bi wê re were lê hizirkirin û wê karibê ew were hanîn li ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirina bi gotinê re de wê, di wê temenê de wê bi temenekê xêvî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê were lê hizirkirin û wê karibê ew di wê temenê û awayekê de ew were ser ziman.

Di xêvê de wê di renekê de wê dema ku em, gotinekê wê di afirênin wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi gelek girêdanên wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê wateyek din jî wê di wê nûqtayê de ku em bi têgîna hevoksazi bi wê girêdanê re wê li wê bihizirin wê demê wê dikarin wê bi wê re wê werênina ser ziman ku wê ew girêdan wê weke têgînek û renekê rêzimanî jî wê di şêwayekê û fêrsek fahmkirinê de wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di levkîrînen wê gotinê de wê di renekê de wê bi aqilî wê di renekê de wê, çawa wê weke ku ew hatiya û bûya wê di çerçoveya xwe ya mantiqî û hwd de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ew girêdan wê di gotinê de wê li hev hoyandinekê û wê bi hev re wê di dîmenekê weke 'ne xirab' de wê dema ku wê têkiliyek ahengî wê dênê wê di wê de wê çawa wê tawandinê wê li gorî wê di gotinê de wê di çerçoveya wê girêdanê de wê çêbikê jî wê di renekê de wê di dîmenekê xwezayî de wê, şêwayekê hevoksazî wê bi wê re wê, di sazûmane wê xêvê de wê bi wê re wê weke ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di axiftinê de wê dema ku em diaxifin em di wê pêvajoya hizirkirinê de wê bi girêdanek bi wê rengê emê biaxifin û afirandinekê û an hilberinekê wê di wê temenê û awayê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê bikê û wê karibê wê di rengekê de wê bînen ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de ku em bi wê re wê di rengekê de wê weke ku em li wê bihizirin bin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare gotinê û bîrkirina bi wê, hanîna li bîrê û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi bûjenên wê yên kirdeyî û an hizrî û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Ew jî wê weke bi qalibên wan re wê bibê û ew qalib jî wê bi rengê weke qarakterizekirî a dengê û hwd wê weke bi gotinê û hwd re ku wê bibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê û rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi tîgînekê weke bi fahmkirinê re wê, di wê temenê de wê kombinyonek wê di wê temene de wê di nava wê de wê bibê. Di hevokekê de wê gelek rewşên weke fonolojîkî û morfolojîkî wê di dîmenên wê yên cihê û cihê de wê di wê de wê xwe di rengekê de wê bihawênin. Ew wê di rengekê de wê di awayekê de wê çerçoveya wê fahmkirinê a wê hevokê wê di rengekê de wê bi hevoksaziya wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di hevokekê de wê rewşa wê ya fahmkirinê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê çerçoveya kombinyona bi hevokê re wê wateye ku em wê weke ji wê digirin wê weke bi tîkiliyek bi fahmkirinê a ji hundûr ku wê weke li derve û bi derve re ku wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê û wê di wê temenê û awayê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke dîmenekê bi hiş û ku wê weke hişê me bi aqiliya me re li wê bi şîyariyekê heya û pêşketiya û li xwe ya wê di wê rengê de wê karibê wê

bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê hevokê de wê weke ku wê dikarê wê werênê ser ziman wê ji wê asta hevokî a bilind ku em wê bi bin ve wê herin wê her pêvajoya wê di renekê de wê weke ku wê di wê de wê xwediyê renekê fahmkirinê ê ku mirov wê dikarê wê di renekê û awayekê de wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinên me wê di wê temenê de wê, weke rewşna hizrî û an yên zêhnî ên teybet wê xwe bi wê re wê di renekê de wê karibin bidina dîyarkirin. Minaq di hevokekê de wê dema ku em wê ji hev bi felişênin wê di wê temenê de wê bi aliyên wê yên bi fahmkirinê ên ku ew dihên dîtin û yên ku ew nayên dîtin wê bi wê re wê aliyên wê yên ku ew di wê de wê karibin werina kifşkirin wê hebin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring û teybet bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê di gotinê de wê, dîmenên wê yên bi morfolojikî û fonolojişkî wê di ahengekê de wê bi awayên wê yên ku mirov wê karibê di wan de bigihijê hişan wê bibê. Em di awayên ku em di wan de nikarin bigihijin hiş wê weke awayên ku ew ne hatina salixkirin. Her wusa di temenê têgîna xêvî de wê dema ku em gotinekê di wê nûqteyê de wê bibêjin wê demê em dikarin wê di wê temenê de wê bibêjê ku wê di renekê de wê bi mijare fahmkirina wê re wê, hişkirinên ku me kirina û em li wan bi hiş û serwaxt in em di wan temenan de bi gotinê li wan dihizirin û wan dikin ku em fahmbikin û werênina ser ziman. Ev wê weke aliyna wê yên ku em dikarin di dewama wê de bi wê re li wan bihizirin bin.

Di mijare fahmkirinên me de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di her gotina di hevokê de wê bi wê mmonstrebûyina wê ya bi gotinê ku em bi wê digihijina wateyekê wê di wê de wê, ji wê cihê ku ew wê weke di wê dema bi wê hişmendiya wê hişê wê fahmkirina wê di wê dîmenê hevokî de ku wê ji

wê were fahmkirin û wê were ser ziman û wê di wê de wê newê ser ziman wê hebê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê weke ku wê mirov karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Weke ku wê dema ku em, gotinek weke ya 'kêrê' wê di wate kêrbûnê û an kêrhatinê de wê bikardihênin wê wateya wê di wê de weke hatî salixkirin weke ya 'bi navê amûrekê birrînê weke 'kêrê' wê di wê de wê weke li bin wê û dervî wê dîmenê wê yê fahmkirinê wê bimênê. Di awayekê de ku em bi têtînek bi hevokê piçûk wê li wê bihizirin wê weke 'kêrî wê bê' de wê gotina wê weke ji wê re wê weke rewşa kêrhatinekê ku wê werênê ser ziman lê wê di dîmenê din de wê 'bi têtîna amûrî wê weke 'ew kêr ya yê din bê (kesek din)' û hwd re wê di rengekê de wê weke wateyekê wê bide me. Ev wê di rewşa hevokên din ên piçûk û mazin de jî wê bi rengên cihê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyên ku mirov wê karibê bi wê re kifşbikê û werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê dema ku em bi têtîna hevokê wê di dewama wê de wê li wê dihizirin wê dibînin ku wê di hevokê de wê rengên cihê ên weke bi têtînê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Wê dema ku wê hevokê wê di wê de wê gelek awayên din û rengên ên fahmkirinê ên bi wateyîya wê re wê wê hebê wê demê wê çima wê tenê wê tenê yek wê weke ku ew wê weke 'wateya wê ya ya yekane' wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê rengê û awayê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê di gotinê de wê, wê, watekirin wê hebê. Lê wê ew jî wê weke ku em di xwezayê hevokê de wê dibînin wê di xwezayê gotinê de jî wê di rengekê de wê weke bi razberî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê li ser wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di rengekê de wê, di şêwayekê de wê ev rewşa weke ya razberiyê wê çawa wê dikarê wê direngê de wê bi wê re wê fahmbikê bê? Di wê

çerçoveya wê ya fahmkirinê de wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê di şêwayekê de wê, mijare salixkirinê wê di renekê de wê bi şenberî wê metaforê wê bi xwe re wê bide me ku wê weke ku wê bi demê ve girêdayî û di hişmendi û şîyariya wê de wê di renekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê di reng û şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di hevokên ku wê di wan de wê di renekê de wê têgînên weke armancê û hwd de wê werina dîyarkirin wê navarokek çawa wê parvebikin wê di wê temenê de wê dema ku em li wê dihizirin wê, di renekê de wê di renekê salixkirî a li gorî demê û bi wê kêliya dem û mekanê ve girêdayî wê têgihekê wê weke ku wê bi xwe re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê awayekê de wê di aslê xwe de wê dema ku em mijare têgîna hevoksaziyê wê li ser têgînek çerçoveyî a giştî a zimanî re wê werênê ser ziman wê di nava zimanan de wê razberiya weke bi rewşa wan re wê dihê dîtin wê di renekê de wê, hinek aliyên wan ên hevbeş wê di wê temenê de ku wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê ku em ji kijan aliyê ve wê li wê binerin wê bi wê re wê dibînin ku wê rewşa xêvê a semantikî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtin ku wê di çerçoveya fahmkirinê û hwd de wê weyneyk giring û bingihîn wê di wê temenê de wê bileyizê. Ew wê, bi têkiliyek weke sêali û an sêkikî wê di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava gotinê fahmkirina ji rewşê û girêdana wê ya bi demê û mekanê ve girêdayî û bi temenekê xêvî a fahmkirinê re wê bi wê re wê bibê. Di wê nûqteyê de wê gotin û hevokên me wê di aslê xwe de wê di renekê de wê weke aliyekê wan ê giring wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê di wê temenê de wê çawa wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê, dikarê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di mijare fahmkirinê a bi hevokê re wê rewşa têkilidanina a wan a bi hev re wê ji dû aliyan ve wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê. Weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê, çawa wê di renekê de wê bi rewşa rêzimana hişmendi wê ji aliyekê ve bê. Ji aliyekê din ve jî wê bi ya gotinê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, diawayekê de wê bi rewşa levkirinê

a bi dengê û hwd re wê di rengekê de wê di gotinê de wê rewşên weke yên tawandinê wê ji wan reşên gotinê ên esasî ku wê weke berê bi serê xwe hatina salixkirin wê cihê wê di rengekê û awayekê de wê dîmenekê salixkirinê wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê fahmbikê ku wê salixkirinên bi gotinê wê, di rengekê de wê teybetiya wan wê hem bi hizrî girêdanên wan ên dem û mekanî wê di wê temenê de wê bi têngînek şenberî wê di şêwayekê de wê bi wê re wê bibê.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyê din ê bi têngînî wê weke di rengekê de wê ku em wê rewşa hevokê wê li ser têngîne xêvî re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikin wê çawa wê di awayekê de wê bi têtikiliyên bi awayên xêvî ên weke ya demkort û demdirêj û hwd re wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di awayekê de wê wê, di temenê bîrkininê ku wê bîr kirin û wê di hevokê de wê bi wê re wê werina ser ziman wê bi têngînên xêva xabatî re wê, têtikiliyên wê hebin. Di wê nûqtayê de wê, di wê rengê de wê weke ku wê were dîtî wê xêva xabatî û ya fahmkirinê wê bi têtikiliya wan a bi hev re wê di rengekê de wê bi hev re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê were dîtî ku wê çawa wê bi hev re wê di rengekê de wê bi hev re wê di wê temenê de wê weke ku wê hebê.

Di çerçoveya zanina hevokê a ku ew dihênê ser ziman de wê, xêva xabatî û ya zaninî wê bi zaninê ku ew ji kûrahiya xwe derdixê li pêş bi yên ku ew bidest dixê re wê bi hev re wê, pêşbikê wê weke aliyekê wê yê nû ê tiştê nû wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di mijare têtikiliya fahmkirinê a di xêvê de wê bi wê re wwê hevok wê reşek teybet wê weke ku wê were dîtî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi xwe re wê bijî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di temenekê mayînda ê bîrkininê de bê û an rewşên din ên weke hanîna li hiş û bîrê û hwd bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, di şêwayekê de wê ev beşên xêvê wê di

rengekê de wê, bide dîyarkirin. Di hinek rewşên weke yên fahmkirinê û an rewşên weke ji bîrkirinê û hwd de wê di wê de wê, weke bi rewşên 'emneziya anterograd'ê re ku wê werina ser ziman wê çawa wê beşên mejî ên weke 'medial temporal lob' wê çawa wê xesarê wê bibînin û wê bi wê re wê êdî wê bibê wê bi wê re wê were dîtin. Di wê temenê de wê, demê wê heta ku ev nebê wê di rengekê de wê di rengekê bîrkirin û şîyariyên me yên ji temen ve wê di rengekê de wê bi awayekê çalak û baş wê weke ku wê ew wê xabate xwe wê di rengekê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide kirin. Minaq wê di rewşên weke yên trawmatikî û hwd de jî wê çawa wê dema ku wê zanin wê li xuyan wê were depelendin û hwd wê di wê rengê de wê weke rewşek wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê rewşa xesarî ku me wê hanî ser ziman wê di wê temenê de wê bi xirabûnên di xêva xabatî û ya ragihandinê de wê wê çawa wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê ew wê bibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di awayekê din de jî wê ev alî wê hinekê jî wê weke bi aliyên din ên xêvî ên weke presudurel re wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Ev aliyê xêvî weke bi hinek xosletên wê yên teybet ên weke di pêvajoyek razberkirinê de derbaskirinê de wê di rengekê de wê dîmenekê bi xwe re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di rewşên xêvî de wê, di wê temenê de wê di rengê de wê bi têkiliya hundûrîn a li gotinê ku wê xwe bide dîyarkirin wê çawa wê xwediyê rewşek û awayekê fahmkirinê bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê li wê bihziirê bê.

Di hevokê de wê di rengekê de wê heta nûha wê lêkolînên ku wê li ser xêva ragihandinê a di hevokê de ku wê werina kirin wê di rengekê de wê di wê de wê çawa wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di mijare rewşên weke di aqil de girtinê bê, di hiş de hiştinê bê, û an rewşên din ên weke wê de wê bi temenekê xêvî wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bi wê rê wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare tégîna hevokê de wê ragihandina wê de wê, bi hoyandina ya ku ew wê weke 'wateyê' wê were ser ziman re wê di rengekê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bibê. Di mijare axiftinekê ku ew ji xwe re wê were pêşxistin re wê, bi gotinên wê re wê, di rengekê de wê ragihandinên wê yê ku ew di wê temenê de wê di rengekê de wê, ji xêvê wê bi wê re wê were bîrkiirn. Bîrkirin wê ji du aliyên ve wê mejî wê di wê rewşê de wê li wê lêbigerihê. Aliyê pêşî wê

di renekê de wê bi rewşa ragihandinê a ji xêvê bê û wê li gorî wê gotina nava hevokê ku ew wê di kirpênê wê dîmen û wêneyên ku ew dikê wê werênê li bîrê. Aliyê din jî ê weke yê giring wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring di wê temenê de wê bi rewşên derve ku ew dibînê re wê bixwezê ku ew bi fêrsek fahmkirinê wê levhanînekê di fahmkirinê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê ji binî ve wê, gotin wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke bi têtînek ku wê ne tenê wê ji aliyekê ve wê rewşên weke bi xwestina bi wê têtîna wê re ew werina levkirin wê bi wê re wê bibin. Yek wê weke bi ji hundur ve wê bibîrkirin û derhanînên ji xêvê ên li pêş re wê bibê. Aliyê din jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê bikê ku wê pêşbixê.

Di wê rewşê de wê çendî ku wê hevok wê weke di rewşek dîyar a weke 'biwate' wê were dîtin û wê xwe bide dîyarkirin û wê hoyendinekê bi fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê jî lê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê were dîtin ku wê hevok di dîmenekê razber de wê xwe di wê rewşê de wê karibê wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê bi rewşên cihê û dem û mekanî ên cihê ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di hevokê de wê, di wê temenê de wê têtînek bidîmenî di wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq em bi gotinekê wê dema ku em di demekê û li cihekê wê tiştekê wê bi wê re wê karibin wê werênina ser ziman wê piştî li dem û cih û an deverê din jî wê karibê bi tişt û rewşekê din re wê, di renekê û awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê weke aliyekê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di hevokê de wê, di dîmenê bi wate û fahmkirina wê ya bi hevokê re wê, beşa meji a 'medial temporal lob' wê weynek wê ya giring wê di wê de wê hebê ku ew wê ahenge bi fahmkirinê re wê weynek giring wê bileyizê. Wê ew aheng û tamiya wê û ne xirabîya wê di renekê de wê di temenê wê aheng û baş ragihandinê û bîrkirin û derxistina li bîrê ji xêvê û hwd wê di wê temenê de wê biafirênê. Lê wê dema ku ew xirabû wê, di dewama wê de wê rewşên emneziyê ên anterograd'ê wê bide destpêkirin. Ev wê weke

aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku wê xirabûnên anterograd î wê bibin wê di hevokê de wê di ahenge wê de wê xirabûn wê bibê û wê di wateyê û hwd de wê derhanîna li pêş a ji xêv li ser serrû wê di renekê de wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku wê bi pirsgirêkî wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di mijare hevokên xirab û an rewşên ketina zorê ên weke hanîna li bîrê, çendî ku wê gotinê wê bibîrbikê û wê wateya wê weke jibîrbikê û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku wê bi wê re wê bi gelek aliyên din ên weke aliyên re wê di wê temenê de wê di renekê de wê

Weke din wê jî wê di renekê din de wê dikarê wê bi dîmenekê xêvî wê bi wê re wê di renekê de wê werênê ser ziman. Wê di awayekê de wê, di dema ku wê mijare bi bîrkirinê wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê, mijare salixkirinên me wê, di wê temenê de wê xwe di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din de wê, di hizirkirinên di hevokê de wê di hinek rewşên weke yên bi hizirkirinê ên bi demê re wê, di rewşek weke ya bi bîrkirinê de wê, bîrbûnên din jî wê di rex wê de wê karibin xwe bidina dîyarkirin. Minaq wê di hevoka ku em wê bi wateyekê wê li wê dihizirin û an bi hizrekê wê li wê dihizirin û wê dihênina ser ziman wê, wê, di renekê de wê bi wê re wê xwediyê rewşek hizirkirinê a ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di hizirkirinên bi hevokê re wê, aliyekê wê yê din ê giring wê ew wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin ku wê, bi wateya wê hevokê re wê, di renekê de wê dîmenên wê yên din re wê, di awayekê de wê, di meji de wê karibê bibê. Minaq wê dema ku ez bêjim 'ez çûm malê' wê di wê nûqteyê de wê, di gotinê de wê wateyên weke 'çûm malê', 'ez li malê me', 'ne li derve me', 'li hûndûrê malê me', û hwd wê weke bi gelek aliyên wê yên din re jî wê bi wê re wê karibê wê di dîmenekê morfolojikî ê weke ji wê derhanîna wê di wê temenê de wê karibê wê di wê nûqteyê de wê ji wê derhênê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinên me de wê, di wê nûqteyê de wê bi awayekê wê darêjka hizrê a di hevokê de em bi wê re wê, dema ku

em dihizirin wê li wê kirinên bi hizrî êmn cihê wê di rengê de wê li gorî dem û mekanê wê di deverên cihê û hwd de wê were dîtin ku wê li wê were kirin. Di awayekê de wê dema ku ez bêjim 'ez çûm malê' û li deverê din jî wê kesek din wê bibêjê 'ez çûm malê' wê demê wê herdu gotin wê weke li deverên cihê ku ew hatibina gotin bin û wê di rengê de wê weke du hevokên ku wê di rewşên cihê de wê bi wê re wê weke di dîmenekê kirdeyî û wateyî a di wê de wê weke di awayekê hati razberkirin de ku ew dihê gotin lê di her rewşê de li wê razberîya wê wateya gotinê wê bi wateyên cihê wê bi wê re wê weke ku wê were gotin û an wê were ser ziman wê bi wê re wê were ser ziman.

Kesê pêşî ku wê dema ku wê bibêhê 'ez çûm malê' û kesê duyem wê dema ku ew got wê ne tenê wê bi rewşa dem û mekanê û hwd re wê ew cihêbûn wê hebê. Wê ji aliyekê din ve jî wê weke bi awayên azmûnkirinê ên cihê ve wê, aliyên din jî wê cûda û cûda wê bi wan re wê ji hev cihê wê karibin xwe di rengê de bidina dîyarkirin û werênina li bîrê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bibîrkirinên me wê di wê temenê de wê di dîmenekê komplike de wê xwe di dîmenekê de wê bi me re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Li vir wê di rengê de wê di rewşa hem li ser gotinê re bê û hem li ser rewşa wateyê û hwd re wê bê wê di rengê de wê weke bi rewşek weke ya bi kodkirinê û hwd re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê bê. Ew kodkirin wê weke kodkirinek zêhnî û an xêvî bê ku wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di hevokê û rêzîna wê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê di wê pêvajoya hizirkirinê de wê ew jî wê karibê wê bibê ku wê di wê rêzîna wê de wê têgînên weke bi gotinî û hwd ku wê weke di dîmenekê cihê de wê karibê xwe bide dîyarkirin wê di wê de wê karibê me bigihênê fêrsên cihê ên ji wê wateya wê gotinê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin ku wê mijare salixkirinê wê, bi wê temenê kodkirinê re wê bi têgînek û fêrsek demî û mekanî re wê weke ku wê girêdayî bê. Lê di wê nûqtayê de wê, di wê nûqtayê de wê ji aliyekê din ve wê bi wê salixkirina wê û şîyariyên bi wê ên bi hiş ku ew

li wê bûna û hwd re wê di dîmenekê de wê weke aliyna wê yên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dîmenekê de wê ew fêrs wê bi me re wê di rengekê de wê di wê pêvajoya fahmkirinê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wek ku wê çawa ku wê di rengekê weke ku mirov wê kopîkirinekê û an weke ji berkirinekê wê bi wê dikê bi hev re wê di dîmenekê de wê xwe di aqayekê de wê bide dîyarkirin. Weki din jî wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê, di wê rewşê de wê, kodkirinên bi xêvî wê di rengekê de wê mirov wê bi wan re wê, bi rewşên ku ew dibin re wê bikê. Lê wê di wê temenê de wê di her dîmenê ku ew dihên girtin re em wê weke dîmenekê û an wêneyekê wê digirin. Lê xêv wê dema ku wê digirê wê di rengekê de wê, bi şewayê hişê xwe yê teybet re wê bigirê û wê di wê girtinê de wê hemû hûrgilên wê di awa û rengên cihê de wê di şewayekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê dîmenê wê de wê, hûrgilên ku ew dihên kifşkirin wê xêv wê di awayekê de wê weke dervî şîyariyên me yên bi hiş û hwd re wê di xwe de wê bi hiş bikê. Di wê nûqtayê de wê ew hişên xêvî wê karibin ku weke ku em di wê demê de weke ku em ne di farqê de bin. Yan jî wê tiştê din wê di rengekê de wê dema ku em dúbare li wê rewşê û an weke wêneyekê bê ku em li wê binerîn û tiştê din ku ew ji me re bû sedem ku em wê hûrgilên din ji wê kifşbikin wê demê wê, di rengekê de wê ew bi hişkirinên xêvî ku ew di wan rewşan de kirina wê bi wê re wê karibin di dîmenekê de ew xwe li hişê bidin. Ev wê weke rewşek wê ya teybet bê ku mirov wê di dewama wê de ku em wê karibin wê bi wê re wê kifşbikin û wê karibin wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqtayê de wê hiş wê di wê rewşê e wê ji du aliyên ve wê weke bi dîmenî xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Aliyekê wê weke bi xêvê

ku ew dide dîyarkirin bê. Aliyê din jî wê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke bi rewşa şîyariyên me yên bi hiş ku ew dibin û wan dikin re ku wê bibê. Ew jî wê weke aliyên wê yên ku em wê, di dewama wê de wê di rengekê de weke bi aliyekê wê yê teybet ku em li wê bihizirin û wê karibin wê direngê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin bin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi xêvî wê di wê nûqtayê de wê di nava pêvajoya wan herdû aliyên hiş de wê weke bi təkiliyna newrolojikî wê di rengekê de wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Aliyê pêşî wê weke aliyekê giştî û dahûrî û wê weke dîmenekê ku wê weke ku ew dibîne ew wê hemûyî bi wê rengê weke ku ew dibîne wê bi hiş bikê bê. Aliyê din ê hiş weke bi temenê şîyariyê jî wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê, çawa wê hişbûnên wê bi şîyariyên ku ew bi hiş dibin û bi wê şîyari û hişkirinê ew kifşkirinên ku ew dibin re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de ku wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Aliyê bi şîyariyê wê di bin wê de wê gelek aliyên din ên ku ew bi hiş lê ku ew li wan şîyarî bi hiş nebûya û ew weke newina li bîrê û bi wê re dernekevina li pêş li bîrê wê bi wê re wê hebin. Wê di wê nûqtayê de wê, li ser wê temenê bi şîyariya hişî ku wê bibê wê, di wê de wê, pêvajoyek ku wê di dewama wê de wê karibê wê bi girêdanên di wê çerçoveyê de ku wê pêşî pêşî ê bi derkkirina bi xêvî ku ew kiriya wê, di rengekê de wê weke di rewşek xêvî a sergirtî de wê hiştîya jî wê, di wê rewşê de wê, hin bi hin wê, bi wan girêdanên wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bikê ku ew kifşkirinên bi şîyarî wê di dewama wê de wê bi wê ve girêdayî ew wê bikê. Her tiştê ku wê were bîrê wê karibê fêrsên hêstî ên weke ku wê di dewama wê de wê yên ku ew werina bîrkin wê hebin wê karibê bi mirov re bide dîyarkirin û mirov wê di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew wê kifşbikê. Ev wê weke pêvajoyek kifşkirinê û di wê de wê bi şîyarkirinê ku wê weke mirov bi hizirkirinê zorê dide ku ew wê kifşbikê û derxê li pêş û bîrê li bîrê û hwd re wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê.

Rewşa şîyariyê û hiş wê weke rewşek teybet bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser

ziman. Di wê temenê de wê bi kifşkirinên ku em dikin wê weke ketina farqê de wê bibê wê di dîmenekê de wê bibê. Lê wê kodkirinên xêvî wê di rengekê de wê bi ji yekê li ya din wê weke di pêvajoyek kifşkirinê a li wê gihiştinê û têgihiştinê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di rewşa rêzimanî de wê mijare fahmkirinê ên weke bi kodkirinên bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê weke aliyekê ku mirov wê ji hinek aliyan ve ku wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Wê jî wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, werênê ser ziman ku wê mijarên kodkirinê wê bi şewayên fahmkirinê re wê bibin. Lê di gotinê de wê weke di hevokê de wê, bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku em mijare ziman û bi rêzimana wê re wê li wê bihizirin wê ji aliyê felsefeyî ve jî wê weke aliyekê wê yê pêwîst bê ku em di wê nûqtayê de di dewama wê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina li ser ziman bê.

Di awayekê de wê, ev jî wê di derbarê ziman û kûrahî û serrûya wê de bê. Gelek rêzimanîyên felsefeyî wê dema ku wê li rêzimanî wê bi kûrahiya wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê, di wê nûqtayê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê pêşî wê ji du aliyan ve wê were ser ziman. Aliyê pêşî wê bi ciheyîya zimanî a kûrahiya wê re bê. Di wê nûqtayê de wê çawa wê xwediyê awayekê kûr bê wê di nava felsefevanan de jî wê weke aliyekê ku wê li ser temenekê zêhnî ku wê bikin ku ew wê di wê temenê de wê kifşbikin û wê werênina ser ziman.

Di awayekê din de jî w. ji nava aliyê aliyê kûr û yê serrû wê weke aliyekê ku wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê aliyê kûrahiya wê çawa wê xwediyê çavkaniyekê bê û di wê çavkaniyê de wê, çi kifşkirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê awayekê de wê, bi têngîna felsefeyî wê weke aliyekê wê yê giring wê di nava têngîna wê temenê de wê çi strûktûr wê hebê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di rengekê de wê bê kirin ku ew were fahmkirin. Di mijare têngîna zêhnî de wê di dîmenekê de wê weke ku wê, bi wê temenê û strûktûra wê, di awayekê de wê weke di heman awayê de wê weke ku wê xwediyê şewayekê fahmkirinê bê. Lê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê gûharîn wê bi felsefeyî wê di

serrûya wê de wê dema ku ew wê bi wê re wê were ser ziman de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di rengekê de wê di rewşa hanîna ser ziman de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi awayekê wê, bi zimanî û hûrgilkinên wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Fahmkinên me yên bi ziman re wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê komplike wê di wê nûqtayê de wê hebê. Di nava fahmkirina ya derve a bi awayekê li çerçoveyek demî a wê dema ku ew di wê de dibê ku ew wê li wê hoyandî bê wê weke aliyekê wê yê ku em piştî wê dikarin wê hinekê li ser wê bisekin in bin. Lê li vir wê pêşî wê weke aliyê wê yê giring wê di rewşa salixkinên bi gotinê ku wê werina kirin wê ya ku wê temenê wê diafirênê di çerçoveya wê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê bê. Di rengê salixkinên bi hevokê wê, di rengekê de wê bi fahmkinên gotinê re wê, di rengekê de wê were fahmkin. Di fahmkinên me yên bi hevokê re wê çerçoveyek salixkinê a ku wê bi wê re wê were têgihîştin wê hebê û ew aliyê hundûrîn wê çawa wê di wê çerçoveyê de wê 'temenekê fahmkinê' wê bi afirênê wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê dema ku em di rengekê de wê di hevokê de wê, salix dikin wê di awayekê de wê weke ku wê ji du aliyên ve wê karibê wê di wê nûqtayê de di dewama wê de wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê di rengekê de wê weke awayekê wê yê giring wê, bi mijare salixkinên bi wateyê ve wê girêdayî wê, bi aliyê hundûrîn û derveyî ve wê girêdayî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, di nava wê rewşa ya hundûrîn û derveyî de wê têkiliyek fahmkinê wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê hebê.. Di wê nûqtayê de wê pêşî wê weke aliyê wê yê giring wê bi aliyê wê yê hundûrîn ve wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di hevokê de wê, mijare bîrkinên me de wê ji xêvê wê bi temenekê wê hebin û wê pêvajoya xêva ragihandinê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê dema ku wê bibê wê, bi wê re wê, têkiliyek giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di hevokê de wê bîrkin wê aliyekê wê bi wateyê bê. Aliyê din wê bi salixkinên wê yên bi hevokê û sazûmana wê ya ku ew diafirê ve wê girêday bê.

Salixkirinên bi xêvî wê di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê dema ku em wê li wê dihizirin em li ser ya dembûhûrî re wê, di renekê de wê, dihizirin. Wê di wê nûqteyê de wê ev wê di wê de wê bi zêdeyî wê bi aliyên bîrkinê ve wê girêdayî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirn. Aliyên din ên weke yên bi demên pêş re ku wê werina pêşiya me û emê di wê demê de emê weke bihizirin ku em bi wê re wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, ya ku em wê bibîr dikin wê, di wê nûqteyê de wê, weke bi êminbûnên me ve w girêdayî wê di şewayekê de wê, weke aliyekê ku em weke li wê hoyandî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkiirn. Em minaq tiştê em dibêjin em dibêjin û tefkirdikin ku ew weke 'rast' bê. Di wê nûqteyê de ku wê li hemberî wê, hizrek weke ku wê were gotin û wê bê gotin ku ew 'ne rast' jî em di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê dihizirin û wê bi xosletên wê re wê di renekê de wê li ser têtînek wateyî û girêdanên wê re wê dihênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê bo rast dana nişandinê argûmanên ku em dihênina ser ziman wê ji aliyekê ve wê bi wê û girêdanên wê yên demî û mekanî û hwd ve wê girêdayî bin. Em dikin ku em bîrkinê bi wê di awayekê de wê di mejî de wê bidina çêkirin ku ew weke bi wê rengê rast a ku em dibêjin. Ev wê, di wê nûqteyê de wê, weke aliyên din ên bi xêva fahmkirinên dembûhûrî ve wê girêdayî wê di renekê de wê weke bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman. Ev jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di salixkirinên bi argûmanî de wê girêdanên wê di renekê de wê bidina nişandin ku ew bûya û wê weke di rengê ku ew hatiya pênasekirin de ku ew bûya. Wê di wê çerçoveyê de wê bi temenê xêva wateyê emê li ser wê re wê bi girêdanên din wê di wê temenê de wê, bi wê re wê bikin ku em wê kifşbikin û wê werênina ser ziman. Xêv wê di xwe de wê xwediyê têtînek weke pîvanê û her wusa wê, ya demê wê bi hinek xosletên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê were qaydkirin re wê bi wê re wê bibê. Di wê nûqteyê de wê di demê de û li ser temenekê mekanî em bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê dihizirin û wê dihênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê werênina ser ziman bê. Ew xosletên ku em wan dihênina ser ziman wê di renekê de wê weke ku wê bi têtînek ku wê xwe bi sipêrênina azmûnek şenber wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê were ser ziman. Di xêva prosedurî ku mirov bi wê re li wê bihizirê wê

dikarê wê werênê ser ziman ku wê funksiyonên wê yên ku em di serî de wan fahmbikin wê bi awayekê wê weke ku wê bi girtinên di wê de bi birhanên wê yên ku ew wê ji rewşek çêker a zanina ziman ku wê werina re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hevoksazî û wate

Ku wê weke aliyekê wê yê giring wê bi hevokê re wê karibê wê were lê hizirkirin wê aliyê wê yê wateyê û ankû semantikî bê. Di wê çerçoveyê de wê gotin wê çî wê bîrênê ser ziman û wateya wê çawa bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temen de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hevokê wê hertimî wê di rengekê de wê bi kêrîhiya wê re wê ji aliyekê ve wê were lê hizirkirin. Ji aliyê din ê weke pragmatikî û hwd ve jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê pragmatist wê di rengekê de wê li di rengekê de wê li mijare awayê wê yê ku ew wê weke ji wê dihê xwandin wê li wê bihizirin û wê di wê bixwezîn ku ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibin wê werênina ser ziman.

Xabatên ku wê li ser tîgînek semantikî re ku wê li ser hevokê re wê were kirin wê bi wê re wê bi mijare wateya ku ew di wê de dihê kodkirin û salixkirin wê çawa wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê were fahmkirin bê.

Li rex tîgîna rîzina hevokê wê zanina zimanî wê di wê temenê de bi aliyên wê yên weke bi zanina wateyê re wê çawa wê were fahmkirin û wê bi hevok û wateyê re wê çawa wê were tîkiliyek bi bandûr wê di wê de wê xwe bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Dii awayekê de wê di nava tîgînek morfo-rîzina gotinê û zanina wateyê de wê çawa wê rûyek navber wê hebê wê di wê temenê de wê bi hebûna peyvên re wê di rengekê de wê were salixkirin.

Di awayekê de wê dema ku wê di nava tîkiliya hevokê û wateyê de wê bi tîgînek bi rîzina gotinê û wê li ser watezanina wê re wê were ser ziman de wê, aliyekê wê yê funksiyonali wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di lêkolînên ku ew li wê dihên kirin de wê di wê temenê de wê çawa wê direngê de wê weke aliyekê wê yê giring wê çawa wê, bi dîyarkirinên watezaninê re wê werina dîyarkirin re wê, were dîtin ku wê

li wê were lê hizirkirin. Minaq beth Levin wê di dora salên 1985an wê di lêkolînên xwe yên monografikî de ku wê, ji aliyê staven pinker ve wê were dîyarkirin wê bi rêzina gotinê re wi di lêkerên wê de wê hinek aliyên wê ku ew hena wê li ser wan bisekinê û wê werênê ser ziman. Di xabatên xwe de Levin di rêzina gotinê de ya ku wê bi wateyî hati diyarkirin û di têngîna rêzina gotinê de ew hatî bi kodkirin wê li ser wê bisekinê û wê weke nûqteyek ku ew wê bikê mijare lêkolînên xwe. Minaq wê Randy LaPolla û Robert Van Valin di xabatên xwe yên monografikî de wê li ya ku ew wê li ser wê bisekin in û wê heya xwe wê bidina ser wê, di fenomenên rêzina gotinê de ku ew çiqasî hatina motive kirin û ankû hoyandin û an jî ew hatina ali nîşandin wê bi bi têngînek tipolojikî ku wê bi gerdûnîbûna wê di zimanan de ku wê hê hindik wê çawa wê di renekê de wê cihêyiya rengî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin wê li ser wê bisekin in.

Di xabatên xwe de wê bi awayekê de wê çawa wê dîmenê wê yê serrû wê hebê û an wê di bin wê dîmenê de wê aliyên wê yên kûr wê ku ew hebin wê bikin ku ew ji hinek aliyan van wan kifşbikin. Lê ew wê, di renekê de wê were dîtin ku wê di çerçoveya têngîne funksiyonali de wê awayekê serrû û dîtarî de wê, li ser awayê serrû û watezanina wê de wê bikin ku ew wê hinekê wê di şewayekê de wê fahmbikin. Di hevokê de wê, di wê temenê de wê çî wê werênê ser ziman wê weke aliyekê ku wê bi wê dîmenê wê yê zelal re wê pêşî dê di awayekê tipolojikî de wê pêşî wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Di ya serrû de wê bi watezanina wê û wateya şîroveyê re wê, di rêzina gotinê de wê lihevkin wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin bê ku miov wê bikirpênê bê.

Weke aliyekê wê yê din ku wê di wê nûqteyê de wê karibê were ser sekin in wê bi rêzina gotinê û watezanina wê û ya menên navaroka wê ku wê werina dîyarkirin wê di wê levkirinê de wê çawa wê di levhatinekê de wê were dîtin û wê, di dîmenekê çawa de wê karibê were kifşkirin wê bi wê re wê li ser wê were sekin in. Di mijare têngîna zanina zimanî a hilberînê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, lêpîrsînên mantiqî di wê çerçoveyê de wê weke ku wê piştî wê, bi xabatên Heim û kratzer û hwd re wê werê dîtin wê, bi numinêrîya rêzina gotinê re wê li ser wê were lê sekin in. Di awayê mantiqî de wê, çerçove û girêdaniya wê bi têkiliyên bi wateyî re wê bi têngînek niceli a u funksyonên rêzina hevokî ku wê bikin ku ew wê, dîyarkirin û wê werênina ser ziman.

Di nava xabatên zimanî de wê, lêpîrsînên navberê ên bi têkilidaninê wê di rengekê de wê piştî wê hin bi hin wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li wê bihizirin bin wê bi wê re wê bibin.

Di mijare têkiliya nava rêzina hevokê û watezaniyê de wê têkiliya fahmkirinê wê weke têkiliyek teybet wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê watezaniya wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di rêzina hevokî de wê, mijare wateyê û wê bi zanina wê re wê, xwe di wê de wê, weke bi awayekê referansên wê yên bi danîşandinê re wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku em li ser wateyê wê, dihizirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê rengê têtîna salixkirinê weke bi têtîna di wateyê de wê ali, mêyl, armanc û an rewşên weke wê bi awayên wan re wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke wê salixbikê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê ku em minaq di gotinekê de wê li armancê wê were lêgerîn û an mêyl nîşandinê û hwd wê weke aliyekê wê yê giring wê, di rêzina di hevokê de wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê jî aliyekê ve wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, bahsa tiştê wê were kirin wê di wê de wê, salixkirinê bi wê re wê, di awayekê de wê mijare di wê çerçoveyê de wê, weke bi çerçoveya wê re wê hanîna wê ya ser ziman wê bi serê xwe wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Mijare semantikê wê aliyekê wê jî wê di wê nûqteyê de wê di fêrsên fahmkirinê ên di wateyê de wê ew wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin.

Di salixkirina di gotinê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, ew aliyên wê, di rengekê de wê di wateyê de wê weke aliyên ku wê karibin jî hinek aliyên ve bingihê rengên fahmkirinê û li ser heman wateyê û an têtîna û hwd re jî wê biafirênê. Lê ev ali wê weke aliyekê zimanî ê giring û bingihin bê û wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê karibê bide dîyarkin. Wê dema ku em pêvajoyên weke yê peresendinê ên zimanî li wan dinêrin jî wê di wê nûqteyê de wê, bi

kodkirinên di wan aliyên wê yên weke bi fêrsên fahmkirinê, rewşên weke yên îmakirinê û derhanîn ji wê, rewşên weke yêmn di kirdeyên mêylê, armancê û hwd de wê, salixkirinên ku wê bibin û wê di dewama wê de wê bi hizirkirinên ku wê werina kirin wê çerçoveyek bi demê re a dewlemend wê weke ku wê bi hizirkirinê re wê bide pêşxistin. Di wê çerçoveyê de wê ev ali wê di ziman û fahmkirina wê de wê hin bi hin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di êzina gotinan de wê, bi hevvekirina gotinan û wê navbera wan û rêgezên wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq ku em bahsa çilwîrîna çûkê wê li wê bihizirê wê strûktûra wê ku wê çendî wê di rengê de wê weke bi awayekê tevlihev a komplike re wê bibê jî lê wê di navaroka wê de wê bi fahmkirina wê re wê, di ahengekê de wê hesantir wê di rengê de wê weke ku wê karibê wê di şêwayekê de wê fahmbikê. Di dengên weke yên çilwîrîna çûkan de wê, mêyl û kodên di deng de wê li ser wan re wê weke ku wê di şêwayekê de wê, bi awayekê wê, şandina peyamê wê di rengê de wê bi wê re wê bibê. Ew wê ji dema ku wê çûkek wê çilwirênê wê yê din wê, di rengê de wê weke ku wê ji wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê ku wê bi wê rewşa dengê wê û kodkiirnên di wê de ku wê bibin re wê xwe di rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ji me re wê dengê çûk bi çilwirîna wê weke ku wê, 'heman rengê dengî' wê were derhanîn. Lê ev wê ne wusa bê. Wê di wê de wê, kombinyasyonên bi lêkirinên weke bi mêyl û di wê de wê, weke bi kirpendinên li ser rewşên weke di wê de re wê bê dîtin. Zanina zimanê çûkan wê di wê çerçoveyê de wê weke dîmenekê berfireh wê bi xwe re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di zimanê mirov de wê, rêzina gotinan wê bi du awayan wê weke ku wê bibê. Ew jî wê fonoloji û morfo-rêzina bi gotinan wê bibê. Di rewşa têngîna fonolojikî de wê dema ku wê, ogeyên wê yên weke 'bêwate' wê, bi menên bi wate û an bi rêzîgîna gotinê a fonolojikî bi afireandina wê ku ew hat bi hevvekirin wê rêzînan gotinê wê karibê were dîtin. Minaq wê dema ku em gotinên weke 'kitik', 'çalakî' û hwd wê werênê ser ziman û li lê bînerê wê, bi têngîna weke minaq (k-i-t-i-k') re ku wê, wate bi wan fenoman ku wê bi awayekê spesîfikî bi formulasyona wan re wê bibê. Bi wê re wê fenomen wê dangan ku wê bi rêzîna wan wê biafirênê re wê bibê. Weke ku me li jor li deverêkê wê hanî ser ziman ku wê di

mijare rewşa dengê de w, di renekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re w, di awayekê de wê weke ku wê bibê.

Di wan fenomenên fonolojikî de ew fenomenên bêwate ku ew dihên bi hevve kirin wê bi wê re wê, bibê. Di gotinê û rêzina wê de wê, di renekê de wê, di temenekê wateyî de wê bi wateya wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em bibêjin 'sa mirov gez kir' wê demê, di hevokekê de wê weke tênginekê wê bide me. Yan jî 'mirov sa gez kir' jî wê di renekê de wê weke tênginek ku wê bi gotinê re wê karibê wê bidest bixê. Di herdû hevokan de jî wê di renekê de wê weke xwediye wateyên cihê bin. Ew wê weke xwediye wateyên cihê bin û wê birêgezî wê qatkên avakar ku wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di rengê dengên fonolojikî de wê dema ku em li wê dihizirin wê çawa wê, di renekê de wê, reşên fahmkiirînê wê bi wê re wê bibin wê karibê were fahmkirin. Minaq di nava çûkan de wê, di dengên ku ew derdihênin de wê, çawa wê bakirinên bi wate wê weke ku wê bi dengbikin wê bi wê re wê were karibê were kifşkirin.

Di lêkolînên li ser zinan de wê di awayekê de wê ew wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê were dîtin. Ew jî wê di wê temenê de wê xwe di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di lêkolînên zimanî de wê li ser têngîna pêvajoyên peresendinî de wê çawa wê di nava zimanê mirov û yê têkiliyên heywanan de wê çawa wê, di şêwayekê de wê pêvajoyên persendinê ku wê bijîn wê bi reşwên wan ên dana berhev re wê di awayekê de ku wê were dana berhev re wê, encamên giring wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin. Di zimanê mirov de wê, hevgirtin û hevvebûyina bi rêzinên gotinî wê di wê de wê hebê û wê, li ser wê çerçoveyê de wê dema ku wê zimanê heywanan wê were lêkolînkirin wê bê xwestin ku ew were lêkolînkirin ku ew wê, bi wê re wê di xwe de wê hevgirtinên bi rêzina gotinî wê di xwe de wê bi hawênê û an wê ne hawênê wê li ser wê were lê hizirkirin.

Di heywanan de jî de wê weke mirov wê, ziman bo têtjê, çav bo dîtînê, deng bo bihistînê û hwd wê hebê.

Di mijare zimanê û mijare fêrbûnên weke bi têngîna rêzina gotinê re wê li wê bihizirê wê, aliyên weke ku wê di çerçoveya têngîna rêzina gotinî de wê karibê newê hanîn ser ziman jî wê bi temenekê wê weke bi awayekê giştî wê di nava hinek gotinên tîpî de ku wê li dûv hev wê bi rêzina wê re

wê çawa wê di renekê de wê awayekê wê, bi wê rêzînê û awa û rengên wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê çerçoveyê de wê weynekê wê bi têngînên qarakterî û dengî û hwd wê b hev re wê di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê were dîtin.

Di awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê ku wê heta roja me wê di nava zimanê ku ew wê li heywanan wê were fêrkirin de wê di wê de wê çawa wê di renekê de wê bi gotinekê û li dûv wê bi gotinan din wê hanina wê ku wê bi derxistina dengê wê û hwd re wê bê kîrin re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di zimanê mirov de ku wê di dema fêrbûnê de ku wê ji du gotinan weke zêdetirî ku wê weke bi hevvekirinê û wê bi wê re wê gihiştina kombinyonekê di nava wê de wê weke têngînek weke ya hiyararşîyî wê di mijare zimanî de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê temen û strûktûra wê ya ku wê bi wê temenê wê bi zimanê mirov re wê li wê were lê gihiştin wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê, direnekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare fêrbûnên ku ew wê weke di çerçoveya fahmkirina wê de ku wê ne bi rengê weke bi rêzina gotinê û awayê wê bibê wê weke bi hevvekirina gotinê ku wê were dîtin wê hizirkirin û tevkinên ku wê weke bi zimanekê lêpîrsînê ku ew di wê de wê pêvajoyên peresendinekê wê hebin û an nebin.

Ji minaqên ku wê di renekê de wê, bi şîroveyên chomsky ên ji Thorpe ku wê di renekê de wê bikê ku ew şîrovebikê û wê werênê ser ziman wê di awayekê de wê bi hesanî wê karibê di awayekê de têngînek bi wê rengê weke di mejiyê mirov de wê werênê ser ziman. Yan jî wê sazûmana hizirkirinê a ku ew wê li ser têngimên Levi Strauss re wê di renekê de wê werênê ser ziman wê, dema ku em li ser rewşek bi wê re wê depelenênin û an wê weke bi wê re wê bikin ku wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikin wê têngînek bi wê rengê wê dîsa wê di awayekê de wê weke ku wê, di mejiyê mirov de wê xwe di renekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê di nava zimanê primatan de wê weke şampazeyan de wê fêrkirinên ku ew bi gotinan li wan dihê kîrin de wê, di wê de wê were dîtin ku ew wê, piştî wê di awayekê de wê gûharîn di dengê ku ew wê bi wê re wê derhênin de di dema ku ew wê bideng dikin de wê bide dîyarkirin.

Yan jî wê di rengekê de wê heywanên ku ew wê weke çûk bin û an yê din ku ew dikarin wê alimandinê bikin wê piştî wê pêvajoyekê li ser wê alimandina xwe re wê bikin. Yan jî wê bi wê re wê kirin û kiryar û rewşên bi tevger ku ew dikin wê di wê de wê, weke pêvajoyek di wê de wê weke temenê girtinê ê weke bi kodkirinê jî wê di rengekê de ku wê karibê weke bi temenekê xêvî û potansiyale wê bide kirin wê bi fêrsek fahmkirinê wê di mejiyê me de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û çêkirin.

Di wê nûqtayê de wê encamên ku wê li wan wê were ghiştin wê di wan de wê di awayekê de wê bidina dîyarkirin ku wê pêvajoyek peresendinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê pêvajoyên fêrbûnê ku ew karibin di care pêşî de wê weke bi gotina pêşî û an dengê pêşî re were kirin wê demê wê ji wê karibê aqilmeşandinekê bi rehetî di wê rengê de wê bikê û bi wê bigihijê wê encamê û wê bibêjê ku wê di dewama wê de wê girtinek din jî wê karibê wê ew bibê û wê di rengekê din de wê li ser wê re wê gûharîn wê karibê li ser wê girtinê re ew xwe di awayekê hesan de di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ji xwe wê dema ku ew gave pêşî bû wê ev gavên din ên ku wê piştî wê werin wê weke gavna ku wê bi rehetî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibin di rengekê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirinên me di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, di mijare fêrbûnên bi heywanan re wê, di wê nûqtayê de wê, intiba û fêrsên ku ew bi mirov re wê di wê rewşa fêrbûnên wê de wê bibin wê weke aliyekê wê yê din ên ku em dikarin wê ji wê aliyê ve wê direngê de wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Heta ku wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê minaq wê di lêkolînên ku wê weke li ser rewşên şempazayan wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werina kirin de wê bi awayekê qismî ku wê çendî wê weke xirabûyî jî bê wê di awayekê de wê ghiştina wê rêzinekê di wê çerçoveyê de wê bi gotinê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were kifşkirin(çav: Hurford JR. (2014), The origins of language: a slim guide. Oxford, UK: Oxford University Press).

Di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê derkkirinên ku ew wê di rengekê de wê digirin di meji de wê, ji girtinekê wê derxistina wateyekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê bi wê re wê were dîtî ku wê bibê. Di dewama wê de wê bînekê ser ziman ku wê di temen û dîmenekê azmûnî de wê ev rewş wê di wê pêvajoya fêrbûnê de wê weke ku wê were dîtî wê bibê. Di rewşên ku ew dihê derkkirin û girtin de wê bi wê re wê, di rengekê de wê ew wê were bîrkirin wê di rengekê de wê dîmenekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê demê ev wê di wê rewşê de wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di meji de wê bi wê aliyê re wê ji aliyekê ve ku mirov wê bi hesanî wê karibê wê fahmbikê ku wê bi şewayekê kodkirinê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin û wê bibê wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di mijare fêrbûna bi şempazayan de jî wê ew wê di wê temenê û rengê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Di awayê pêşketina mejiyê wan de wê, ev beşên weke yê girtinê wê di rengekê de wê, di wê pêvajoya pêşketina wê de wê di dîmenekê de wê di destpêkê de wê xwe bidina dîyarkirin. Lê di wê nûqtayê de wê, ew beşên mejî wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê bi tiştekê din re wê were dîtî wê, bi tevgerkirina bi sehan û di wê temenê de wê bi wê tevgerkirinê û rewşên girtinê re wê tîkiliya ku ew dihê danîn re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê ji aliyekê ve wê binxatbikê û wê di rengekê û awayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Minaq wê dayikek wê dema ku wê, zaroya wê şîr bixwezê wê, yan ew zaro wê bi girinek ku ew wê xwesteka xwe di wê de wê refare wê bikê re wê bide dîyarkirin û yan jî wê gotinên weke bi rengên din ên xuyî û tevgerî wê bide dîyarkirin. Hinekê din di rewşek pêşketî de wê werênê ser ziman wê bi gotinên piçûk ên weke 'şîr' û hwd de wê bi dengkirinê û an rewş û xûyên ku wê werina bi wê wateyê wê bide dîyarkiriin wê weke aliyên ku wê di wê nûqtayê de wê karibin werina kifşkirin bin. Ev wê di rengekê de wê weke aliyana ku wê di rengekê ajoyî de wê weke ku wê

mirov wê karibê kifşbikê bê. Lê ev wê, di temenekê de wê di wê de wê xwestekê weke ku ew dihê bi gotinkirin bê. Heywanek wê bo gihiştina xwarinê wê hêrîş bikê. Di kirdeya hêrîşa wê de wê ragihandina ku ew refare dikê wê ji ya zaroya şîr ji dayikê dixwezê wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê ne cihê bê. Ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê têtîliya ku wê di nava hev de wê biafirênê wê di awayekê de wê di çerçoveya pêşketina temenê fahmkirinê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê û wê karibê wê hinekê wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê, bi awayekê wê bi hev ve wê were kirin wê têtîliyê giring wê di wê temenê de wê têtîna rêzinê ku em li jor wê bi navkir re wê di renekê de wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê biafirênê. Di awayekê de wê ew kombinyona bi rêzinê ku ew bibê wê hinek aliyên ku ew wê weke aliya pêwîst ên ku em di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê pêwîst bin ku ew werina fahmkirin pêşî wê, ew bê ku wê, ew nîşanekên tekesî û kombinyona wan û hilberîna nava wan bê. Aliyê din ê duyem wê, ya ku wê weke bersivê bide wan kombinyonan ku wê çawa wê di renekê de wê, nîşanekên ku ew didin wê bi wate fahmkirin û derkiirina wê weke pêwîst bê ku ew bibê. Aliyê din jî wê ew kombinyon wê têtîliya wê ya nava wê a weke ku wê ew bi wê re wê çawa wê rêzinekê wê bi wê re wê bide çêkirin bê. Ev wê weke aliyên wê yên ku wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di mijare zinditiyê de wê weke temenê têtîliyê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di renekê de wê, di nava heyina jîyanê de wê bi hemû zindiyên re wê di renekê de wê hinek rewşên ku em dikarin wê balê bikişênina li ser wan wê di wê temenê de wê bi wan re wê hebê. Minaq wê dema ku em bahsa zindiyekê û an heywanekê bikin wê di wê temneê de wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê di renekê de wê, dengên ku ew derxin bin. Di rewşên weke rewşên heywanên weke şêr, û an piçîk û gelek cûreyên din ên weke wan di dema hêrîşek li wan dibê wê dengê ku ew derdixin û an dema ku ew hêrîşekê dikin wê dengê ku ew derdixin wê çawa wê di renekê de wê cihêbûna nava wan wê hebê wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Ev wê di rewşa heywanên ku weke

çûk û an tayrikan ku ew difirin de jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê ku wê karibê wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Mar wê di dengên xwe yê weke bi pifkirinê û hwd re wê ew wê di wê rengê de wê di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Di şewayekê de ev rewşa deng derxistinê wê, di renekê de wê, di rewşên weke hêrîşê de bê, rastî herêşê hatinê bê û an dema birçibûnê û hwd de bê wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê, di renekê de wê dengên weke yên êşkişandinê û hwd de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di dema ku wê bi şewayekê wê rewşa meymunekê di nava koma wê de wê dema ku wê hîskir û an dît hêrîş bû wê li ser hev deng derxistinê weke bixwezê şîyariyekê wê bide çêkirin wê weke rewşên ku wê di awayekê de wê di nava heywanan de wê bi rengên din wê karibê wê ji aliyekê ve wê kifşbikê. Bi teybetî ev heywanên weke bi komî û keriyî dijîn de wê, di renekê de ku ew kovi bin û an ne kovi bin, û hwd wê bi wê re wê di wê temenê de wê hinek tevge rû xuyên li hev girêdanê ku wê di wê temenê û rengê de wê bi wan re wê karibin bibina sedema cûreyna teybet ên deng derxistinê wê bi wan re wê di renekê de wê were dîtin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê teybet bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, di nava heywanekê de wê mejiyê ku ew bi rêyên sehî weke bi dîtinê, bihîstinê, bêhnkirinê û hwd re wê bikê wê di wê rengê de wê bi wan re wê xort wê hebê. Di wê temenê de ew wê bêhnan û naskirina wan wê di wê rengê de wê di renekê de wê di xwe de wê bikin. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke ku wê di nava kurdan de wê weke gotinek ku ew bi wê bawer dikin ku minaq ajalên weke mar ku ew dengê mirovan neçiyê de wê bi bifizîkî wê mazinbûna xwe bidomênê. Lê ku ew dengkir wê di awayekê de wê weke ku wê bisekininê wê bêhna ser ziman. Çavkaniya wê têgînê wê zêde wê ne dîyar bê. Lê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênina ser ziman.

Weki din wê di renekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ev rewşa weke ya bi fêrbûna bi heywanan re wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di rewşên weke di rewşên ketina daran de wê, dema ku wê meymunên di nava komê de wê bibînin wê dengên cihê wê di renekê de wê

derxênin. Ev wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê di şêwayekê de wê çawa wê, di awayekê de wê, di dûbarekirina dengê de wê weke û an nêzî weke wê de wê ew deng wê were derxistin. Yan jî wê di rengekê de wê, li hemberî telukeyê wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê dengderxistinê wê wer dîtîn ku wê bikê.

Rewşên weke yên dilperiyê û hwd wê, di rengekê de wê biqasî rewşên tirs çêkirinê wê di rengekê de wê were dîtîn ku ew wê xwe di wê rengê de wê bi wan re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê di rengekê de em têngnek bi morfolojikî wê bi wê re wê li wê bihizirin wê ew dengên ku ew dertênin û wê bi wê re wê di rengekê de wê bi rewşên weke tir û dilperiyê dîrketinê re gûharîna deng weke bi nimzbûnê û an bilindbûnê û hwd re wê di şêwayekê de wê weke dîmenekê bi tawandina dengê wê bi xwe re wê weke di şêwayekê de wê weke bide dîyarkirin.

Ev wê weke rewşên ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê werê dîtîn. Lê wê dema ku wê, di rewşa tîrsekê û dilperiyekê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê bibê. Bi heman rengê wê di dema nêzbûna dîrketina telukeyê de wê nimzbûna dengê ku wê bibê wê bi heman rengê wê vajê wê, dema ku wê teluke li dorê zêdebû û li ser wê rewşa teluke yên din zêdebûn wê ev bertek wê di dîmenekê dijwartir de wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di şê awayan de wê bidina dîyarkirin. Yek wê hem wê deng wê bilindtir bibê û di xwe de wê weke dilperiyek zêdetir wê bide dîyarkirin. Minaq wê li dora komek heywan ku ew weke minaq meymunan wê teluke were hîskirin wê ew wê bikevina wê pozisyonê de. Lê dema ku ew rewş hê didomê ku ew li wê rewşa teluke weke zêdebûn bû û an weke hinek heywanên din û an tiştên ku ew weke teluke hîs dikin li wan zêde bûn ew dengê wan zêdetir wê bibê. Di dewama wê de wê weke aliyekê duyem wê yan wê, di wê nûqtayê de wê bikeve hêrişê, an rewşa pozisyonê parastinê û an ravînê ji wê qada weke ya telukeyê ku ew di wê de wê hîs dikê. Di wê nûqtayê de wê, sînorê qada telukeyê wê di wê nûqtayê de wê bi hîskirinên heywan re wê, derketina dervî wê ku ew wê weke hîskirina ji wê dîrketinê wê bikê wê, bi sehî di xwe de wê weke aliyekê wê yê giring ê rewşê wê were dîtîn. Di wê rewşê de wê, fêrsa derketina dervî qada telukeyê û an di nava hundurê qada telukeyê de wê bertekên wê ku ew dibin wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Wê di wê de wê bê dîtîn ku wê rewşên weke bertek nîşandinê wê karibin cihêbûn di wan de wê xwe di wê temenê de bide dîyarkirin.

Lê ew wê weke aliyekê dîyar ku wê xwe bide dîyarkirin bê ku wê, di nava qada telukeyê de wê, ew bi aliyê hîskirina wê û bi bertekên wê re wê di rengekê de wê bibê. Aliyê din ê duyem ku ew dervî qada telukeyê bê wê bertek û rewşên ku ew weke bi deng derxistinê wê dide dîyarkirin wê cihê bin. Ev rewş wê weke rewşek teybet bê a mijare qada telukeyê ku wê ne tenê wê bi cûreyekê re lê hema bêja wê bi hemû cûreyan re wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Ev rewş wê karibê bi rewşên cihê û hwd re were azmûn kirin. Minaq wê, rewşên heywanên ahlkirî û an kedî kirî wê di wê qadê de wê, xwe bi kesên li dorê re wê, di telukeyê de wê hîs nekin.

Aliyê din ê sêyem wê di dewama rewşa duyem de ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê nûqtayê de wê, di wê rewşê de wê rewşên weke derhanîna dangan ên cihê bê. Wê di wê temenê de wê, dema ku wê meymunek wê di dewama hev de wê, deng wê li ser hev wê bikê wê, di aslê xwe de wê, karibê wê weke di têgînek rêzînî a teybet weke di şêwayekê de wê werênê ser ziman, ku ew çendî wê weke li mirov wê weke dengê dubare wê were jî. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de ku wê werênê ser ziman ku wê di wê nûqtayê de wê rewşa derhanîna dengê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Lê li vir wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê fêrsa hevçûreyê a zindiyê wê di nava wê çerçoveya wê koma wê de wê weke rewşna teybet ên têkiliyê wê di awayekê de wê karibin wê biafirênin. Ev wê minaq di rewşa cûreyên tayran weke qazûqulungan de wê di rengekê de wê xwe di awayekê teybet de wê karibê wê bide dîyarkirin. Di têkiliyên nava wan ên komî weke li hev hûnayî de wê, rewşek weke ya têkilidanînê wê bi hev re wê biafirênin û wê ber vê yekê wê dema ku wê yek ji wê refê qût bû wê weke derkeve dervî wê rewşa têkilidanînê û kombasyonên wê yên ku ew hatina afirandin wê bi wê re wê bibê.

Ew rewşa girtinên wan ên nişanaka wê di wê temenê de wê di wê çerçoveya hûnandinê de wê weke ku wê di nava wê çerçoveya hebûna komî de wê, qadaka newrolojîkî ku wê di wê de wê têkili wê were danin wê di dîmenekê ku ew wê diafirênin de wê xwe bi wê re wê di wê rengê de wê bidina dîyarkirin. Intibayek bi mirov re wê di wê rengê de ku mirov wê werênê ser ziman ku wê rewşa qada hewirdora xwe wê heta du metreyan wê weke qadak manyatikî ku wê weke biafirêne wê bê ser

ziman. Ev wê, di regekê de wê di nava heywanên bi wê rengê ên komî de wê, bi awayekê mihtemel wê weke ku wê zêdetirî wê xwediyê rewşek ku mirov wê karibê li ser wan re wê fahmbikê bê.

Lê di wê nûqtayê de wê ev wê bi wê re wê di regekê de wê weke ku wê bibê û wê xwe bide dîyarkirin wê rewşa teybet a komî bê. Di wê temenê de wê ew rewşa komî wê dervî heywanan wê di wê qada ku ew di wê de wê bi hewayî dijîn wê qadak manyatikî wê weke ku wê bi hev re wê di nava xwe de wê biafirênin. Di wê çerçoveyê de wê weke ya rewşa qazûqulungan wê rewşa komî a meymunan jî wê di wê temenê de wê di regekê de wê, hebê. Lê ne weke ya qazûqulungan wê jidahi û bi hev ve girêdayî weke ku wê were dîtin wê hebê.

Di nava heywanan de wê heywanên ku ew wê bi rêya seha bihîstinê ku ew tevdigerihin wê di wê temenê de wê, bi wan re wê were dîtin ku ew sehên wan wê çendî wê pêsketi bin. Di wê temenê de wê, di regekê de wê di nava heywanan de wê, xortbûna hinek sehan ji yê din zêdetirî wê di wê temenê de wê karibê wê di regekê de wê weke bi fêrsekê di wê çerçoveyê de wê bi kirpênê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di nava tayran de wê bi awayekê pîvanî wê xwe nêzî dangan wê bikin. Wê di wê temenê de wê, di şêwayekê de wê ev çendî ku wê karibê ji tayr li tayr û an ji heywanê li heywanê wê cihê jî bê lê wê di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê weke di regekê de wê hebê.

Ev rewşa weke ku wê di çerçoveyek rêzimanî de wê weke bi rewşa pêşxistina rêzinê ku wê di regekê de wê weke pêşxistina wê bi tayr û an çûkan re wê zêdetirî wê xwe bide diyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê di wê temenê de wê bikê ku mirov zêdetirî heya xwe bide ser wan. Di wê temenê de wê, di regekê de wê di awayekê de wê, tayr û an çûkên di nava jîyanê de ku wê nêzî mirovan wê bijîn wê piştî demê wê ji wan dûrnekevin û an wê ne veciniqin. Wê zêde ne ravin. Lê yên har wê ne wusa bin. Yên har wê dema ku ew kesekê dibînin ew hêrîşî wan dikin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, rewşek fêrbûnê wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê tefkir bikê ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê di regekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev rewş wê, dema ku wê, di xwezayê de wê weke destûrekê ew bistênê ji xwe re wê weke ku wê bi pêvajoyek peresendinê wê weke ku wê ew wê pêvajoyê bi awayekê bi temen bikê wê di regekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, ji dengên ku ew digirin û ji wê diravin wê zêdetirî wê ji aliyekê din

ve wê bi girtinên nîşanakên weke 'sinyalan' û hwd re wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê ku wê bi wan re wê, di wê regekê de wê ew wê rewşa ji kes ravînê û an ne ravînê ku wê temenê wê bide çêkirin wê bi wan re wê di meji de wê bibê. Kevokek wê dema ku wê bi alimê ku ew di nava mirovan de bijî û an were ser mil û an destê mirovan dênê wê, di wê temenê de wê bingihekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awa û regekê de wê fahmbikê wê hebê.

Di nava heywanan de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wan re wê were fahmkirin wê şewayekê têkilidaninê wê di regekê de wê bi wê re wê hebê wê were dîtîn. Ev şewayê wê yê têkilidaninê wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di regekê de wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di regekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi zimanî wê di wê temenê de wê di çerçoveya heywanan de wê weke ku wê were dîtîn wê di pêvajoyên weke li dûv hev wê werina dîtîn. Di awayekê de wê di wê xatê pêvajoyî de wê mirov wê bi zimanê xwe yê xwediyê rêzinê bi gotinê û hwd re wê, di çerçoveyek komplike de wê bi wê re wê di regekê û şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di çerçoveya pêvajoyên zimanê mirov de wê dema ku em li pêvajoyên wê yên seretayî wê li wê binerê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew pêvajoyên wê di dewama hev de wê çawa wê demên seretayî wê bi hev re wê bidina bûhûrandin wê, di dîmenekê de wê werina dîtîn. Lê di dîmenekê antropolojikî de ku mirov binerê wê awayên zimanên demên seeretayî û jîyane seretayî ku wê li wê binerê wê, bi wê re wê di awayekê de wê were dîtîn wê ji wê ya ku bi rewşa meymunan û qazûqulungan û hwd re wê were dîtîn bi têgîna komî û keriyî û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê dimenekê wê bi rehetî wê bide me.

Kifşkirinên bi antropolojikî her ku ew di wê de wê kifşbûn were kirin li ser pêşketinên wê re wê di wê çerçoveyê de wê karibê hinek kifşkirinên teybet jî bi xwe re wê bide dîyarkirin. Weyna antropolojiyê di awayekê de wê, çendî ku wê asta pêşketinê de wê di regekê de wê zêde bibê wê fenomenên jîyanî û têgînên wê û qatkên wê ku ew wê bikê mijare fahmkirinê re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê ku ew di wan de wê çawa wê bigihijê kifşkirinên din jî wê karibê bide dîyarkirin.

Antropoloji wê, di rengekê de wê, di mijare fahmkiirinê de wê karibê çerçoveyek fahmkiirinê bi rewşa zimanî bi rengên cihê ên xwezayî re raxê li holê û bîne li berçav. Weki din wê pêvajoyên weke bi tîgînek peresendinê û an bi aliyên pêşketinê ên weke weke wê di rengekê de wê di şewayekê de wê karibê wê werênê ser ziman. Di pêşketinê zimanî de wê hertimî wê aliyekê hilberîner wê hebê. Ev wê, di awayekê de wê, bi hebûna fîzîkî re wê di ahengekê de wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ne ziman li pêşîya rewşa fîzîkî-bîolojîkî diçê û ne jî rewşa fîzîkî-bîolojîkî di rengekê de jî wê dîrdikeve.

Lê ev rewş ku ew pêşketina wê, di rengekê de wê jî hev re wê temenekê pêşketinê wê bi awayekê wê bidina dîyarkirin. Rewşên girtinê ên bi zimanî wê, di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Pêvajoyên bi pêşketina hebûna fîzîkî re wê, di wê temenê de wê, weke ku mirov wê di rengekê de wê kifşdikê wê jî rewşên demê ên werina fêrbûn re wê di awayekê weke amede wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Wê demê wê pêvajoyên peresendinê ên weke bi zimanî û hwd wê, bi wê temenê wê yê bîolojîkî û fîzîkî wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Weke ku me li jor bahsa hebûna heywanan kir wê di wê rengê de wê ew pêvajoya fîzîkî û pêşketinê wê, di wê rengê de wê bo wan jî wê derbasdar bê. Di wê temenê de wê, pêvajoyên peresendinê ên fîzîkî wê, di rengekê de wê, di her cûreyê heywanan de wê, asta wan a wê demê û di rengekê de wê, bi cûreyên wan wê weke ku ew heya wê, di wê çerçoveyê de wê, ew wê bide dîyarkirin. Ew wê, di wê rewşê de wê, dema ku em bibêjin weke mirov jî meymunan hatiya wê dema ku mirovek wê bibê wê meymun wê jî mirovan wê newê dînyê. Wê weke mirov wê were dînyê. Ev wê rewşa weke wê di wê rewşê de ku ew wê bibê wê, çawa wê hebê wê wusa wê bibê re wê, di dîmenekê de wê rengê wê û çerçoveya wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoyên hebûnê de wê, di wê temenê de wê çawa wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Î ro bi jeolojîkî lêkolînê bi temenekê antropolojîkî ku wê werina kirin wê, di wan de wê were kifşkirin ku wê gelek cûre wê bi peresendinê wê heta ku wê werina dema me wê çawa wê, awayekê din wê bistênin bi wê rengê hebûna xwe re. An jî organismayên yekşaneyî wê bi berpirrşanetiyê ve wê çawa wê bibin. Bêgûman ev pêvajoya zêde komplike û pirr dîmenî wê dema ku em li wê dinerin û dihizirin wê di wê temenê

de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê were kifşkirin. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê, bi pêvajoyên wê yên piştre wê werin wê di wê çerçoveyê de wê hebûna zindiyî wê bi çerçoveyek organîsmayî wê xwe li ser wê temenê wê hilde ewlehiyê û wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê bibê. Hin bi hin bi laş bê û an bi meji bê wê beşên nû wê di wê de wê bibin û wê pêşkevin. Di wê temenê de wê, ji pêvajoyên dema primatan û heta wê demê wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi wê re ew di awayekê de were kifşkirin. Bi taybetmendiyên rakendî bi rêya DNA, molekulê ku agahdariya genetikî kod dike, ji nifşekî derbasî nifşê din dibin. I ro zanînen me yên di derbarê têgînên genetikî û bazên wê de wê, zêdetir bê. Di wan de wê çawa wê di wê demên wê peresendinê ên biolojîkî ên demên wê yên berê de wê bibê wê bi wê re wê, bê gihîstinek fahmkirinekê li ser wê re. I ro ku wê weke têgînek genetikî wê were ser ziman wê rêzînen genetikî wê bi rêya motasyonan wê gûharênê ku ew bi xwe re dikê wê di hebûna giştî de wê bi wê re wê çawa wê gûharînan wê werênê wê, bi wê re wê bê kirin ku ew were fahmkirin. I ro bi awayekê wê, hebûnen zindiyî wê bi organîsmiyî wê xwediyê rewşek zêde komplike a bi xwe re bin. Wê di herikînen genî de wê, têkiliyek danûstandinê de wê çawa wê bibê wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê pêşkeve.

Di pêvajoyên peresendinê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê ya piştre wê were wê, bi pêşketina xwe re wê xwe serwerbikê û wê ya li şûn xwe wê li şûn xwe wê bihêlê. Di wê çerçoveyê de wê ew wê weke pêvajoyek mirete a li şûn mayî wê di renekê xwe bide dîyarkirin.

Lê di awayekê de wê ew jî wê di dîmenekê din de jî wê di hebûna ku ew wê piştre wê were û bibê jî wê, weke minaq ji primatan û heta mirovan wê, dema ku ew di dewama hev de bê wê, di wê de wê çawa wê, di genên mirov de wê, levkirinek wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê wê bi wê re wê were dîtin ku wê were kifşkirin. Ev rewş wê weke rewşên pêşketinê ên bi hev re ên pîrrali ku mirov wê karibê di dewama wê de fahmbikê û werênê ser ziman bin.

Di wê temenê de wê, dema ku em ji wê nûqteyê werina rewşa ziman û qalibên wê û rewşên wê yên pêşketin û fêrbûnê û hwd jî wê di wê rengê de wê ev pêvajoyên ku em fikir dikin wê di renekê de wê çawa wê xwe di temen û bingihê wê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi rehetî wê kaeribê ew bi wê re were kifşkirin. Wê demê wê pîrsa rewşa genê a zimên wê xwe di mejî de wê bide dîyarkirin

û ev wê weke rewşek ku wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê, li lê têbigihê bê.

Li vir di dewama wê de wê, ev pêvajoya wê, di renekê de wê, demê wê, dikarê wê bi mijare xêvê re wê bibêjê ku wê, bingihê wê yê ku ew heya wê, karibê wê piştî ku mirovek bû wê bibê ku ew teqez wê weke bi valahiyekê wê werênê ser ziman. Wê dema ku em van rewşên weke ku ew bi wê dibin ên bi pêvajoyên peresendinê, genetikê û hwd re wê li wê bihizirin wê zêde bi derfet nebê ku mirov wê bi wê rengê wê fahmbikê. Lê her zindî wê di pêvajoyên xwe yên jîyanî de wê xwediyê pêvajoyên xwe yên fêrbûnê û girtinê ên teybet bê û wê di wê hebûna xwe de wê xwediyê wê destpêka wê bê. Di wê çerçoveyê de wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê ew destpêk û pêvajoyên wê jî em nikaribin ji wê rewşa dawî a peresendi a hebûnê ku ew bi wê heya û bûya wê cihê û cûda li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Vajî wê weke rewşna ku wê weke ji hev re wê bina temen bin. Ber ku wê bo ku ew rewşên bi destpêkî ên azmûnî ku em destpêka wê bikin û pêvajoyên wê bijîn wê pêwîstîya temenê wê û an bingihê wê hebê. Ev wê ji aliyên din ên weke bi darêjkî û an rewşên weke bi gotin û rêzînên wê girtinên wê ên bi rewşî û hwd jî wê wusa bê. Di wê temenê de wê, bi xêvî her azmûnên me di hundur de bê û an derve bê wê, di wê çerçoveyê de wê bi hinek kodkirinên xêvî wê di şêwayekê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de ew wê hem bingihê fahmkirinê, bi ziman bûnê û di asta dawî de a hizirkirin û axiftinê wê bi wê re wê biafirê.

Çavkanî:

- *Talasiewicz, Mieszko (2009). *Philosophy of Syntax – Foundational Topics*. Dordrecht: Springer
- *Carnie, Andrew (2006). *Syntax: A Generative Introduction* (2nd ed.). Oxford: Wiley-Blackwell
- *Chomsky, Noam (1993). *Lectures on Government and Binding: The Pisa Lectures* (7th ed.). Berlin: Mouton de Gruyter
- * Arnauld, Antoine; Lancelot, Claude; Rollin, Bernard E.; Danto, Arthur Coleman; Kretzmann, Norman; Arnauld, Antoine (1975). *The Port-Royal grammar: General and rational grammar*. The Hague: De Gruyter.
- *Rijkhoff, Jan (2015). "Word Order" (PDF). In Wright, James D. (ed.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed.). Amsterdam: Elsevier
- *Luuk, Erkki (2015). "Syntax–Semantics Interface". In Wright, James D. (ed.). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2nd ed.). Amsterdam: Elsevier.
- * See Bickerton, Derek (1990). *Language & Species*. Chicago: University of Chicago Press
- *Moravcsik, Edith (2010). "Explaining Language Universals". *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*.
- *Song, Jae Jung (2012). *Word Order*. New York: Cambridge University Press
- * Roman Jakobson (1959). "Boas' view of grammatical meaning". *The anthropology of Franz Boas; Essays on the Centennial of His Birth* (American Anthropological Association, Memoir LXXX ed.). Menasha, Wisconsin: American Anthropological Association.
- * Chomsky, Noam (1957). *Syntactic Structures*.
- *hollander, John (1971), *The Night Mirror*, poems
- *Bertrand Russell (1940). *An Inquiry into Meaning and Truth*. New York: W. W. Norton & Company.
- *Erard, Michael (2010). "The Life and Times of 'Colorless Green Ideas Sleep Furiously'". *Southwest Review*

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota 2023

